

5
2014

源泉 (布拉克) © BULAK

ISSN 1005-0876

10>

9 771005 087006

مەمەت نەۋبەت يازغان

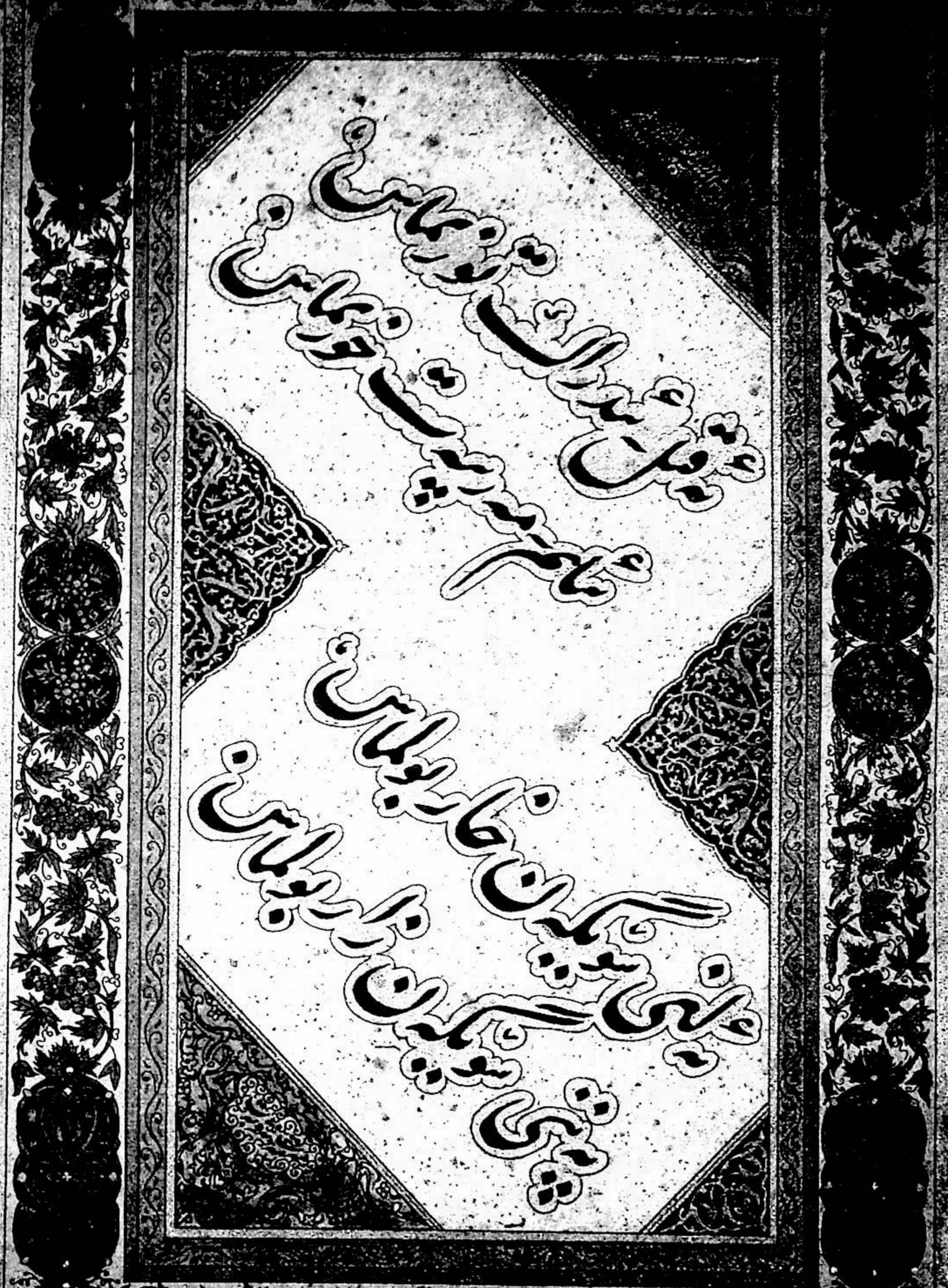
«قۇتادغۇ بىلىك» تىن ئېلىندى (خوتەن قەغىزى)

تۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە فولكلورنىڭ
قوش تاپلىق نۇسخىسى

بۇلاق

36 - يىل نەشرى ئومۇمىي 158 - سان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِمَّا كَسَبَ
سَاجِدًا لِلَّهِ حَنِيفًا
مُتَّبِعًا لِحُكْمِ اللَّهِ
الْعَاقِبَةُ لِلَّذِينَ
صَبَرُوا بِغَيْرِ حَسَابٍ
وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ
أَسْمَائِهِمْ كَانُوا
شَاكِرِينَ

2014 - يىللىق 5 - سان

باش مۇھەررىرى: ئەلى توختى مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى: مۇختار مامۇت

بۇ ساندا

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

(5) قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى - يېزىقىدىكى «يىغلاڭغۇ بۇدساتۋاننىڭ ھېكايىسى» رازىيە نۇرى نەشرگە تەييارلىغۇچى:

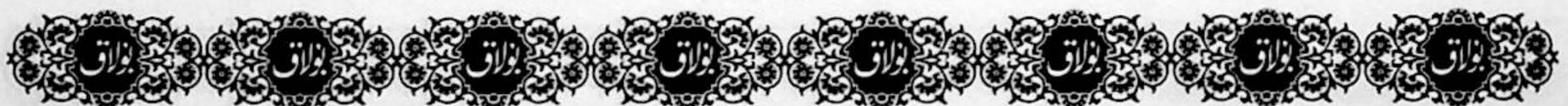
شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

(33) ئىبرەتلىك ھېكايىلەر مۇنەۋۋەر ھەبىبۇللا نەشرگە تەييارلىغۇچى:

(49) يوشۇرۇن مەرۋايىتىلەر ئەلى ئىبنى مۇسا ئەررىزا نەشرگە تەييارلىغۇچى: روزىمۇھەممەت مۇتەللىپ قاشتاش

ئەدەبىي مۇھاكىمىلەر

فارابىنىڭ نەزەرىدە شائىرلىق ئابدۇخەبەر سۇلايمان (66)

تىل ، تارىخ ، مەدەنىيەت

سر كىچىلىك ھۈنەر - تېخنىكىمىزغا دائىر بايانلار ئابلىز مۇھەممەد سايرامىي (72)

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

- (84) تۈتۈرگە رىۋايەتلىرىدىن تاللانمىلار
توپلاپ رەتلىگۈچىلەر: غەيرەتجان ئوسمان ، مىجىت ئوسمان
- (101) قۇمۇل خەلق قۇشاقلىرىدىن تاللانمىلار
توپلاپ رەتلىگۈچى: يەھيا سادىق
- (105) سېپەرلەنگەن پادىشاھ
توپلاپ رەتلىگۈچى: مۇھەممەد ئوسمان ئەمىرى
- (111) ھەقىقىي ئوغرى كىم؟
توپلاپ رەتلىگۈچى: يۈسۈپ ئەھمىدى

※ ※ ※

مۇقاۋىنىڭ 1 - بېتىدە: بارچۇق ئارت تېكىن (رەسسام: ئابدۇراخمان ئابلىز)

مەسئۇل مۇھەررىرى: مۇتەللىپ ئىسمائىل
ياردەمچى مۇھەررىرى: دىلتارام باھاۋىدىن
كوررېكتورى: ئارزۇگۈل كېرەم
مۇقاۋا لايىھەلىگۈچى: مەمەت نەۋبەت

تەھرىر بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: 0991 - 2827971
ئېلېكترونلۇق خەت ساندۇقى: bulak@aliyun.com
تارقىتىش بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: 0991 - 2827472

قىدىمكى ئۇيغۇر تىلى - يېزىقىدىكى «يىغلاڭغۇ پۇرساتىڭنىڭ ھېكايىسى»*

نەشرگە تەييارلىغۇچى: رازىيە نۇرى

432. amtiqi közüngüçi ol burhanlar

adroq adroq uyrin mini ögä küläyü ütläp ärigläp

(432) ھازىر كۆرۈنگەن بۇرخان ھەر خىل سەۋەبلەردىن مېنى مەدھىيەلەپ، ماختاپ، نەسەت قىلىپ،
27 - بەت

433. artoqraq ögirtdürüp könülümin qandurup

434. anin ara yitlinip közünmäz boldilar.

(434 - 433) مېنى خوشال قىلىپ، خۇرسەن قىلىپ ئۇنىڭدىن كېيىن كۆرۈنمەس بولدى.
132

435. anta basa m(ä)n dyanimtin turup burhanlariy körmämäk üzä

436. ađinu muñadu inčä tep saqintim:

'amtiqi bo közüngüçi burhanlar

437. ašnuča qayutin kældilär ärti? amti yänä qayuqa bardilar ärki?' tep.

(435) ئۇنىڭدىن كېيىن مەن دىيانىمدىن تۇرۇپ بۇرخانلار كۆرۈنمىگەنلىكتىن،

(436) ھەيران بولۇپ مۇنداق ئويلىدىم:

(437) «ھازىر كۆرۈنگەن بۇرخانلار ئاۋۋال قەيەردىن كەلگەن بولغىيتتى؟ ئەمدى يەنە نەگە كەتتى»

133

438. ayayu ötünür m(ä)n amti uluy bahši-ya!

ančata közüngüçi burhanlar

439. ašnuča qayutin kældilär ärti?

anta ken yänä qayuqa bardilar?

* بېشى ئالدىنقى ساندا.

(438) سىزدىن ھۆرمەت بىلەن ئۆتۈنمەن، ھەي، ئۇلۇغ ئۇستاز،
(439) ئۇ چاغدا كۆرۈنگەن بۇرخانلار نەدىن كەلدى؟ كېيىن يەنە نەگە كەتتى؟

134

440. 8 adırıl(i)γ ođyuraq bākiz bālgülüg

ača ađıra uqıtu nomlap

441. arvıl(a)mış sezikimin üzüp

asıylıy qılıp ögirttürzün” tep.

darma uđgađı bodis(a)tv 442. yarlıqadı: “tözünlär oyulı-a!

(440) ماڭا ئېنىق قىلىپ چۈشەندۈرۈپ

(441) مېنىڭ بۇ شۈبھەمنى ئۈزۈپ، ماڭا مەرھەمەت كۆرسەتكەن بولسىلا!

دارما ئۇدگاتى بۇدساتۇا

(442) سۆزلىدى: — ئېسىل ئوغلان،

135

443. alqu nom tözi kälmäksiz barmaqsz üçün

ančulayu kälmişlär ymä kälmäksiz barmaqsz ärür.

444. anıñ tılṭayı nägü ärür tesär

445. alqu nomlarnıñ činžu tegmä ärtöktäg kertü tözi täpräncsiz üçün

(443) پۈتۈن نوملارنىڭ ماھىيىتى كەلمەكسىز، بارماقسىز بولغانلىقتىن تاتاگاتالار يەنە كەلمەكسىز،

بارماقسىزدۇر.

(444) بۇ نە سەۋەبتىن دېگەندە،

445 بارچە نوملارنىڭ چىنژۇ^① دېيىلىدىغان ئەردۈكتەكنىڭ چىن ماھىيىتى تەۋرەنمەس بولغانلىقى

ئۈچۈن.

446. ärtöktäg kertü töz qayu ärsär.

136

ädgün barmışlar ymä ol oq ärür

447. ädgü ayıy nomlarnıñ činžu tözi

ädgün barmışlarnıñında öñi ärmäz üçün

(446) ئەردۈكتەكنىڭ چىن ماھىيىتى قانداق بولسا سۇگاتالار شۇنداق بولغانلىقتىن،

(447) ياخشى، يامان نوملارنىڭ ئەردۈكتەك ماھىيىتىنىڭ سۇگاتالارنىڭكىدىن پەرقلەنمەيدىغانلىقى

ئۈچۈن ئەردۈكتەكنىڭ چىن ماھىيىتى قانداق بولسا سۇگاتالارنىڭمۇ شۇنداق بولىدۇ.

28 - بەت

137

448. alqu nom uyuşı kälmäksiz barmaqsz üçün

449. ančulayu kälmişlär ymä kälmäksiz barmaqsz ärür.

alqu nom uyuşı qayu ärsär

450. ančulayu kälmišlär ymä ol üçün

yänä ymä alqu nomlarniñ činžu tözi 451.

qavišdači ymä ärmäz, qarildači ymä ärmäz :

yalñuz bir bälgülüg ärür ol.

452. qayu ol tesär qaltı bälgüsüz teñir.

taqi ymä, tözünlär oyulı- 453. ya,

alqu nomlarniñ činžu tözi bir ärmäz, iki ärmäz,

ančulayu oq 454. yüz mınta ulañi ärmäz.

nä üçün tep tesär

alqu nomlarniñ činžu tözi 455. santin ülgütün öñi keñmiš üçün, bir ärmäz

tözlüg üçün.

inča 456 qaltı yelviči äränlär

atlıy yañalıy qañlılıy yaday sü

(448) بارلىق نوم ئورۇقى كەلمەكسىز، بارماقسىز بولغانلىقى ئۈچۈن،

(449) تاتاگاتالار يەنە بارماقسىز، كەلمەكسىزدۇر.

بارچە نوم ئورۇقى قانداق بولسا

(450) تاتاگاتالارمۇ شۇنداق بولغانلىقتىن، بارلىق نوملارنىڭ ئەردۈكتەك ماھىيىتى

(451) ئارىلىشىپ كەتمەيدۇ ھەم ئېلىشىپ كەتمەيدۇ. پەقەت بىر بەلگىلىكلا بولىدۇ. (452) بەلگىسى

قانداق دېسە، بەلگىسىزدۇر.

يەنە ئېسىل ئوغلان،

(453) بارلىق نوملارنىڭ ئەردۈكتەك ماھىيىتى بىر ئەمەس، ئىككى ئەمەس،

(454) يۈزمىڭمۇ ئەمەستۇر. نېمە ئۈچۈن دېگەندە، بارچە نوملارنىڭ ئەردۈكتەك ماھىيىتى

(455) سان - ساناقتىن يىراق بولغانلىقى ئۈچۈن، بىر ماھىيەتلىك بولمىغانلىقى ئۈچۈن، خۇددى

(456) سېھرىگەر ئەرەنلەر

138

457. ančulayu oq ud qoynta ulañi

adroq adroq ädläriñ bälgürtüp

458. anıñ ara yänä yitlindürsär

könültä nätäg ol? ol sü čäriñtä ulañi

ئاتلىق، پىللىق، پىيادە قوشۇن

(457) ھەمدە ئوي ۋە قوي قاتارلىق ھەر خىل بايلىقلارنى پەيدا قىلىپ،

(458) ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە يوق قىلسا

139

459. köp qamay öñi öñi äd tavarlar

460. közünmiš üdtä qayutïn kälirlär?

körginčä ara yänä qayuqa barïrlar?” tep.

461. sađapira urudita bodisatv sözlädi:

- (459) سەن قانداق ئويلايسەن؟ «كۆرۈنگەن ئاشۇ قوشۇن، چېرىك ۋە
 (460) نۇرغۇنلىغان تۈرلۈك بايلىقلار قەيەردىن كەلدى؟ كۆرۈنۈپلا يەنە قەيەرگە كەتتى؟» دەپ ئويلايمسەن؟
 (461) ساداپىرا ئۈرۈدەتتا بۇدساتۋا سۆزلىدى:

140

462. “ayayuluq bahši-ya! ol yelvi küçintä közünür ädlär

ariti nän çin kertü ärmäz ärip

463. anï yänä nätägin sözlägäli bolıay

andïn kälti muña bardï tep.”

darma464 uđgati bodisatv sözlädi:

- (462) — ھۆرمەتلىك ئۈستاز، سېھرىگەرلىكتىن پەيدا بولغان ئۇ بايلىقلار ھەقىقىي ئەمەس،
 (463) شۇڭا ماۋۇ يەردىن كەلگەن ماۋۇ يەرگە باردى دەپ قانداق سۆزلىگىلى بولسۇن؟ — دېدى.
 دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋا سۆزلىدى:

141

“antay ol, antay ol, tözün oyul!

(464) — شۇنداق، شۇنداق، ئېسىل ئوغۇل،

29 - بەت

465. anï täg yelvi küçindä közünür ädlärig

adqansar barmaqï kälmäki bolur tep

466. artoqraq biligsiz tömkä ațanur.

ançulayu oq ymä kimlär birök adqansar

- (465) ئۇنداق سېھىرنىڭ كۈچىدىن پەيدا بولغان بايلىقلارنى بارمىقى - كەلمىكى بار دەپ ئويلىسا،
 (466) ناھايىتى بىلىمسىز نادان ئاتلىدۇ.

142

467. alqu burhanlar bar kälmäk barmaqï tep,

anï täg adqantaçi kişilärig

468. adirtl(i)y ođyuraq biligsiz tömkä ärür tep bilmiš kargäk.

شۇڭا، كىمكى ئەگەردە

467) بارچە بۇرخانلارنىڭ كەلمىكى - بارمىقى بار، دەپ ئويلىسا

468) بۇنداق ئويلىغانلارنى بىلىمسىز نادان دەپ بىلىش كېرەك.

143

469. nä üçün tep ʃesär

ančulayu kälmišlärig bolmaz öñ körk üzä körgäli.

470. nätägin tesär,

ančulayu kälmišlär nomluy ätöz üçün.

469) نېمە ئۈچۈن دېگەندە، تاتاگاتالارنى تۈس، ئوڭ بىلەن كۆرگىلى بولمايدۇ.

470) بۇنىڭ سەۋەبى نېمىدىن دېگەندە، تاتاگاتالار نوملۇق ۋۇجۇد بۇددانىڭ ئۈچ خىل تېنىنىڭ بىر

خېلى، يەنى شەكىلسىز تېنىنى كۆرسىتىدۇ، بۇ شۇنىڭ ئۈچۈندۇر.

144

471. nomluy ätöz qayu ärsär alqu nomlarniñ činžu tözi

472. nom uyuši ymä ol oq ärür.

473. nom uyušnuñ kälmäki barmaqı bar tegäli bolmaz üçün

alqu ančulayu kälmišläriñ

474. nomluy ätözi ymä kälmäksiz barmaqsiz ärür.

ažuča ärsär ymä köy(ü)rgän quyašta saqıy täpräp

471) نوملۇق ۋۇجۇد قانداق بولسا بارچە نوملارنىڭ ئەردۈكتەك ماھىيىتى،

472) نوم ئۇرۇقىمۇ شۇنداق بولىدۇ.

473) نوم ئۇرۇقىنىڭ كەلمىكى - بارمىقى بار دېگىلى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، بارچە تاتاگاتالارنىڭ

474) نوملۇق ۋۇجۇدى كەلمەكسىز، بارماقسىزدۇر

145

475. aqilip särilip közündökdä

476. adirtlayu bilmädäči biligsiz äranlär

anı suv saqinip içgäli umunurlar.

ياكى بولسا قۇياشنىڭ يېنىشى سەۋەبىدىن ئېزىتقۇ كۆرۈنۈپ

475) سۇ ئاققاندا كۆرۈنە،

476) بۇنى چۈشىنىلمىگەن نادان ئەرەنلەر بۇنى سۇ دەپ ئويلاپ ئىچمەكچى بولىدۇ.

146

477. amtı säniñ köñülündä saqinyıl,

478. aqilip särilip közüngüči bo suvlar

azu öñdünki taloytın mu?

479. ančulayu oq kedinki kündünki taydinqı taloytın mu kaldi?" tep.

(477) سەن ئەمدى كۆڭلۈڭدە ئويلاپ باق،

(478) ئېقىپ چۈشكەن بۇ سۇ شەرق تەرەپتىكى دېڭىزدىن كەلدىمۇ

(479) ياكى غەربتىكى، جەنۇبتىكى ياكى شىمال تەرەپتىكى دېڭىزدىن كەلدىمۇ؟

147

480. saqapira uruđıta bodisatv sözlädi:

“ saqıynıñ tözi suv ärmäz ärip,

(480) ساداپىرا ئۇرۇدیتا بۇدساتۋا سۆزلىدى:

— ئېزىتقۇنىڭ ماھىيىتى سۇ ئەمەس.

30 - بەت

481. saqınsar tiläsär kälmiş taloyın

482. sanayuluq ol anı biligsizlär kızıgındä.” tep.

darma uđgađı bodisatv yarlıqadı:

“ antay ol, antay ol, tüz- 483. ünlär oyulı-ya!

inçä qaltı uluy taloytaqı ärdinilig ođruylar

484. -taqı

(481) بۇ سۇنىڭ كەلگەن دېڭىزىنى ئويلىسا

(482) ئۇنى بىلمىسىز دەپ سانغۇلۇق.

دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋا سۆزلىدى:

— شۇنداق، شۇنداق، ھەي ئېسىل

(483) ئوغلان، چوڭ دېڭىزدىكى گۆھەرلىك ئاراللار (484) دىكى

148

485. alqıncısız üküş çin ärdinilär

486. anı näñ tınl(i)ylar eđip säpip qılmiş ärmäz,

487. adın öñi orontın ymä kälmiş ärmäz ärip

488. alqu tınl(i)ylarnıñ ädgü qılınç ärksinmäkintä bar bolup

arđayur kalpta yänä ol ärdinilär

(485) سان - ساناقسىز كۆپ گۆھەرلەرنى

(486) ھېچقانداق ئىنسان ياساپ ياكى تاشلاپ قويمىغان

(487) ياكى باشقا جايدىنمۇ كەلمىگەن بولۇپ،

(488) بارچە ئىنسانلارنىڭ ساۋابلىق ئىشلىرىدىن پەيدا بولغان.

149

489. ayıy qılınç ärksinmäkintın yoqadıp

490. alqu buluñ yınqaqlarta barmış oronın tiläsär,

arıđı bulyalı bolmamışı täg,

بۇ گۆھەرلەر قانداق ۋاقىتتا يوقلىدى دېگەندە،

(489) ئىنسانلار يامان ئىشلارنى قىلغانلىقى سەۋەبىدىن يوقلىدى.

(490) ئەگەر بارلىق بۇلۇڭ - پۇچقاقلاردا بارغان ئورنىنى ئىزدىسە ھەرگىز تاپقىلى بولمىغاندەك

150

491. ančulayu oq ymä alqu nomlar kälmaqsiz barmaqsz ärür.

492. alqu nomlar nätäg kälmaqsiz barmaqsz ärsär

493. ančulayu kälmišlär ätözläri ançay oq kälmaqsiz barmaqsz

eñilmäqsiz buzulmaqsz ärip

494. ariy ädgu qilinçlarniñ tüšindä bälgülüg bolmiš ärür.” tep.

(491) بارچە نوملار بارماقسىز - كەلمەكسىز دۇر.

(492) بارچە نوملار قانداق بارماقسىز - كەلمەكسىز بولسا

(493) تاتاگاتالارنىڭ ۋۇجۇدى يەنە شۇنداق كەلمەكسىز، بارماقسىز، يارىتىلماقسىز، بۇزۇلماقسىز بولۇپ،

(494) ھۆرمەتلىك ۋە ياخشى ئىشلارنىڭ نەتىجىسىدە بەلگىلىك بولغان بولىدۇ.

151

495. ayay<qa> tägimlig darma uđgañi bodisatv munı täg

496. alqu kertütin kälmišlärniñ kälmaqsiz barmaqsz tözin nomlamış üdtä

(495) ھۆرمەتكە سازاۋەر دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋا مۇشۇنداق

(496) بارچە سۇگاتالارنىڭ كەلمەكسىز، بارماقسىز ماھىيىتىنى سۆزلىگەن ۋاقىتتا،

31 - بەت

497. ayir uluy bo üç mın uluy mın yertinçü yer suvlar

498. altı törlüg yayıldı, yayqaldı täprädi, qamšadi.

(497) بۇ ئۇلۇغ ئۈچ مىڭ دۇنيادا يەر، سۇلار

(498) ئالتە تۈرلۈك يېيىلدى، چايقالدى، تەۋرەندى، تىترىدى.

152

alqu qamay š(i)mnu qanları ordoları qaršiları

499. artoqraq čoysuz yalinsiz öñsüz öläz bolup

500. ayiy saqinçliy š(i)mnu qanları terinläri quvrayları birlä

501. ayı qodru qorqdılar äymändilər.

بارچە شىمىنۇلار خانلىرىنىڭ ئوردىلىرى

(499) نۇرلىرىنى يوقىتىپ خۇنۇك، رەڭسىز بولۇپ،

(500) يامان نىيەتلىك شىمىنۇلار خانى جامائەسى بىلەن بىللە

(501) دەھشەتلىك قورقتى، ئەيمەندى.

153

502. ötrü ol üdün bo yertinçülärtäki näčä söğütlär iyaçlar otlar yaşlar ärsär

503. üdsüz qolosuz yaşarip hw<a>lanip

504. ülgülänčsiz ädgülüg darma uđgaŋi bodisatvqa yülügın

505. öglüg köñüllüg kişi tæg äñitü turdılar.

akaš kök qalıq yüzintin

502) شۇ چاغدا بۇ دۇنيادا قانچىلىك سۆگەتلەر، دەرەخلەر، ئوتياشلار بولسا

503) ۋاقتىسىز ياشىرىپ، چېچەكلەپ،

504) ھەددى - ھېسابسىز ساۋاب ئىگىسى دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋانىڭ ئالدىدا

505) خۇددى تىرىك ئادەمدەك تەزىم قىلىپ تۇردى.

154

506. adroq adroq t(ä)ñridäm yid yipar hwa čäčäklär yaydilar.

507. alqu äzrua hormuzta bašin t(ä)ñrilär kök qalıqta oyun ätizip hwa sačip.

508. ayir ayay tapiy qilip ögdilär külädilär.

ئاسمان يۈزىدىن

506) تۈرلۈك - تۈمەن خۇش پۇراق ئىپارلار، گۈل - چېچەكلەر ياغدى.

507) بارلىق خورمۇزتا باشلىق تەڭرىلەر كۆك ئاسمانغا قاراپ چالغۇ چېلىپ گۈل چېچىپ

508) ھۆرمەت - ئىكرام بىلدۈرۈپ مەدھىيەلىدى، ماختىدى.

155

509. anta basa sadapira uruđita bodisatvqa hwa sačip tapiy uduy qilip

510. alqu barča bir ünin ögä küläyü sözlädilär:

511. “amtı biz sizin tıltañizta äšidgäli bolt(u)muz munı tæg

509) ئاندىن كېيىن ساداپىرا ئۇرۇدنى بۇدساتۋاغا گۈل چېچىپ ھۆرمەت - ئىكرام بىلدۈرۈپ

510) ھەممىسى بىر ئاۋاز بىلەن ماختاپ سۆزلىدى:

511) — ئەمدى بىز سىزنىڭ ۋەجىڭىزدىن مۇنداق

32 - بەت

512. adroq yeg suqančiy nomlarıy” tep.

512) ئېسىل نوملارنى ئاڭلىيالىدۇق.

156

513. anta ötrü sadapira uruđita bodisatv

514. ayasın qavšurup darma uđgaŋi bodisatvqa inča tep tedi:

515. “ayayuluq uluy bahši-ya! nä üçün munı tæg yayız yer täpräp

516. ađinčiy muñadınčiy irü bälgülär közünür ärki?” tep.

513) - 514) ئۇنىڭدىن كېيىن ساداپىرا ئۇرۇدنى بۇدساتۋا ئالىقنىنى جۈپلەپ دارما ئۇدگاتى بۇد-

ساتۋاغا مۇنداق دەيدى:

160

529. amtīta ĩnaru māniġ burhan qutīnda arīġi bolmazun sezikliġ saqīnĉīm.

530. anagat kālmādök üdtä burhan qutīn bulup

531. alquqa asīy qīlayīn sizni täg ök” tep.

(529) بۇنىڭدىن كېيىن مەندە بۇرخان قۇتغا ھېچقانداق شۈبھەم بولمىغاي.

(530) كەلگۈسىدە بۇرخان قۇتغا ئېرىشىپ،

(531) خۇددى سىزدەك ئىنسانلارغا پايدا - مەنپەئەت يەتكۈزگەيمەن.

161

532. anĉulayu qut qolu tükätip sadapira uruđita bodisatv

533. altīli birli tal söġüt turqīnĉa kök qalīqqa yoqlap inĉä tep saqīnti: “amtī m(ä)n bahšīm darma uđgađi bodisatvqa

534. azu nägü üzä tapīy uduy qīlayīn ärki?” tep.

(532) مۇشۇنداق ئىلتىجا قىلىپ بولۇپ ساداپىرا ئۇرۇدۇتا بۇدساتۋا

(533) يەتتە سۆڭەت ئېگىزلىكىدە ئاسمانغا يۇقىرىلاپ چىقىپ مۇنداق ئويلىدى: «ئەمدى مەن ئۇستا-

زىم دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋاغا

(534) نېمە بىلەن ھۆرمەت - ئىكرام بىلدۈرەرمەن؟»

162

anta ötrü hormuzta t(ä)ŋri

535. adroq adroq t(ä)ŋridäm hwa čäčäkläriġ bodisatvqa anĉolap 536 inĉä tep tedi:

537. “amtī bo hwa čäčäklär üzä darma uđgađi bodisatvqa tapīy qīliġ.

538. anī üzä biz ymä sizīy ädgülük işiŋizkä art basut bolmiš sizing bolalīm” tep.

ötrü sadapira urudita 539. bodisatv ol hwa čäčäkläriġ alīp darma uđgađi

bodisatvqa saĉip 540. tapīy uduy qīlu tükättökädä kök qalīqtīn quđi enip

ئۇنىڭدىن كېيىن خورمۇزتا تەڭرى

(535) ھەر خىل ئېسىل ئىلاھىي گۈل - چېچەكلەرنى بۇدساتۋاغا ھەدىيە قىلىپ

536 مۇنداق دەيدى:

537 - ئەمدى بۇ گۈل - چېچەكلەر بىلەن بۇدساتۋاغا ھۆرمەت بىلدۈرۈڭ.

(538) بىز سىزنىڭ ساۋابلىق ئىشىڭىزغا ياردەمچى بولايلى، - دەيدى.

ئاندىن كېيىن ساداپىرا ئۇرۇدۇتا بۇدساتۋا

(539) بۇ گۈل - چېچەكلەرنى ئېلىپ دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋاغا چېچىپ

(540) ھۆرمەت بىلدۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، ئاسماندىن چۈشۈپ

163

541. adaqliy lenhw<a>sīnda yinĉürü yūkünüp

(541) پۇتلۇق نېلۇپەردە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ

34 - بەت

542. *ayasın qavşurup inçä tep ötünti:*

543. “*amtī bukünki kün başlap m(ä)n. alqu özüm siziñä sanlıy bolup ayayu tapīnu täginür m(ä)n.*” *tep.*

anča 544. *sözläyü tükätip sađapira urudita bodisatv bayayut qızı birlä*

545. *alqu kälürmiščä tapıy uduy yeviglärin*

ančulayu beş yüz tapıy- 546. či qızlarıy beş yüz šinj qanlilar birlä

ymä darma uđgați bodisatvqa ančolap inçä tep tedilär:

ئالقانلىرىنى جۈپلەپ مۇنداق دەيدى:

(542) — بۈگۈندىن باشلاپ مېنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدۇم سىزگە تەۋە بولۇپ،

(543) سىزگە ھۆرمەت — ئىكرام بىلدۈرۈپ ئۆتمەن. مۇشۇنداق

(544) سۆزلەپ بولۇپ ساداپىرا ئۇرۇدۇتا بۇدساتۋا باينىڭ قىزى بىلەن بىللە

(545) ئېلىپ كەلگەن ھۆرمەت — ئىكرام ئەشيالىرىنىڭ ھەممىسىنى ھەمدە

(546) بەش يۈز خىزمەتچى قىز ۋە بەش يۈز ھارۋا بىلەن بىللە يەنە دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋاغا ھەدىيە

قىلىپ مۇنداق دەيدى:

164

547. “*amtī bo beş yüz qızlar birgärü*

ayayu tapīnzunlar siziñä.

548. *ančulayu oq beş yüz šinj qanlilarıy ymä*

549. *alquñi barča köñülçä işlätü yarlıqazun” tep.*

anta ötrü darma uđgați bodisatv 550. sađapira urudita bodisatvniñ

ädgülig yiltizın bütürgälir 551. bişuryalir üçün

ančolamiščä tapıy uduyların

alqu täginü 552. tükädökdä

antaq(i)ya oq yänä sađapira urudita bodisatvqa yanduru 553 berip

kün battoqda oronıntın turup ordosiña 554 kirü yarlıqadi.

ol üdün sađapira urudita bodisatv inçä tep saqinti:

555. “*mäniñ munda kälämäkim ärsär, uyrayu pir(a)tya*

p(a)ramit nom ärdini üçün

556. *kältim ärti amtī maña yaramayay oloryalī yačyalī amru istim.*

- (547) — ئەمدى بۇ بەش يۈز قىز بىلەن سىزگە ھۆرمەت - ئېھتىرام بىلدۈرىمىز.
 (548) ھەمدە بەش يۈز ھارۋا بىلەن يەنە
 (549) ھەممىنى خالىغىنىڭىز بويىچە ئىشلەتكەيسىز.
 ئۇنىڭدىن كېيىن دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋا
 (550) ساداپىرا ئۇرۇدنى بۇدساتۋانىڭ ساۋابلىق يىلتىزىنى پۈتكۈزگىلى
 (551) ھەممە نەرسىلەرنى قوبۇل قىلدى
 (552) ۋە ئاندىن كېيىن يەنە ساداپىرا ئۇرۇدنى بۇدساتۋاغا ياندۇرۇپ
 (553) بېرىپ كۈن ئولتۇرغاندا ئورنىدىن تۇرۇپ
 (554) ئوردىسىغا كىرىپ كەتتى. بۇ چاغدا، ساداپىرا ئۇرۇدنى بۇدساتۋا مۇنداق ئويلىدى: (555) «مې-
 نىڭ بۇ يەرگە كېلىشىم پىراتىيا پارامىت نوم گۆھىرى ئۈچۈندۇر.
 (556) ئەمدى بۇ يەرگە كەلگەنكەنمەن ماڭا ئولتۇرۇش، يېتىش، ئارام ئېلىش ياراشمايدۇ.
 35 - بەت

557. čankr(a)mit qīlu yorīp azuča ärsär ymä tikilinip turup

558. küdäyin nomčī bahšīm darma uđgaṭi bodisatvniñ ordosintin

559 ünüp nom nomlayusīn. ” tep.

ančulayu saqinip sadapira urudita 560 bodisatv

yeti yil nir(o)ḡasamapaṭi atl(i)y dyanqa kirü yarliqap

ariṭi olormadi, 561. yatmadi, uđimadi, aš ičgü yemädi.

alqu üdtä saqinur ärti darma 562. uđgaṭi bodisatvniñ ordosindin ünüp piratya

- (557) ئايلىنىپ يۈرۈپ ياكى تىكلەنىپ تۇرۇپ
 (558) نومچى ئۇستازىم دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋانىڭ ئوردىسىدىن
 (559) چىقىپ نوم سۆزلىشىنى كۈتەي.
 ساداپىرا ئۇرۇدنى مۇشۇلارنى ئويلاپ،
 (560) بۇدساتۋا يەتتە يىل نىروداساماپاتى بۇددا دىنىدىكى بىر خىل دىياننى نامى. ئاتلىغ دىيانغا كىرىپ
 زادىلا ئولتۇرمىدى، ياتمىدى، ئۇخلىمىدى، ئاش يېمىدى، سۇ ئىچمىدى. پەقەت دارما ئۇدگاتى
 (562) - (563) بۇدساتۋانىڭ ئوردىسىدىن چىقىپ پىراتىيا پارامىت نومنى سۆزلىشىنىلا ئويلىدى.

165

564. artoq kertgünçlüg ol bayayut qizi ymä beš yüz tapiyčilari birlä

565. alqu barča eyin boldilar bodisatvniñ işinä.

anča üdtä yänä kök qaliqta ün äšidilti,

566. “ayayqa tägimlig darma uđgaṭi bodisatv munda inaru yetinč 567. kün dyanintin turur.” tep.

568. anī äšidip bodisatv beš yüz qizlar ögirü sävinü

569. ayayqa tägimlig darma uđgaṭi bodisatvqa nom nomlayuluq azan oronuy etgülük taplari bolup

570. alqu barča öñin öñin ärdinilig tonlarin suçulup azan oron etdilär.

- 564) ناھايىتى ئىخلاسەن ئۇ باينىڭ قىزىمۇ بەش يۈز خىزمەتچىسى بىلەن بىللە
 565) ساداپىرا بۇدساتۋانىڭ بۇ ئىشىغا ئەگەشتى. بۇ ۋاقىتتا ئاسماندىن مۇنداق ئاۋاز ئاڭلاندى:
 566) ھۆرمەتكە سازاۋەر دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋا يەتتە
 567) كۈندىن كېيىن دىيانىدىن تۇرىدۇ.
 568) بۇنى ئاڭلاپ بۇدساتۋا ۋە بەش يۈز قىز ناھايىتى خۇشال بولۇپ سۆيۈنۈپ
 569) ھۆرمەتكە سازاۋەر دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋاغا نوم سۆزلەيدىغان ئازان ئورۇن ياساش ئارزۇسى تۇغۇلۇپ،
 570) تۈرلۈك - تۈمەن گۆھەرلىك تونلىرىنى سېلىپ ئازان ئورۇن ياسىدى.

167

571. anta ötrü sadapira urudita bodisatv

572. azan oronnuṅ yerinā suv sačip ariṭṭu tapī boldi.

anī bilip kamišvar š(i)mnu qanī

571) ئۇنىڭدىن كېيىن ساداپىرا ئۇرۇدىتا بۇدساتۋادا

572) ئازان ئورۇن ھازىرلىغان يەرنى سۇ چېچىپ تازىلاش ئىستىكى بولدى.

بۇنى بىلىپ كامىشۋار شىمنۇ خانى

36 - بەت

573. alqu suvlarīy barča yitlindürüp közünmāz qildi.

anī körüp sadapira 574. urudita bodisatv inčā tep saqintī:

573) بارچە سۇلارنى يىتتۈرۈپ كۆرۈنمەس قىلدى. بۇنى كۆرۈپ ساداپىرا

574) ئۇرۇدىتا بۇدساتۋا مۇنداق ئويلىدى:

168

“bašlaysiz sansartin bärü bo künkä ṭäg(g)inčā

575. 3 bala partagčan bolmaq uyrinda p(a)ramart yeg yörüglüg bo nomnuṅ

576. padakīn ymā āšidü umatīm. altī yollarta tägzinip

«باشلىنىشى يوق سانساردىن بۇيان بۈگۈنگىچە

575) ئادەتتىكى ئىنسان بولغانلىقىم ئۈچۈن بۇ ھەقىقىي ياخشى نومدىن

576) بىر مىسرامۇ ئاڭلىيالمىدىم.

169

577. adroq adroq ätözlärig tägindöktä adīnlar üzä bičturup

578. azuča ärsär ymā qart baš bolup

asiysiz anča täg qanīm aqdi.

ئالتە يوللاردا^② چۆرگىلەپ

577) ھەر خىل ۋۇجۇدقا ئېرىشكىنىمدە باشقىلار مېنى بەدىنىمنى پىچتى

578) ياكى بولمىسا زەخمىلىنىپ قېنىم پايدىسىز ئاقتى.

170

579. amtī bo māniñ ätözüm ymä

580. artadači buzuldači ärür kečmädin. anī üčün amtī ätözümün sančip qanımın aqıtip

581. ariš ariy piratya <p(a)ramit> nom ärdini <kä> tapiy qılsar m(ä)n,

ariy tözlüg 582. bo ätözümünün asiyin tususin almiš bolıyay-m(ä)n.”

anča saqinip y(i)ti 583. bičäk üzä

ätözin tüzü yapa sančip qanin aqıtip yer-584. kä sača bašladı.

anī körüp beš yüz tapıyçı qızlar ymä öñin öñin 585. bodisatvqa ödkünüp ätözlärin

sančip qanlarin aqıtip yer- 586. kä sačdılar.

(579) مېنىڭ تېنىم بولسا

(580) ھامىنى نابۇت بولىدۇ، بۇزۇلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن بەدىنىمگە سانجىپ قېنىمنى ئېقىتىپ

(581) پاك ۋە ساپ پىراتىيا پارامىت نوم گۆھىرىگە ھۆرمەت - ئىكرام بىلدۈرسەم، پاكىز تەبىئەتلىك

(582) بۇ ۋۇجۇدۇمنىڭ پايدىسىنى كۆرگەن بولمەن.» مۇشۇنداق ئويلاپ

(583) ئىتتىك بىر پىچاقنى بەدىنىمنىڭ ھەممە يېرىگە سانجىپ قېنىمنى ئېقىتىپ يەرگە

(584) چېچىشقا باشلىدى. بۇنى كۆرۈپ بەش يۈز خىزمەتچى قىزلار يەنە ھەممىسى

(585) ئايرىم - ئايرىم بۇدساتۋاغا ئوخشاش بەدىنىگە پىچاق سانجىپ قانلىرىنى ئېقىتىپ يەرگە

(586) چاچتى.

171

587. ayayqa tägimlig bodisatvniñ ulatī beš yüz qızlarniñ alp qilyuluq muni täg işig işlämiš üdtä

(587) ھۆرمەتكە سازاۋەر بۇدساتۋا ۋە بەش يۈز قىز تەستە قىلغىلى بولىدىغان مۇنداق ئىشنى قىلغان

ۋاقتتا

37 - بەت

588. ariči bir kšanta ymä ökünčläri tuymadi. (588) بىرەر دەقىقىمۇ پۇشايمان قىلمىدى.

172

588. ariči bir kšanta ymä ökünčläri tuymadi.

589. anī körüp hormuzta t(ä)ñri tañlap muñadip aqmışča qanlarin barča tägšürüp

590. ägritim qizil činđan suvi bälgürtti.

(589) — (590) بۇنى كۆرۈپ خورمۇزتا تەڭرى ھەيران بولۇپ ئاققان قانلارنىڭ ھەممىسىنى قىپ -

قىزىل سەندەل سۈيىگە ئۆزگەرتتى.

173

591. azan oronnuñ tört yinaqında yüzär yočan yertä

592. ađinčiy muñadınčiy gavsar činđan yidi bura kötiyü yidit

593. anta ötrü sadapira uruđita bodisatv hormuzta t(ä)ñri birlä

594. artoqsuz äg<sük>süz üč mīñ siq t(ä)ñridäm m(a)ntarik

- 591) ئازان ئورۇنىنىڭ تۆت تەرىپىدىكى تەخمىنەن يۈز يوجان يەردە
 592) ئادەمنى ھەيران قالدۇرغۇدەك خوش پۇراق سەندەل ھىدى پۇراپ كەتتى.
 593) ئۇنىڭدىن كېيىن ساداپىرا ئورۇدىتا بۇدساتۋا خورمۇزتا تەڭرى بىلەن بىللە
 594) دەل ئۈچ مىڭ دەن ئىلاھىي مانتىرىك^③، ماخا مانتىرىك قاتارلىق گۈل - چېچەكلەرنى ئازان ئو-
 رۇنغا چاچتى.

174

arслан<līy> oron üzäsindä yaltriyu yaşoyu olormişin körüp

600. artoqraq köñülläri ögrünçlüg sävinçlig bolup

ayançañ köñülin beş 601. mantal yinçürü töpön yükünüp ketip birtin siñar olortilar.

602. ol üdün darma uđgañi bodisatv sadapira urudita bodisatv tiltañinda

- 596) شۇ چاغدا دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋا يەتتە يىل ئۆتكەندە دىيانىدىن تۇرۇپ
 597) ئۇلۇغ جامائەتنىڭ ھەمراھلىقىدا نوم سۆزلەيدىغان ئازان ئورۇنغا باردى.
 598) ناھايىتى ئۈمۈنۈپ كۈتكەن ساداپىرا ئورۇدىتا بۇدساتۋا بەش يۈز قىز بىلەن
 599) ئۇلۇغ مېھرىبان كۆڭۈللۈك دارما ئۇدگاتى ئارسلانلىغ تەخت ئۈستىدە نۇرلىنىپ ئولتۇرغانلى-
 قىنى كۆرۈپ

600) كۆڭۈللىرى خۇشال بولۇپ، سۆيۈنۈپ ئىززەتلىك كۆڭلى بىلەن

601) بېشىنى يەرگە تەگكۈزۈپ تەزىم قىلىپ بىر تەرەپكە بېرىپ ئولتۇردى.

602) بۇ چاغدا دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋا ساداپىرا ئورۇدىتا بۇدساتۋاغا نوم سۆزلەش ۋەجىدىن

38 - بەت

603. uluy quvrayqa inča tep yarliqadi:

“alqu nomlar täñ tüz üçün, bilgä bilig 604. p(a)ramit täñ tüz ärür.

alqu nomlar täpräncsiz üçün, bilgä bilig p(a)ramit ymä täpräncsiz 605. ärür.

alqu nomlar bir tatıylıy üçün, bilgä bilig p(a)ramit ymä bir tatıylıy 606. ärür.

uluy taloy suvı ucsuz qidiysiz üçün, bilgä bilig p(a)ramit 607. ymä ucsuz qidiysiz ärür.

kök qalıq bölmäksiz 608. üçün, bilgä bilig p(a)ramit ymä bölmäksiz ärür.

- 603) ئۇلۇغ جامائەتكە مۇنداق دەدى: — ھەممە نوملار تەڭ، تۈز بولغانلىقتىن بىلگە بىلگە
 604) پارامىتىمۇ تەڭ تۈز بولۇر. بارچە نوملار تەۋرىمەكسىز بولغىنى ئۈچۈن بىلگە بىلگە پارامىتىمۇ
 تەۋرىمەكسىز
 605) بولۇر. بارچە نوملار بىر تەملىك بولغانلىقى ئۈچۈن، بىلگە بىلگە پارامىت ھەم بىر تەملىك
 606) بولۇر. چوڭ دېڭىز سۈيىنىڭ چېكى يوق، قىرغاقسىز بولغانلىقى ئۈچۈن، بىلگە بىلگە پارامىت
 607) يەنە ئۈچۈن يوق، قىرغاقسىز بولىدۇ. ئاسمان بۆلۈنمەيدىغانلىقى
 608) ئۈچۈن، بىلگە بىلگە پارامىت يەنە بۆلۈنمەس.

ئىزاھلار:

- ① «بولغاندەك» دېگەن مەنىدە. خەنزۇچە «真如» سۆزىدىن كەلگەن چىنژۇ بىلەن بىللە قوللىنىلىدۇ، بۇددا دىنىدا ئۆزگەرمەسلىكنىڭ ئەڭ يۇقىرى دەرىجىسىنى بىلدۈرىدۇ.
- ② بۇددا دىنىدىكى سانسارادا ئايلىنىدىغان ئالتە خىل يول كۆرسىتىدۇ. بۇ ئالتە خىل يول: تەڭرى يولى، ئازۇرا يولى، ئا- دەم يولى، ھايۋان يولى، ئاچ ئالۋاستى يولى، دوزاخ يولى قاتارلىقلاردۇر.
- ③ مانتىرىك — بىر خىل گۈل.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

(نەشرگە تەييارلىغۇچى مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىدا)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇنەۋۋەر ھەبىبۇللا

ئىبرەتلىك ھېكايەتلەر

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن: شەرق كلاسسىك ئەسەرلىرىنىڭ ئەڭ يارقىن نەمۇنىلىرىدىن بولغان ئەقلىيە ۋە نەقلىيە يەردىن بىرىككەن، پەندە - نەسەپەتنى مەقسەت قىلغان ھېكمەت دۇردانىلىرى بىلەن تويۇنغان ئىبرەتلىك ھېكايەتلەر. غەزىنىسى تارىخىنىڭ ئۇزاق، تارقىلىش دائىرىسىنىڭ كەڭ، مەزمۇنىنىڭ رەڭدار ۋە چوڭقۇر، دېداكتىك خۇسۇسىيىتى ۋە تەسىرچانلىقىنىڭ كۈچلۈك، تەربىيەۋى ئەھمىيىتىنىڭ زورلۇقى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. بىز بۇ ئەسەرنى قوللىمىزدا ۋە ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتى (دىن ئىشلىرى ئىدارىسى) ئاز- سانلىق مىللەتلەر قەدىمكى ئەسەرلىرى تەتقىقاتى ئىشخانىسىدا ساقلانغان «ئىبرەتنامە»، «پەندنامە»، «جامائۇل - ھېكايەت» قاتارلىق ئەسەرلەرنى ئاساس قىلىپ نەشرگە تەييارلىدۇق.

ھەزرىتى سۇلايماننىڭ جاۋابى

ھەزرىتى سۇلايمان ھەم پەيغەمبەر ھەم شاھىنشاھ ئىدى. يەر يۈزىدىكى جىمىكى ئىنسانلاردىن سىرت بارلىق ھايۋانلار، جۈملىدىن ئۇچارقاتلار ۋە ئۆمىلىگۈچىلەر، ھەتتا چۈمۈلىلەرمۇ ئۇنىڭغا بويسۇناتتى. پۈتكۈل جىن، ئالۋاستى، دېۋە، پەرىلەرمۇ ئۇنىڭ مۆھرىنىڭ (خاسىيەتلىك ئۈزۈكىنىڭ) ئىتائىتىدە ئىدى. ئوردا ئەھلى يۇقىرىقىدەك بۈيۈك ۋە يۈكسەك ئىمتىيازلارغا ئىگە بولغان ھەزرىتى سۇلايماننىڭ شاھ ئوردىسىغا يىغىلىشىپ دۇنيا ئىشلىرى ئۈستىدە مۇلاھىزە ۋە مۇتائىلە قىلىشىۋاتقان بىر پەيتتە، ئۆلە- مالاردىن بىرى ئۇنىڭدىن سورىدى:

— ئەي ھەزرىتى سۇلايمان، سىز ياراتقۇچىدىن تۆۋەن، بارلىق يارالغۇچىلاردىن يۇقىرى مەرتىۋىدە- لىك، يەر ۋە كۆكنىڭ شاھىنشاھىسىز، ھەممىگە شۇ دەرىجىدە باراۋەر، مېھرىبان، ئەدىل ۋە ئادالەت بىلەن ھۆكۈمرانلىق قىلىسىز، شۇنى بىلگىمىز كېلىدۇكى، ئادەتتە قانداق ئادەم كۆزىڭىزگە ئەڭ چىرايلىق كۆرىنىدىغاندۇ؟

ھەزرىتى سۇلايمان تەبەسسۇم بىلەن جاۋاب بەردى:

— ئادەتتە مېنىڭ يېنىمغا قۇرۇق قول كىرگەن ئادەمدىن، بىر تال ئالما بولسىمۇ كۆتۈرۈپ كىرگەن ئادەم چىرايلىق كۆرۈنىدۇ.

مىننەت ۋە مېھنەت

كىشىلەر ھىممەت بايىنىڭ يېگانىسى، ساخاۋەت مۈلكىنىڭ شاھىنىشى ھاتەمى تايىدىن سوراشتى: — سېخىلىقنى كەسىپ قىلىپ، ساخاۋەت كەمىرىنى بېلىڭگە باغلىغاندىن بېرى ئۆزۈڭگە ئوخشىغان ۋە ياكى ساڭا يېتىدىغان ئىككىنچى كىشىنىڭ بارلىقىنى ئاڭلىدىڭمۇ ياكى كۆردۈڭمۇ؟ ھاتەم ئۇلارنىڭ سوئالىغا جاۋابەن مۇنداق بىر ۋەقەنى بايان قىلىپ بەردى: — بىر كۈنى يۈزدىن ئارتۇق تۆگە، ھېسابسىز قوي ۋە قوزلارنى سويۇپ، شەھەر ۋە قىشلاقتىكى بارلىق جامائەتنى يىغىپ كاتتا زىياپەت بەردىم. بىر پەس ساپ ھاۋادىن نەپەسلىنىش ئۈچۈن بەزمىنى تەرك ئېتىپ سارايدىن تاشقىرىغا چىققاندىم، بۇرنى يەرگە تەگكۈدەك بولۇپ ئوتۇن يۈدۈپ كېتىۋاتقان بىر بەر چارىنى ئۇچراتتىم ۋە ئۇنىڭغا دېدىم: «بۈگۈن ھاتەم پۈتۈن جامائەتنى چىللاپ كاتتا سارايدا زىياپەت بەر-رىۋاتىدۇ، سەن بولساڭ مۇشەققەت تارتىپ سەھرادىن ئوتۇن تېرىپ كەپسەن، قارىغاندا بۇ كاتتا زىياپەتتىن خەۋەرسىز ئوخشايسەن، ئۆشەنغىدىكى ئوتۇننى بۇ يەرگە تاشلاپ دەرھال سارايدا كىرىپ مېھمان بولۇپ چىق.»

ئوتۇنچى ماڭا قاراپ تەبەسسۇم بىلەن دېدى: «سۆزلىرىڭدىن تەمەخورلۇقنىڭ ھىدى كېلىۋاتىدۇ، ھەقىسىز زىياپەتكە داخىل بولۇپ بىراۋنىڭ مىننىتىنى كۆتۈرگەندىن، ھالال مېھنەت زەخمىتىنى چەككەننىڭ ئەۋزەل ئەمەسمۇ؟»

— مانا شۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، شۇ ئوتۇنچى بوۋاينىڭ ھىممەت سەھنىسىدە مەندىن يۇقىرى ئورۇندا تۇرىدىغانلىقىنى چۈشەنگەندىم.

بۇزۇلماس ئەنئەنە

ئۆزبېكخان ۋەزىر - ۋۇزۇرالىرى بىلەن بىللە مۇلازىملىرىنى ئەگەشتۈرۈپ شىكارغا چىقتى. ئۇلار تىك داۋان، بىپايان ئورماندا ئات چاپتۇرۇپ بىر - بىرلىرىگە ئۆز ماھارىتىنى نامايان قىلىپ ئوۋ ئوۋلاۋا-تاتتى. تۇيۇقسىز قارشى تەرەپتىن چىرايلىق بىر كېيىك چىقىپ كەلدى - دە، ئۈركۈپ قاچتى. ئۆزبېكخان دەرھال كاماندىن ئوق ئۈزۈپ كېيىكنىڭ ئارقا پۈتىنى يارىلاندى، مۇلازىملار بولسا ۋارقىراپ - جار-قىراپ، قىيقاس - سۈرەن سېلىپ كېيىكنى تىك قىيانىڭ بويىغا سىغداپ كەلدى. يارىدار كېيىك پۈتىنى سۆرەپ جېنىنىڭ بارچە قېچىپ كېتىۋاتقاندا قىيا بېشىدا قاپسىلىپ قېلىپ، ئالاقزەدىلىك بىلەن تە-پىرلاپ، ھەر تەرەپتىن نىجاتلىق يولى ئىزدىدى ۋە ئانچە يىراق بولمىغان جايدىكى چېدىرنىڭ ئوچۇق تۇرغان ئىشىكىدىن ئۆزىنى ئىچكىرىگە ئوردى. بۇ دەل چۈشلۈك تاماق ۋاقتى بولۇپ، چېدىر ئىگىلىرى داستىخاننى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ غىزالىنىۋاتاتتى. سىرتتىن ئوقتەك ئېتىلىپ كىرگەن يارىدار كېيىك داستىخاندىن ھالقىپ ئۆتۈپ تۆرگە يىقىلدى ۋە ھالىدىن كەتكىنىچە ئېغىر - ئېغىر نەپەس ئېلىپ، گۈزەل كۆزلىرىنى خۇددى ئىلتىجا قىلغاندەك ئەتراپتىكىلەرگە تىكتى. ئۆزبېكخان ئات چاپتۇرۇپ چېدىرنىڭ ئوچۇق تۇرغان ئىشىكى ئالدىغا كەلدى ۋە ئات ئۈستىدىن ئېڭىشىپ تۇرۇپ ئەمر قىلدى: — كېيىكنى چېدىردىن ھەيدەپ چىقار، چاشگاھدىن بېرى ئۇنى قوغلاپ يۈرۈۋاتىمەن، ئۇ مېنىڭ

ئولجام.

چېدىر ئىچىدىكىلەرنىڭ ئارىسىدىكى ئاپپاق ساقاللىق ئاتاخان ئۆزبېكخانغا تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— خاتالاشتىڭىز، گەرچە بۇ كېيىك سىزنىڭ بولسىمۇ، ئەمما ھازىر ئۇ مېنىڭ ئۆيۈمنىڭ تۆرىدە يېتىپتۇ. ئۆزىڭىز كۆرۈپ تۇرۇپسىز، مانا ئوتتۇرىدا داستىخان سېلىقلىق، تاۋاق - تاۋاقلاردا تائاملار قو-يۇقلۇق، بۇ ھالدا ھېچ كىممۇ داستىخاننى ئاتلاپ ئۆتۈشكە يېتىنالمىدۇ. ھەتتا ئەشەددىي دۈشمەنلەرمۇ داستىخان ئۈستىدە مۇرەسسە قىلىشىدۇ، ئۆزئارا ئۆچ - ئاداۋەتنى ئۈنتۈپ يارىشىدۇ، مانا بۇ بىزنىڭ مۇ-قەددەس ئەنئەنىمىز، سىز خان بولسىڭىزمۇ ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن قالغان ئۇدۇمنى بۇزۇشقا ھەقىلىق ئە-مەسىز.

بۇنى ئاڭلىغان ئۆزبېكخان ئۈندىمەستىن ئاتنىڭ تىزگىنىنى ئارقىغا بۇراپ كېتىپ قالدى.

سر پىنھانلىقى بىلەن سر

پەرغانە ۋىلايىتىدە ئەدل - ئادالەت بىلەن يۇرت سورىغان بىر پادىشاھ ئۆتكەندى. ئۇنىڭ سۈمبۇل چاچلىق، شەھلا كۆزلۈك، ناھايىتى شوخ، گۈزەل بىر مەھبۇبىسى بار ئىدى. ئۇ نازۇ كەرەشمىلىرى ۋە شېرىن شېكەر سۆزلىرى بىلەن ھەممىنىڭ دىلىغا ئوت ياقاتتى. بولۇپمۇ، پادىشاھنىڭ يېقىن مۇلازىملىرى ئىچىدىكى قامەتلىك بىر يىگىت بۇ گۈزەل ئايالغا قاتتىق مېھىر بېرىپ كۆڭلىنى ئۇنىڭغا باغلىغان بو-لۇپ، ئۇنىڭ ئىشىقىدا كۆيۈپ ياناتتى. ئۇلار پۇرسەت بولسىلا خۇپىيانە ھالدا بىر - بىرىگە قاش ئېتىپ، كۆز ئوينىتىپ، ئىما - ئىشارىلەر بىلەن كۆڭۈللىرىنى ئىزھار قىلىشاتتى.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە پادىشاھ خاس كىشىلىرى بىلەن شاراب ئىچىشىپ، ئەيش - ئىشرەت قىلىشىپ ئولتۇرغىنىدا، يىگىت مەلۇم خىزمەت ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ، پادىشاھنىڭ يېنىدا نازلىنىپ ئول-تۇرغان مەھبۇبەسىگە قاراپ كۈلۈپ قويدى. گۈزەل مەھبۇبە ئۇنىڭغا جاۋابەن تەبەسسۇم بىلەن قاشلىرىنى ئۇچۇرۇپ، كۆزلىرىنى ئوينىتىپ، يىگىتنىڭ كۆڭلىنى ئوۋلىدى. ئۇلارنىڭ بۇ قىلىقلىرى پادىشاھنىڭ دىققىتىنى تارتتى. بەزمە جەريانىدا ئۇلارنىڭ بىر - بىرىدىن كۆز ئۈزەلمەي قېلىشىۋاتقان ئىما - ئىشارى-لىرى پادىشاھنىڭ قاتتىق غەزىپىنى قوزغىدى. پادىشاھ ئۇلارنى ئۆلتۈرمەكچى بولدى، لېكىن «ئىككى كىشىنى ئۆلتۈرۈشكە، جېنىدىن جۇدا قىلىشقا ئالدىراش ئەقىل جۈملىسىدىن ئەمەس، بۈگۈنچە سەۋر قىلاي» دەپ ئۆزىگە ھاي بەردى. ئەتىسى سەھەردە پادىشاھ ئادىتى بويىچە دۆلەت ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قى-لىپ بولۇپ، ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن كۆرگەن ۋەزىرىنى قوبۇلخانىدا ئېلىپ قېلىپ، گۈزەل خوتۇنى بىلەن مۇلازىم يىگىتنىڭ ئىشىنى ۋەزىرگە ئېيتتى ۋە ئۇنىڭدىن مەسلىھەت سورىدى. ۋەزىر ئۇلارنى ئۆلتۈرۈۋې-تىش كېرەكلىكى، لېكىن بۇ ئىش پادىشاھنىڭ ئابروۋىغا مۇناسىۋەتلىك بولغاچقا، ئۇ ئىككىسىنى يوشۇ-رۇنچە ئۆلتۈرۈش لازىملىقى توغرىسىدا تەكلىپ بەردى. بۇ ئىشقا نىسبەتەن پادىشاھ بىلەن ۋەزىرنىڭ پىك-رى بىر يەردىن چىقتى ھەمدە ئىككىسىنى زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈش قارارلىنىدى. لېكىن، بۇ قارار پادىشاھ بى-لەن ۋەزىر ئوتتۇرىسىدا سر بولۇپ پىنھان تۇتۇلۇشى كېرەك ئىدى. ۋەزىر شاھ ھۇزۇرىدىن ئۆز خانىسە-غا قايتتى ۋە ئەركە قىزىنىڭ غەمكىن ھالدا ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قىزىدىن سەۋەبىنى سورىدى، قىزى ۋەزىرگە ئېيتتى:

— بۈگۈن شاھسارايغا بارغانىدىم، گۈزەل مەھبۇبە خانىم ماڭا پەقەتلا ئېتىبار ۋە ياكى ئىلتىپات

قىلىمىدى، مەن دوستلىرىم ۋە قۇرداشلىرىم ئالدىدا خىجالەتتە قالدىم.

ۋەزىر قىزىغا تەسەللى بېرىپ دېدى:

— بۇنچە غەمكىن بولما قىزىم، بىر — ئىككى كۈن ئىچىدە ئۇنىڭ ھايات گۈلى سولۇپ، ئۆمۈر چىد-

رىغى ئۆچىدۇ.

بۇنى ئاڭلىغان قىز دادىسىدىن نېمە ئىشلىكىنى سورىدى. ۋەزىر ئامراق ئەركە قىزىغا ھەممە گەپنى ئېيتىپ بەردى ۋە بۇلارنى سىر تۇتۇپ ھېچكىمگە دېمەسلىكىنى تاپلىدى. قىز دادىسىغا ۋەدىلەر بېرىپ، ئاڭلىغانلىرىدىن خۇرسەن بولۇپ ئۆز خانىسىغا چىقىپ تۇرۇشىغا، ھەرەمخانا مۇلازىملىرىدىن بىرسى گۈزەل مەھبۇبەنىڭ بۇيرۇشى بىلەن، قىزدىن ئۈزرە سوراپ ئۇنىڭ يېنىغا كەلگەنلىكىنى ئېيتىپ كىرىپ كەلدى. قىز ئۇنىڭغا جاۋابەن ئېيتتى:

— خانىم مېنى سەۋەبسىز رەنجىتىكىنى ئۈچۈن جازاسىنى تارتىدۇ.

ھەرەمخانىدىن كەلگەن مۇلازىم قىزىقىپ سورىدى:

— گۈزەل مەلىكەم، بۇ سۆزنى قەيەردىن ئاڭلىدىڭىز؟

قىز:

— باشقىلارغا ئېيتىمىساڭ دەپ بېرىمەن.

ھەرەمخانا مۇلازىمى ئاڭلىغانلىرىنى ھېچكىمگە تىنماسلىق توغرىسىدا قەسەم ئىچتى. قىز سىرنى ئۇنىڭغا ئاشكارىلىدى. ھەرەمخانا مۇلازىمى دەرھال ئوردىغا قايتىپ ئاڭلىغانلىرىنى گۈزەل مەھبۇبەگە ئېيتتى. ئايال دەرھال مۇلازىم يىگىتنى خىلۋەتخانىغا چاقىرتىپ كېلىپ، ئاڭلىغانلىرىنى ئۇنىڭغا دەپ ئاگاھلاندۇردى. يىگىت شۇ دەقىقىنىڭ ئۆزىدىلا بىر قانچە يېقىن شېرىكلىرىنى توپلاپ تۈن كېچىدە خۇ- پىيانە ھالدا پادىشاھنى ئۆلتۈرۈۋەتتى.

تەقدىر تەدبىردىن

قەدىم قەدىمدە چەكسىز دالا، بىپايان ئورمان، ھەيۋەتلىك تاغلار قاپلىغان بىر يۇرتتا، خوجاياش ئىدى- سىملىك نەۋقىران بىر يىگىت ياشايتتى. ئۇ ھەرقانداق ھوشيار، ھۈركەك، يۈگۈرۈك، كۈچلۈك ھايۋاننى بىرلا قېتىم قارىغا ئېلىپلا، ئۆزىنىڭ ئولجىسىغا ئايلاندۇرالايدىغان دەرىجىدە ئۇستا مەرگەن ۋە ماھىر ئوۋچى ئىدى. خوجاياش ئۈركۈپ قېچىپ كېتىۋاتقان ياۋا ئۆچكىنىڭ كۆزىنى بىمالال قارىغا ئېلىپ ئوقنى نىشانغا دەل تەگكۈزەتتى، بۆرىنىڭ ئىزىدىن قۇشتەك شىددەت بىلەن قوغلاپ يېتەتتى، يىرتقۇچ ھايۋانلار- نى جاسارەت بىلەن يەرگە يىقىتاتتى. ئۇ ھەيۋەتلىك تاغ چوققىلىرىنى بويسۇندۇرۇشقا قابىل، يۈرەكلىك، غەيرەت ۋە شىجائەتلىك يىگىت ئىدى. خوجاياش ھەر قېتىم ئوۋدىن قايتىپ كەلگەندە ئۇنىڭ ئولجىلىرى يىراق — يېقىندىكى قېرىنداش — ئۇرۇقلىرىغا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن مەھەللىدىكى كىشىلەرگە يېتىپ ئېشىپ قالاتتى. خوجاياش ئالدىغا كەلگەن ھەرقانداق ھايۋاننى ئۆلتۈرمىگۈچە تىنچمايتتى، ئۆزىنى بولسا بۇ يۇرتنىڭ غوجايىنىدەك ھېس قىلاتتى، ئۇ ئۆزىگە قاتتىق ئىشىنەتتى ۋە بۇ جەھەتلەردە ئۆزىگە تەمەننا قويايتتى.

خوجاياش ئەنە شۇنداق نۇسرەت قۇچۇپ، مەئشەت ئىچىدە خۇشال ۋە خاتىرجەم ياشاۋاتقان ياخشى كۈنلەرنىڭ بىرىدە، گۈزەل بىر قىزغا ئۆيلىنىشنى ئىختىيار قىلدى. ئۇ ئاشلانغان يولۋاس، تۈلكە، بۇلغۇن تېرىلىرىنى تاغلارغا قاچىلاپ، نۇرغۇنلىغان قىممەت باھالىق سوۋغىلارنى تەييارلاپ قىز تەرەپكە ئەلچى

ئەۋەتتى. قىزنىڭ ئاتا - ئانىلىرى خۇشاللىق بىلەن ئەلچىلەرنى قوبۇل قىلدى ۋە توي تەكلىپىگە رازىلىق بېرىشتى. توي كۈنىمۇ بېكىتىلدى. باھادىر سۈپەت بەرنا يىگىت بىلەن ساھىبجامال گۈزەل قىزنىڭ دەپ - دە بىلىك توي مۇراسىمىنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن، تويغا ناھايىتى كۆپ خىراجەت كېتىشى ئېنىق ئىدى. خوجا ياش مەيلى قانچىلىك كۆپ بايلىق توپلىغان بولسۇن، بۇلارنىڭ ھەممىسىگە ئوۋچىلىققا تايىنىپ ئېرىشكەندى. توي كۈنى يېقىنلاشقان سېرى گۈزەل كېلىنچەكنىڭ ۋىسالىغا تېز رەك يېتىش ئۈچۈن، تېخىمۇ كۆپ مال - دۇنيا يىغىش ئىستىكىدە ئوت بولۇپ يانغان خوجا ياش، كېچە - كۈندۈز ئارام ئالماستىن توختىماي ئوۋغا چىقىپ، ھېچ نەرسىگە پىسەنت قىلماستىن ئۇچراتقان بارلىق ھايۋانلارنى، قۇشلارنى، جانىۋارلارنى ئوۋلاشقا كىرىشتى. شۇنداق قىلىپ، ئوۋ ئىزدەپ يۈرگەن ئوۋچى خوجا ياش بىر كۈنى كەچ - قۇرۇن كۈتۈلمىگەندە سۇغۇرلار توپىغا دۈچ كېلىپ قالدى. بۇ دەل سۇغۇرلار ئائىلىسىگە «كېلىن چۈش - تى» بولۇۋاتقان پەيت بولۇپ، يارقىن ئاي يورۇقىدا سۇغۇرلار خۇددى ئىنسانلارغا ئوخشاش ناخشا ئېيتىپ، ئويۇن - كۈلكە بىلەن كېلىنچەكنى ئۆز ئۇۋىسىدىن كۈيۈ ئوغۇلنىڭ قوشنا ئۇۋىسىغا ئۈزۈتۈپ قويۇۋاتاتتى. ئويۇن - كۈلكىگە بېرىلگەن سۇغۇرلار ئادەتتىكى ئېھتىياتچانلىقىنى ۋە ھوشيارلىقىنى پۈتۈنلەي ئۈنتۈشۈۋاتتى. بەخت تۇيغۇسىغا چۆمگەن كۈيۈ ئوغۇل، سۇغۇر كېلىنچەكنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن بىر توپ ھەمراھلىرىنىڭ قورشاۋىدا ئۇۋىسىدىن چىقىشىغا، قۇدىلار بىر - بىرلىرىنى تەبرىكلەش، قۇچاق ئېچىپ مۇبارەكلەش، توي تەنتەنىسىنى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈۋاتقان ۋاقىتتا، سۇغۇرلارنىڭ بارلىق ئىش - ھەرىكەتلىرىنى ئۇن - تىنىسىز ھالەتتە يوشۇرۇنچە كۆزىتىپ تۇرغان خوجا ياش بولۇش ئالدىدا تۇرغان تويىنى ۋە گۈزەل مەھبۇبىسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ قاتتىق ھاياجانلاندى. سۇغۇر تېرىسى ناھايىتى چىرايلىق، سۈپەتلىك ۋە قىممەت باھالىق بولۇپ، ئۇنىڭدىنمۇ ئېسىل سوۋغاتنى تاپقىلى بولمايتتى. ئەگەر بۇ سۇغۇرلارنى ئولجا ئالالسا، ناھايىتى كاتتا ئىش بولاتتى ۋە بۇلار بىلەن كۆپ پايدىغا ئېرىشىش تامامەن مۇمكىن ئىدى. بۇ ھەقىقەتنى بىزدىنمۇ بەكرەك چۈشىنىدىغان خوجا ياش ھېچ نەرسىگە قارىماستىن، ئۈستىدىكى جۇۋىسىنى يېشىپ توي تەنتەنىسىدە غەرق مەست بولغان سۇغۇرلارنىڭ ئۈستىگە پەم بىلەن ياپتى - دە، چاقماق تېزلىكىدە ئۆزىنى ئۇنىڭ ئۈستىگە تاشلاپ ھەممىسىنى بېسىۋېلىپ تۇرۇپ، ئۇلارنى بىر - بىرلەپ بوغۇپ ئۆلتۈردى. كېيىنكى كۈنى ئۇ خۇددى شۇ تەرزىدە ياۋا ئۆچكىلەرنى تاغ قاپتاللىرىدا قوغلاپ يۈرۈپ شەپقەتسىزلەرچە ئۆلتۈرۈپ، نۇرغۇنلىغان ئولجىلارنى قولغا چۈشۈردى. ئاخىرىدا، تىرىك قالغان بىر جۈپ كۈل رەڭ ئۆچكىنىڭ بىرسى ئوۋچى خوجا ياشنىڭ ئالدىغا كېلىپ، زۇۋانغا كىردى ۋە يىغلاپ تۇرۇپ دېدى:

— شوخشىپ قېچىپ كېتىۋاتقان ياۋا ئۆچكىنىڭ كۆزىنى چەنلەپ تۇرۇپ نىشانغا خاتاسىز تەڭگۈزە - لەيدىغان مەرگەن ۋە ماھىر ئوۋچى پەقەتلا سەن، بۇ دۇنيادا سەندىن باشقا ياكى سېنى بېسىپ چۈشكۈدەك ئىككىنچى بىر مەرگەن ئوۋچى بولماسلىقى مۇمكىن، لېكىن ھەممە نەرسىنىڭ چېكى ۋە ئۆلچىمى بار، قارىغاندا سەن بۇ ھەقىقەتنى ئېسىڭدىن چىقىرىپ قويغاندەك قىلىسەن. سەندىن ئۆتۈنمەنكى بىزگە رەھمەت مىڭ كەلسۇن، ئەمدى بىزگە چېقىلما، بىزنىڭ نەسلىمىزدىن پەقەت مانا بىز ئىككىمىزلا قالدۇق، نەسلىمىزنى قۇرۇتۇۋەتمەستىن داۋاملاشتۇرۇشىمىز ئۈچۈن بىزنى ئۆلتۈرمە، سەندىن ئۆتۈنۈشۈم شۇ، بىزگە رەھمەت قىل.

خوجا ياش ئۆزىگە تەمەننا قويۇپ، ئۆچكە بىلەن تالىشىپ ئولتۇرۇشنى ئۆزىگە مۇناسىپ كۆرمىدى ۋە ئويلىنىپمۇ قويماستىن ياسىدىن بىرلا ئوق ئۈزۈپ ئۇنى يەرگە يىقىتتى. بۇنىڭغا تاقەت قىلىپ تۇرالمىغان بوغاز ئۆچكە نالە - زار قىلىپ پەرياد چەكتى ۋە يۈرەك باغرى قانغا تولغان ھالدا تىلغا كىرىپ دېدى:

— سەن ئۆچكىلەر نەسلىنى قۇرۇتتۇڭ، بىرلا ئوق بىلەن دەقىقە ئىچىدە بارلىق ئۈمىدىمىزنى يوق قىلدىڭ. ئەي خوجاياش، ساڭا لەنەتلەر بولسۇنكى، مانا ھازىردىن باشلاپ بىرەر جانلىقنى ئاتالمايسەن، ئەگەر ئىشەنمىسەڭ مانا ئالدىڭدا تۇرۇپتىمەن، مېنى ئات.

تەمەننا كەمىرىنى بېلىگە چىڭ باغلاپ، رەھىمسىزلىكنى ئۆزىگە كەسىپ قىلغان خوجاياش كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياشلار تۆكۈلۈپ تۇرغان بىچارە ساغلىق ئۆچكىنىڭ گەپلىرىدىن تىزلىرىغا ئۇرۇپ قاقاھلاپ كۈلۈپ كەتتى، بەقۇۋۋەت يىگىتنىڭ كۈچلۈك ۋە جاراڭلىق كۈلكە ئاۋازىدىن ئەكس سادا ياڭراپ، چوققىلاردىكى قورام تاشلار تاغ باغرىغا دومىلاپ چۈشۈشكە باشلىدى. پالۋان ئوۋچى خوجاياش كۈلكىسىنى توختاتماي ئالدىدىكى ساغلىق ئۆچكىگە قارىتىپ ئوق ئۈزدى. دېگەندەك، بىرىنچى، ئىككىنچى، ئۈچىنچى ئوقنى ساغلىق ئۆچكىگە تەگكۈزەلمىدى. بۇ ئەھۋالدىن جەھلى چىقىپ، غەزەپتىن كۆزلىرىگە قان تولغان خوجاياش ئەلەم بىلەن دېدى:

— سېنىڭ جېنىڭنى ئېلىش مەن ئۈچۈن ئەرزىمەس بىر ئىش، سېنى تۈتۈپ پىچاق بىلەن بوغۇزلاپ ئۆلتۈرىمەن.

خوجاياش گېپىنى ئاخىرلاشتۇرماستىنلا ساغلىق ئۆچكىنىڭ ئۈستىگە تاشلاندى، كۈل رەڭ ساغلىق ئۆچكە بولسا ھوشيارلىق بىلەن ئۆزىنى ئېلىپ قېچىپ تاشتىن - تاشقا، قىيادىن - قىياغا يېنىك سەك-رەپ تىك چوققىغا قاراپ قاچتى. دەرغەزەپكە كەلگەن خوجاياشنىڭ ئەلەمدىن كۆزىگە ھېچ نەرسە كۆرۈن-مەيتتى، كالىسىغا ھېچبىر پىكىر كىرمەيتتى، شۇ ھالەتتە ئۇ جان - جەھلى بىلەن كۈل رەڭ ساغلىق ئۆچكىنى قوغلاپ، ئۇنىڭ كەينىدىن توختىماي يامشىپ، ئىنسان ئايىغى يەتمەيدىغان ئاسمان بىلەن بوي تالىشىپ، بۇلۇتلارغا تاقاشقان تىك قىيانىڭ ئۈستىگە قانداقلارچە چىقىپ قالغىنىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى. غەزەپ ۋە ئەلەم ئۇنىڭ ئەقلىنى كەسكەندى. خوجاياش ئېسىنى يىغىپ ئەتراپىغا نەزەر سالدى - دە، چۆچۈپ كەتتى. تىك قىيانىڭ چوققىسىدىن قايتىپ چۈشۈش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. قىيا باغرىدىكى ئوق يەتمەس يىراق جايلاردا ئاندا - ساندا چارۋىلار ئوتلاپ يۈرەتتى. ئۇنىڭ ئۇدۇلىدا تۇرغان كۈل رەڭ ساغلىق ئۆچكە سالماق ئاۋاز بىلەن ئۇنىڭغا دېدى:

— ئەي رەھىمسىز تاش يۈرەك ئىنسان، بىلىشىڭ كېرەككى، سان - ساناقسىز ھايۋانلارنى ئۆلتۈر-گەنلىكىڭ ئۈچۈن بەدەل تۆلەيدىغان پەيتىڭ يېتىپ كەلدى. سېنىڭ دەستىڭدىن بىز تۆككەن قانلىق ياشلار ئازمۇ؟ مانا ئەمدى يىغلاش نۆۋىتى ساڭا كەلدى. جېنىڭ تېنىڭدە بارىدا، ئۆزۈڭ ئۈچۈن قېنىپ - قېنىپ يىغلىۋال.

دۇنيادىن ئۈمىدى پۈتۈنلەي ئۈزۈلگەن، قۇتۇلغۇسىز ھالاكەتكە يۈزلەنگەن خوجاياشنىڭ پۇشايىمان قەلىپ زارلاشلىرى، تەقدىرىگە ئېچىنىپ بوزلاشلىرى، ئازابتىن تولغىنىپ ئېسەدەشلىرى، ئۈمىدىسىزلىك-تىن ئىگراشلىرى، ئاچلىق ۋە سوغۇقتىن جاقىلداپ تىترەشلىرى، ئۆزىنىڭ ھەددىدىن زىيادە شەپقەتسىز، رەھىمسىز، ئادالەتسىزلىكىدىن ئۆز - ئۆزىنى قارغاپ قاقشاشلىرى، مانا شۇ مېھرى سوغۇق تىك قىيادىن ۋاقىتسىز ئەجەل مەنزىلىگە قاراپ ئۇچۇپ كېتىۋاتقانلىقىغا ئېچىنىپ بازغاندەك مۇشتۇمى بىلەن بىتەلەي پېشانىسىگە مۇشتلاپ ھۆركىرەپ يىغلاشلىرى تاغۇ تاشلارنىڭ ئەكس ساداسى بىلەن قوشۇلۇپ، ئۇزاق كۈنلەرگىچە ئاڭلىنىپ تۇردى. ئۇنىڭ مۇسبەتلىك ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئىنسانلارمۇ، يىرتقۇچ ھايۋانلارمۇ قورقۇنچتىن دەھشەتكە چۈشەتتى. بىراق، تولىمۇ كېچىكىپ ئېيتىلغان ئاجىزانە ئىلتىجادىن، ئاچچىق تۆۋە - ئىستىغپاردىن ئەمدى ھېچقانداق پايدا يوق ئىدى.

تەقدىرنىڭ ئېغىر زەربىسىگە ئۇچرىغان خوجاياشنىڭ لايىقى بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ، ئەپۇ سوراش

ئۈچۈن قايىقلارغىدۇ غايىب بولغان كۈل رەڭ ساغلىق ئۆچكىنى ئىزدەپ، بىر قانچە يىل تاغۇ دالالارنى كەزدى، لېكىن تاپالمىدى. يىگىتنىڭ ئېچىنىشلىق تەقدىرىگە بولغان ئېچىنىش ھېسسىياتى بىلەن سە - پەر ئازابى قوشۇلۇپ ئاخىر ئۇنى ۋاقىتسىز ھالىدىن كەتكۈزدى. ئاقىۋەتتە بۇ گۈزەل قىز تونۇيالمىغۇدەك دەرىجىدە قېرىپ كەمپىرگە ئايلاندى. غەم - ئەندىشىدىن ئېزىلىپ قەددى پۈكۈلگەن كەمپىر، بىر كۈنى ئايدىڭدا توي تويلاۋاتقان سۇغۇرلارنى ئۇچرىتىپ قالدى. گۈزەل ئاي شولىسىدا كېلىنچەكنى ئېرىنىڭ ئۇ - ۋىسىغا ئۈزىتىۋاتقان سۇغۇرلار خۇددى ئىنسانلارغا ئوخشاش ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئويناپ توي خۇشال - لىقىنى ئەۋجىگە كۆتۈرۈۋەتكەندى. بۇ مەنزىرىنى كۆرۈپ ئىچى سىيرىلغان كەمپىر ئېزىلىپ - ئېزىلىپ بۇقۇلداپ يىغلاپ تۇرۇپ، ئېچىنىشلىق بىر ئاۋازدا ندا قىلدى:

— ئەي تەقدىر، ھېچبولمىغاندا مۇشۇ ھاياتلارغا ئاتا قىلغان خۇشاللىقلارنىڭ زەررىچىسىنى بولسى - مۇ بىزلەرگە راۋا كۆرسەڭ بولماسمىدى!

مېھنەت بىلەن تاپقان پۇل

بۇرۇن بىر ئادەمنىڭ يىگىت بولۇپ قالغىنىغا قارىماي بىرەر ئىشنىڭ پېشىنى تۇتماستىن، ئويناپ - كۈلۈپ يۈرىدىغان ئەركە ئۆسكەن بىر ئوغلى بار ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ ئادەم ئاغرىپ يېتىپ قاپتۇ ۋە ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنىڭ يېقىنلىشىپ قالغانلىقىغا كۆزى يېتىپ ئايالىغا ئېيتىپتۇ:

— ئوغلۇمنىڭ ئۆز ئەمگىكىگە تايىنىپ ئەجرى بىلەن پۇل تاپقىنىنى كۆرسەملا، ئاندىن ئارمانسىز كۆز يۇمغان بولاتتىم.

ئانا ئەركە بالىسىنى يېنىغا چاقىرىپ دادىسىنىڭ ئاخىرقى ئارزۇسىنى ئۇنىڭغا يەتكۈزۈپتۇ ۋە ئوغلدى - نىڭ يانچۇقىغا پۇل سېلىپ قويغاچ دەپتۇ:

— بار، ئوغلۇم، ئاغىنىلىرىڭ بىلەن ئوينا، كەچتە ئۆيگە قايتىپ كەلگىنىڭدە بۇ پۇللارنى «ئۆزۈم ئىشلەپ تاپتىم» دەپ داداڭغا بەرگىن.

ئوغلۇل كەچ كىرگەندە ئۆيگە قايتىپ كېلىپ ئانىسىنىڭ دېگىنى بويىچە ئانىسى بەرگەن پۇلنى «ئۆ - زۇم ئىشلەپ تاپتىم» دەپ دادىسىغا بېرىپتۇ. دادا ئوغللىنىڭ قولىدىن پۇلنى ئېلىپلا، قاراپمۇ قويماستىن ئوت كۆيۈۋاتقان ئوچاققا تاشلاپتۇ. ئوغلى بولسا ئۈندىمەستىن كۈلۈمسىرىگىنىچە چىقىپ كېتىپتۇ. ئىك - كىنچى كۈنىمۇ يەنە شۇ خىل ئەھۋال تەكرارلىنىپتۇ. ئۈچىنچى كۈنى ئانا ئوغللىغا دەپتۇ:

— ئوغلۇم، داداڭ بىزنىڭ ئۇنى ئالداۋاتقانلىقىمىزنى سېزىپ قاپتۇ، ئەمدى ئۆزۈڭ ئىشلەپ پۇل تې - پىپ كەلمىسەڭ بولمىغۇدەك.

ئوغلۇل دادىسىنىڭ ئاخىرقى ئارزۇسىنى يەردە قويماسلىق ئۈچۈن، ئىلاجسىز بىر كۈن كەچكىچە باش - قىلارنىڭ ئۆيىدە سۇ توشۇپ، ئوتۇن يېرىپ، ھېرىپ - چارچاپ يۈرۈپ ئاز بولسىمۇ ئۈچ - تۆت تەڭگە پۇل تېپىپتۇ ۋە كەچتە ئۆيگە كېلىپ تاپقان پۇلنى دادىسىغا بېرىپ دەپتۇ:

— دادا، مانا بۇ پۇلنى مەن ئۆزۈم ئىشلەپ تاپتىم، قېنى ئېلىڭ.

دادا ئوغللىنىڭ قولىدىن پۇلنى ئېلىپ ئىلگىرىكىدەكلا ئوت كۆيۈۋاتقان ئوچاققا تاشلىۋېتىپتۇ. ئوغلى:

— ۋاي دادا، نېمە قىلغىنىڭىز بۇ؟ مەن بۇ پۇلنى تېپىش ئۈچۈن كۈنبويى ئېشەكتەك ئىشلىگەن تۇرسام، — دېگىنىچە ئالدىراپ - تېنەپ قولىنى كۆيۈۋاتقان ئوتقا تىقىپ پۇلنى ئېلىۋاپتۇ. دادا مەمنۇت -

لۇق بىلەن كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ ئوغلغا دەپتۇ:

— ئوغلۇم، مانا ئەمدى بۇ پۇلنى ئۆزۈڭ ئىشلەپ تاپقىنىڭغا ئىشەندىم.

دادا

بىر دۆلەتمەن باينىڭ ئىنتايىن ئويۇنخۇمار، ئىسراپخور، بەتخەج، ئەركە ئوغلى بار ئىكەن. بايۋەتچە يالغۇز ئوغلۇ بولغاچقا باي ھەر قانداق ئىشتا ئوغلنىڭ رايىغا باقىدىكەن ھەمدە ئوغلنىڭ ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن ھەر ۋاقىت چېپىپ يۈرىدىكەن. بايۋەتچە بولسا ئىلىم ئۆگىنىش، ھۈنەر كەسىپ ئىگىلەش دېگەنلەرگە ئېتىبار قىلماي، كۈنبويى بىكار تەلەپ ئاغىنىلىرى بىلەن سەيلە - ساياھەت قىلىپ، ئويناپ كۈلۈپلا يۈرىدىكەن. ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا يارامسىز ئوغلنىڭ كېلەچىكىدىن ئەنسىرىگەن ئاتا، ئالدىن ئېھتىيات چارىسىنى كۆرۈپ قويۇپتۇ ۋە بېشى ياستۇققا يەتكەندە ئوغلنى ئال - دىدا ئولتۇرغۇزۇپ، ئاخىرقى نەسەھەتى ۋە ۋەسىيىتىنى ئېيتىپتۇ:

— ئەي ئوغلۇم، مەن ئۇ دۇنياغا كەتكەندىن كېيىن پۈتۈن بايلىقىم، بارلىق مال - مۈلكۈم ساڭا قالدۇ. كۆڭلۈمگە ئايانكى، سەن ئۇلارنى يارامسىز بۇرادەرلىرىڭ بىلەن بىللە بىھۈدە ۋە بىمەنە ئىشلارغا سەرپ قىلسەن ۋە ئۇزاققا بارماي بۇ بايلىقلارنىڭ كۈلىنى كۆككە سورۇيسەن. شۇنىڭدىن كېيىن ئىلىم - ھۈنرىڭ بولمىغانلىقى ئۈچۈن ئاچلىق ۋە خار - زارلىق ھاياتتىن ۋاز كېچىپ، ئۆلۈم يولىنى تاللاشقا مەجبۇر بولسەن، بۇ چاغدا ئېسىلىپ ئۆلۈۋالاي دېسەڭ يانچۇقۇڭدىن ئارقان سېتىۋالغۇدەك بىرەر پۇ - چۇق يارماقمۇ تېپىلماسلىقى مۇمكىن. مەن كونا ئارقاننى چەتتىكى تاشلاندىق ئۆيىنىڭ تورۇسىغا ئېسىپ قويدۇم، مەن ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، مۇبادا ھايات يولۇڭ تارىيىپ چىقىش يولى تاپالماي جېنىڭدىن تويساڭ، ئۆزۈڭنى شۇ ئارقانغا ئاسارسەن.

ئارىدىن بىر قانچە كۈن ئۆتۈپ باي بۇ دۇنيا بىلەن خوشلىشىپتۇ. بايۋەتچە بولسا ئىلگىرىكى يارماس ئادەتلىرىنى ئۆزگەرتىمەستىن، بىر توپ يەپ - ئىچەر، ئەپقاچار ئاغىنىلىرى بىلەن دادىسىدىن قالغان مال - دۇنيانى بۇزۇپ - چېپىپ خەجلەپ، مەئىشەت ئىچىدە ھاماقەتلەرچە كۈن ئۆتكۈزۈشنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. شۇ تەرىقىدە بىر قانچە يىل ئۆتۈپتۇ. بايۋەتچە دادىسىدىن قالغان بارلىق پۇل ۋە مال - دۇنيانى خەجلەپ تۈگىتىپتۇ. پۇلى بارىدا، ئەتراپىدا پەرۋانە بولۇپ چۆرگىلەپ كېتەلمەيدىغان ئاغىنىلىرى، ئۇنىڭ بىلەن بولغان باردى - كەلدىنى توختىتىپ مۇناسىۋەتلىرىنى پۈتۈنلەي ئۈزۈپ ئۇنىڭغا قارىماس، ئارىسىغا قوش - ماس بوپتۇ. ئۇنىڭغا نە ياردەم قولىنى سوزىدىغان، نە قەرز بېرىپ تۇرىدىغان ئادەم چىقماپتۇ. ئۇ ئىلىم - ھۈنەرسىز بولغاچقا ھېچقانداق ئىش قولىدىن كەلمەپتۇ، تىلەمچىلىك قىلاي دېسە نومۇس كۈچى يول قوي - ماپتۇ، ئۆتمۈشى ۋە قىلمىشىدىن قانچە ئۆكۈنسىمۇ پۇشايمان پايدا بەرمەپتۇ. بايۋەتچە ئاخىر خۇددى دادىسى ئېيتقان دەك ئۆلۈم يولىنى تاللاپتۇ. ئۇ تاشلاندىق ئۆيىگە كىرىپ دادىسى باغلاپ قويغان ئارقانغا ئېسىد - لىپ ئۆلۈۋالماقچى بولۇپ، سىرتماقنى بوينىغا سېلىپ ئېسىلىپتۇ، لېكىن تورۇسقا ئامانەت ئۈچۈنلا باغلاپ قويغان قوزۇق ئۇنىڭ ئېغىرلىقىنى كۆتۈرەلمەستىن سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ كېتىپتۇ ۋە مېھرىبان، دانىشمەن ئاتا ئوغلنىڭ كېلەچىكى ئۈچۈن غەم يەپ تورۇسقا يوشۇرۇپ، سۇۋاپ قويغان ئالتۇن - كۈ - مۈشلەر بايۋەتچە بىلەن بىللە يەرگە چۈشۈپتۇ. دادىسىدىن كېيىن قېلىپ ئۇزاققا بارماي ئىنتايىن قىيىن كۈنلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈپ، ھايات دەرىخىنىڭ ئاچچىق مېۋىلىرىنى تېتىپ ئەقىل تاپقان، پۇلنىڭ قەد - رىگە يەتكەن بايۋەتچە تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ، دادىسى قالدۇرغان ئاخىرقى بايلىقىنى تېجەشلىك بىلەن

ئىشلىتىپ، خەيرلىك، ئەھمىيەتلىك ئىشلارغا سەرپ قىلىشقا كىرىشىپتۇ.

شاراب

مەرغىلاندا ياخشى بىر يىگىت بار بولۇپ، بەرنالىقى، دانالىقى، ئەلسۆيەرلىكى ۋە گۈزەل ئەخلاقى بىلەن تونۇلغانىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە يىگىتنىڭ قوشنىسىنىڭ خوتۇنى يىگىتكە ئاشقلىقنى ئىزھار قىپتۇ، يىگىت ئۇنىڭ تەلىپىنى قەتئىي رەت قىلىپ، ئۇنىڭغا ئېرىگە سادىق بولۇش، ئېرىدىن باشقا ھەرقانداق بىر ئەرگە بۇنداق خىيالدا بولماسلىق توغرىسىدا نەسەھەت قىپتۇ. نومۇسىز ئايال يىگىتنىڭ ئابروۋىنى تۆكۈش مەقسىتىدە، مەلۇم بىر سەۋەبىنى كۆرسىتىپ يىگىتنى ئۆيىگە تەكلىپ قىپتۇ ۋە يىگىت ھويلىغا كىرىش بىلەنلا دەرۋازىنى تاقىۋېلىپ يىگىتكە دەپتۇ:

— مېنىڭ ئۈچ تۈرلۈك شەرتىم بار، بۇ قەدەھتىكى شارابنى ئىچىسىز ياكى بۇ گۆدەك بالىنى ئۆلتۈرسىز، يا بولمىسا مەن بىلەن زىنا قىلىسىز. يۇقىرىقى شەرتلەردىن ئىختىيارىڭىز بىلەن بىرنى بەجا كەلتۈرسىڭىز، سىزنى ھويلىدىن چىققىلى قويمەن. ئەگەر ئۈنمىسىڭىز، داد - پەرياد كۆتۈرۈپ «ئېرىم يوق ۋاقىتتا مەقسەتلىك ئۆيۈمگە كىردى» دەپ ئادەملەرنى يىغمەن - دە، سىزنى خالايق ئالدىدا شەرمەندە قىلىمەن.

ئىلاجىسىز قالغان يىگىت كۆڭلىدە: «ئەڭ ئاسنى شاراب ئىچىش، ئۇنى كىشىلەر ئىچىدىغۇ، زەھەر ئەمەسقۇ» دەپ ئويلاپ شارابنى تاللاپتۇ ۋە ئۇنى ئىچىپ بىر ئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، كەيىپ بولۇپ ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ، بۇ ئىپلاس ئايال بىلەن زىنا قىپتۇ، ئاندىن كېيىن گۇۋاھچىنى يوقىتىش مەقسىتىدە گۆدەك بالىنى ئۆلتۈرۈپتۇ. نەتىجىدە، يىگىت شارابنىڭ كاساپىتىدىن كېيىنكى ئىككى گۈ - ناھقا قول ئۈزۈتۈپتۇ.

مەھبۇس ۋە گاداي

بىر كىشىنى مەلۇم بىر جىنايىتىنىڭ جازاسى ئۈچۈن زىندانغا تاشلاپتۇ. زەنجىر - كىشەنلەر ئازاب - دىن مەھبۇسنىڭ قول - پۇتلىرى ئاغرىسىمۇ، ئۇيقۇسىز كۆزلىرىنى زىنداننىڭ تۈنۈكىدىن چۈشۈۋاتقان ئايىنىڭ شولىسىغا تىكىپ، نېمىلا بولسۇن ھايات ياشاۋاتقانلىقىغا قانائەت قىلىپ يېتىپتۇ. تۇيۇقسىز ئۇ - نىڭ قولىغا سىرتتىكى بىر كەمبەغەل كىشىنىڭ ئۆزىنىڭ نامراتلىقىدىن قاقشاپ، زارلىنىپ، نالە قىلىۋاتقانلىقى ئاڭلىنىپتۇ. مەھبۇسنىڭ ئاچچىقى كېلىپ، سىرتتىكى كەمبەغەل كىشىگە ئاڭلانغۇدەك يۈ - قىرى ئاۋازدا، ۋارقىراپ تۇرۇپ دەپتۇ:

— ئاچ بولساڭمۇ، يوق بولساڭمۇ ئازاتقۇ سەن؟ ھۇزۇرلىنىپ ئۇيقۇڭنى ئۇخلىمامسەن، بۇ دۇنيادا ھالى سەندىنمۇ بەتتەر، بىچارە ئادەملەر بار.

قانائەت

بىر كىشى بۇرادىرىنىڭ پۈتتە چىققان جاراھەتنى كۆرۈپ، ئاغىنىسىنىڭ ھالىغا ئېچىنىپ، تەسەللى بەرمەكچى بولۇپ دەپتۇ: — ئاغىنە، ساڭا ئىچىم ئاغرىۋاتىدۇ. — ئاغىنە، ساڭا ئىچىم ئاغرىۋاتىدۇ.

بىمار جاۋابەن شۇنداق دەپتۇ: — مەن شۇ يارىنىڭ كۆزۈمگە چىقىپ قالمىغىنىدىن خۇش. تەقدىرىگە ئوتتا كۆيۈپ ئۆلۈش پۈتۈلگەن ئادەم سۇغا چۆكۈپ ئۆلمەيدۇ.

گۇۋاھچى

باغداد شەھىرىدە بىر ئوۋچى بار ئىدى. ئۇ دائىم ھەر تەرەپنى كېزىپ يۈرەتتى ۋە دالىلاردا ئوۋ ئوۋلاشنى ياخشى كۆرەتتى. بىر كۈنى باغدادنىڭ ئەمەلدارلىرىدىن بىرسى يېقىن بۇرادەرلىرى ۋە مۇلازىمەتلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ دالىغا ئوۋغا چىقتى. كەچقۇرۇن ئۇ چارچىغىنىنى ھېس قىلىپ، دالىدا تاماق يېگەچ ئارام ئالماقچى بولۇپ، مۇلازىملىرىغا داستىخان تەييارلاشنى بۇيرۇدى. ئويلىمىغان يەردىن باغدادلىق ئوۋچىمۇ ئۇلارنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ قالدى ۋە داستىخانغا تەكلىپ قىلىندى، ئوۋچىمۇ ئۆزىسىزلا كېلىپ ئولتۇرۇپ داستىخانغا داخىل بولدى ۋە يېڭىلا قاقلاپ پىشۇرۇلۇپ داستىخانغا قويۇلغان ئىككى دانە كەك-لىك كاۋىپىنى كۆرۈپ، پىخىلداپ كۈلۈشكە باشلىدى. ھەمداستىخان بولۇپ ئولتۇرغانلار ئۇنىڭ بۇ قىلىدىن قىدىن بىزار بولۇپ سورىدى:

— ئەي ئەدەپسىز، ئۇلۇغ زاتلار بىر داستىخانغا جەم بولۇپ غىزالىنىۋاتقان پەيتتە، بۇنداق ئەخمىقانە كۈلۈشۈڭنىڭ سەۋەبى نېمە؟ قانداق بىمەنە خىياللارنى قىلىۋاتىسەن؟

ئوۋچى ئۇلارنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىپ مۇنداق دېدى:

— سىزلىرى بىلمەيسىزلىرىكى، بۇ كۈلكەمگە ئاجايىپ بىر سىر يوشۇرۇنغان.

داستىخان ساھىبىنىڭ جەھلى چىقىپ، غەزەپ بىلەن ئوۋچىغا بۇيرۇق قىلدى:

— قانداق سىر؟ تېز ئېيت!

ئۆزىنىڭ يامان خىسەتلىرىنى ياخشى پەزىلەت دەپ بىلگەن ئوۋچى ماختىنىپ تۇرۇپ گەپ باشلاپ مۇنداق بىر ۋەقەنى بايان قىلدى:

— ئەي غوجام، مەن بۈگۈن تاڭ سەھەردىن باشلاپ بۇ جاڭگالدا ئوۋ ئوۋلاپ يۈرەتتىم، تاسادىپىي يال-غۇز كېتىۋاتقان سودىگەرگە يولۇقۇپ قالدىم. ئۇنىڭ يېنىدا نۇرغۇن ئېسىل بۇيۇملار، تاۋار - دۈردۈنلەر ۋە ئالتۇن - كۈمۈشلەر بار ئىكەن. مەن سودىگەرنى تۈتۈپ باغلاپ قويۇپ، ئۇنىڭ مال - مۈلكى ۋە ئالتۇن-لىرىنى زورلۇق بىلەن تارتىۋېلىپ ئېتىنى مىنىۋالدىم - دە، ئۇنى ئۆلتۈرمەكچى بولدۇم. سودىگەر داد - پەرياد چېكىپ: «مېنى ئۆلتۈرمە، مال - مۈلكۈمنىڭ ھەممىنى ساڭا بېرى، پالانى شەھەردە كاتتا ئايۋان سارايلىرىم بار، ئۇلارمۇ سېنىڭ ئىختىيارىڭدا بولسۇن، بالا - چاقىلىق ئادەممەن، ماڭا ۋە نارەسىدە بالى - لىرىمغا رەھمەت كەلسۇن» دەپ يېلىنىشقا باشلىدى. مەن ئۇنىڭ نالە - پەريادلىرىغا پەرۋا قىلماستىن: «بىھۇدە پايدىسىز گەپلەرنى دەپ ئۆزۈڭنى ئۇپراتما، گېپىڭنى بەرىبىر ئاڭلىمايمەن، دانىشمەنلەرنىڭ (پە - قەت كېسىلگەن باشلا سۆزلىيەلمەيدۇ، دېگەن ھېكمەتلىك سۆزى بار، ئەگەر ئېيتقانلىرىڭغا ئىشىنىپ سېنى تىرىك قالدۇرسام، بۇ سىر ھامان بىر كۈنى ئاشكارىلىنىپ قالىدۇ، شۇڭا ھايات قېلىشتىن ئۈمىد - دىڭنى ئۈز» دېدىم. دەل شۇ ۋاقىتتا چىرايلىققىنە بىر جۈپ كەكلىك ئۇچۇپ كېلىپ يېنىمىزدىكى تاش - نىڭ ئۈستىگە قوندى. ھاياتىنى ساقلاپ قالالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن سودىگەر كەكلىكلەرگە قاراپ نا - لە قىلىشقا باشلىدى: «ئەي كەكلىكلەر، مېنىڭ ھالىمنى كۆردۈڭلارمۇ؟ بۇ بەتنىيەت ئەبلەخ مال - مۈل - كۈمنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلغاندىن سىرت، مېنى ئۆلتۈرۈپ گۇناھىنى يوشۇرماقچى بولۇۋاتىدۇ، مانا ھازىر

بۇ يەردە يۈز بەرگەن ۋەقەگە ۋە كۆرگەن، ئاڭلىغانلىرىڭلارغا گۇۋاھ بولۇڭلار، سىلەردىن باشقا ھالىمغا ئېچىنىدىغان شاھىدىم يوق.»

مەن سودىگەرنىڭ ئەخمىقەنە ئىلتىجالىرىدىن كۈلۈپ: «ئەي ھاماقەت، ئۇچار قاناتلارنىڭ تىلغا كىرىپ گۇۋاھچى بولغىنىنى كۆرگەن ۋە ياكى ئاڭلىغانمۇ سەن؟» دېدىم - دە، ئۇنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىپ جەستىنى كۆمۈۋەتتىم. ئاندىن مال - مۈلكى ۋە ئالتۇن - كۈمۈشلىرىنى ئېلىپ، ئۇنىڭ ئېتىغا مىنىپ بۇ يەرگە كېلىپ داستىخاننىڭلارغا داخىل بولدۇم. ئولتۇرۇپ قارىسام، ھېلىقى بىر جۈپ كەكلىك كاۋاپ بولۇپ داستىخان ئۈستىدە تۇرۇپتۇ، بۇنى كۆرۈپ شۇ ئان ھاماقەت سودىگەرنىڭ كەكلىكلەرگە زارلىنىپ تۇرۇپ ئېيتقان گەپلىرى يادىمغا چۈشتى - دە، كۈلكەم قىستاپ كەتتى. كۈلگىنىمنىڭ سەۋەبى شۇ ۋەجىدىن ئىدى. ئوۋچىنىڭ بايانلىرىنى ئاڭلىغان باغداد شەھىرىنىڭ ئەمەلدارى تاماق يېيىشتىن توختاپ، داستىخاندىن دەرھال قولىنى تارتىپ، سودىگەرگە نەپرەت بىلەن تىكىلدى - دە، غەزەپ بىلەن:

— ئەي بەتبەخت، بۇ كەكلىكلەر ھەقىقەتەنمۇ سېنىڭ سودىگەرنى ئۆلتۈرگەن قاتىل ئىكەنلىكىڭگە گۇۋاھلىق بېرىشتى، چۈنكى بۇ كەكلىك كاۋاپلىرىنى كۆرمىگەن بولساڭ، بۇ سىر زىنھار ئېچىلماس ئىدى، مانا ھازىر ئۆز تىلىڭ بىلەن قاتىللىق قىلغانلىقىڭغا ئىقرار بولدۇڭ. سەن بىگۇناھ سودىگەرنى رە - ھىمسىزلىرىچە ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭ مال - مۈلكىنى بۇلاپ، ئېغىر جىنايەت سادىر قىپسەن. سەن دىلى قارا، باغرى تاش، ئادەمگەرچىلىك ۋە مېھىر - شەپقەتنى بىلمەيدىغان ئىپلاس ئىكەنسەن. بۇ توغرىلۇق ئۆز تىلىڭ بىلەن گۇۋاھلىق بەردىڭ، سەن زىندانغا مەھكۇمسەن، ئۆلۈمگە لايىقسەن، - دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن نۆكەرلەر ئوۋچىنى تۇتۇپ زىندانغا تاشلاپ ۋە قىيناشنى باشلاپتۇ.

ئەقىللىك قۇمىرى قۇش بالىسى

قۇمىرى قۇشنىڭ بالىسى ئانىسىدىن ئايرىلىپ ئۇچۇشنى ئۆگىنىۋېتىپ، يولىدىن ئادىشىپ قالدى ۋە ئوۋچىنىڭ تۈزىقىغا چۈشۈپ قالدى، ئۇ بىچارە ھالدا ئوۋچىدىن سورىدى:

— ئەي ئادەملەرنىڭ مېھرىبانى، مېنى نېمە قىلماقچىسەن؟

قۇمىرى قۇش بالىسىنىڭ ئىنسان تىلىدا سۆزلىگەنلىكىدىن ھەيران بولغان ئوۋچى جاۋاب بەردى:

— سېنى يەنە نېمە قىلاتتىم؟ ئۆلتۈرۈپ يەيمەن.

بۇنى ئاڭلىغان قۇمىرى قۇش بالىسى قورققىنىدىن ئوۋچىغا يالۋۇرۇشقا باشلىدى:

— ئەي ئادەملەرنىڭ ياخشىسى، مېنى بۇ كىچىك جېنىمدىن جۇدا قىلما، مېنى ئۆلتۈرۈپ يېسەڭ ئىشتىھايىڭغا دال بولالمايمەن، كىچىككىنە گۆشۈمگە بەربىر توپمايسەن، ئۇنىڭدىن كۆرە مېنى قويۇپ بەر، مەن ساڭا ئۈچ جۈملە ھېكمەتلىك سۆز ئېيتىپ بېرەي، ئۇ ھېكمەتلەر ساڭا مېنىڭ گۆشۈمگە قارىغاندا تېخىمۇ كۆپ پايدا - مەنپەئەتلەرنى يەتكۈزىدۇ، ھاياتىڭدا كۆپ ئەسقاتىدۇ. لېكىن شەرتىم شۇكى: ئاۋۋالقى ھېكمەتنى ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا قولۇڭدا تۇرۇپ ئېيتىمەن، ئىككىنچىسىنى قولۇڭدىن ئۇچۇپ چىقىپ مانا بۇ دەرەخنىڭ شېخىغا قونۇپ تۇرۇپ ئېيتىمەن، ئاخىرقى ھېكمەتنى ئاۋۋ كۆرۈنۈپ تۇرغان قورام تاشنىڭ ئۈستىگە قونۇپ تۇرۇپ ئېيتىمەن.

ئوۋچى كىچىككىنە قۇش بالىسىنىڭ سۆزلىرىگە قىزىقىپ «ئالدى بىلەن ئۇنىڭ يەنە نېمىلەرنى دەيدىغانلىقىنى ئاڭلاپ باقمايمەنمۇ» دەپ ئويلاپتۇ ۋە قۇمىرى قۇش بالىسىغا ئىجازەت بېرىپ دەپتۇ:

— قېنى ئېيتچۇ، قانداق ھېكمەتلىك سۆزلەرنى دەيدىغانلىقىڭنى بىر ئاڭلاپ باقاي.

قۇمىرى قۇش بالىسى ئېيتىپتۇ:

— بىرىنچى نەسەپتەم شۇكى، قولۇڭدىن كەتكەن نەرسىگە قەتئىي ئۆكۈنمە. بۇ سۆز ئوۋچىغا يېقىپتۇ ۋە كېيىنكى ھېكمەتنى ئاڭلاش قىزغىنلىقىدا قۇمىرى قۇش بالىسىنىڭ شەرتىگە بىنائەن ئۇنى قويۇپ بېرىپتۇ. قۇمىرى قۇش بالىسى ئوۋچىنىڭ قولىدىن بوشىنىپ، نازۇك قاناتلىرىنى يېنىكىگە قېقىپ، ئۇچۇپ بېرىپ دەرەخ شېخىغا قونۇپ تۇرۇپ ئىككىنچى ھېكمەتلىك جۈملىنى ئېيتىپتۇ:

— ساڭا ھەدىيە قىلىدىغان ئىككىنچى جۈملىم شۇكى، تېپىلمايدىغان نەرسىنى ئىزدەپ ئاۋارە بولما. ئوۋچى خۇرسەن بولۇپ، «بۇ ھېكمەتلىك سۆزلەر مەن ئۈچۈن ھەقىقەتەنمۇ بىر چىشلەم گۆشتىن ئەۋزەل» دەپ ئويلاپ، ئوۋچى جۈملىنى ئاڭلاش ئۈچۈن قۇمىرى قۇش بالىسىغا كۈلۈمسىرەپ قاراپ تۇرۇپتۇ. قۇش بالىسى دەرەخ شېخىدىن پۇرىدە ئۇچۇپ بېرىپ، يىراقتىكى قورام تاشنىڭ ئۈستىگە قونۇپتۇ ۋە ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىپ، يۇقىرى ئاۋاز بىلەن ئوۋچى جۈملىنى ئېيتىپتۇ:

— ئاخىرقى ھېكمەتلىك سۆزۈم شۇكى، مەۋجۇت بولمىغان نەرسىگە ئۈمىد باغلىما.

ئوۋچى بۇ گۈزەل سۆزلەرنى ئاڭلاپ، مەنىسىنى چۈشىنىپ ئۈلگۈرمەي تۇرۇپلا، قۇمىرى قۇش بالىسى ئېيتقان سۆزلىرىنىڭ ئوۋچىغا قانچىلىك دەرىجىدە تەسىر قىلغانلىقىنى سىناپ بېقىش مەقسىتىدە قاناتلىرىنى قېقىپ تۇرۇپ يېقىملىق ئاۋازلىرى بىلەن شۇنداق دەپتۇ:

— ئەي ئوۋچى، ئەي خام سۈت ئەمگەن بەندە، مۇبادا مېنى سويۇپ يېگەن بولساڭ، يۇمشاق ھەم تاتلىق گۆشۈمدىن لەززەتلىنىپلا قالماي، بەلكى قورسىقىمىدىكى كەپتەر تۇخۇمىدەك چوڭلۇقتىكى بىباھا گۆ-ھەرگىمۇ ئېرىشكەن بولاتتىڭ ئەمەسمۇ!

بۇنى ئاڭلىغان ئوۋچى قۇمىرى قۇش بالىسىنى قويۇپ بەرگىنىگە مىڭ بىر پۇشايمان قىلىپ ھەسرەت چېكىپتۇ ۋە ئۇنى چىرايلىق سۆزلەر بىلەن ئالداپ، قايتىدىن قولغا چۈشۈرمەكچى بولۇپ، سىپايىلىك بىلەن دەپتۇ:

— كەل ئەزىزىم، يېنىمغا كەل، سېنىڭ چىرايلىق قاناتلىرىڭنى ۋە گۈزەل ئاۋازىڭنى شۇنچىلىك ياخشى كۆرىمەنكى، يېنىمغا قايتىپ كەلسەڭ سېنى يېڭى ۋە پاكىز كۈنجۈت ھەم سۈزۈك بۇلاق سۈيى بىلەن پەرۋىش قىلىپ باقمەن.

قۇمىرى قۇش بالىسى بىپايان ھاۋا بوشلۇقىدا قانات قېقىپ، ئەركىن پەرۋاز قىلىپ ئۇچۇپ كېتىۋېتىپ، ئوۋچىنىڭ ھالىغا ئېچىنىپ شۇنداق دەپتۇ:

— ئەي نادان، مېنى سويۇپ يېمىگىنىڭگە ۋە قورسىقىمىدىكى گۆھەرگە ئېرىشەلمىگىنىڭگە ئۆكۈنۈپ، پۇشايمان قىلىپ ھەسرەت چېكىۋاتامسەن؟ مەن ساڭا ھازىرلا ئېيتقان پەندە - نەسەپتەلەرنى دەقىقە ئىچىدە ئەنئەنىۋىي ئوۋچىغا بېھۋەدە ئاۋارە بولما، مېنى ئەمدى ھەرگىزمۇ تۇتالمايسەن. ئەي ھاماقەت ئىنسان، سەن مېنىڭ قورسىقىمدا گۆھەر بارلىقىغا راستلا ئىشەندىڭمۇ؟ ئۆزۈم بارماقچىلىك تۇرسام، كەپتەر تۇخۇمىدەك گۆھەر قورسىقىمغا قانداق سىغسۇن؟ بىچارە ئەخمەق ئىنسان...

دوكنىڭ ئارزۇسى

ياخشى نىيەتلىك كىشىلەر مەھەللىسىدىكى دوكتۇر ئادەمدىن سوراقتى:

— ئەي بۇرادەر، تەڭرى تەئالادىن دۈمبەڭنى ساغلام ئادەملەرنىڭكىگە ئوخشاش تۈپتۈز تۈزلەپ قويۇشنى تىلەمسەن ياكى باشقىلارنىمۇ ساڭا ئوخشاش قەددى پۈكۈلگەن دوكتۇر قىلىپ يارىتىشىنى تىلەمسەن؟

دوك جاۋاب بەردى:

— مەن تەڭرى تەئالادىن باشقىلارنىمۇ ماڭا ئوخشاش دوك قىلىپ يارىتىشنى تىلەيمەن، چۈنكى باشقىلار ماڭا قانداق كۆز بىلەن قارىغان بولسا، مەنمۇ ئۇلارغا شۇنداق كۆز بىلەن قاراشنى ئارزۇ قىلىمەن.

دېھقان بىلەن ئوغرى

دېھقان ئېكىنزارلىقنى ئايلىنىپ يۈرگەندە، بىر ئوغرىنىڭ ئۇنىڭ پىيازلىرىنى يۈلۈپ تاغارغا قاچىلاپ قېچىشقا تەمشىلىپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ غەزەپلىنىپ ئوغرىدىن سورىدى:

— مېنىڭ ئىجازىتىمىز ئېكىنزارلىقىمدا نېمە ئىش قىلىۋاتىسەن؟

ئوغرى تەمتىرمەستىن جاۋاب بەردى:

— يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندىم، تۇيۇقسىز قاتتىق بوران چىقىپ مېنى ئۇچۇرۇپ مۇشۇ يەرگە ئەكېلىپ تاشلىدى.

دېھقان سورىدى:

— پىيازلىرىنى نېمىشقا يۈلدۈڭ؟

ئوغرى جاۋاب بەردى:

— بوران ئۇچۇرۇپ كەتمىسۇن دەپ پىيازنىڭ غولىغا ئېسىلىۋالغاندىم، پىيازنىڭ يىلتىزى تېپىز، تۇپراق يۇمشاق ئىكەن، يىلتىزى بىلەن قومۇرۇلۇپ چىقىپ كەتتى.

ئوغرىنىڭ گەپدانلىقىدىن كۈلكىسى قىستىغان دېھقاننىڭ يۈزىدە غەزەپ ئورنىغا تەبەسسۇم جىلۋىدەلەندى. دە، يەنە سورىدى:

— بۇ گەپلىرىڭگە ماقۇل دەپ تۇراي، ئۇنداقتا قېنى ئېيتقىنچۇ، پىيازلىرىنى تاغارغا كىم سالدى؟

ئوغرى ئىككىلەنمەستىن جاۋاب بەردى:

— خۇدا ھەقىقى، مەنمۇ نەق مۇشۇ مەسىلىنى ئويلاپ ھەيران بولۇپ تۇرغاندىم، دەل شۇ ۋاقىتتا سىز كېلىپ قالدىڭىز.

ئاداشقان ئوغرى

بىر كۈنى تۈن كېچىدە ئىنتايىن كەمبەغەل بىر كىشىنىڭ ئۆيىگە ئوغرى كىردى. ئوغرىنىڭ پۇلغا يارىغۇدەك بىرەر نەرسە تېپىش كويىدا تىمىسقىلاۋاتقىنىنى سېزىپ قالغان ئۆي ئىگىسى ئوغرىغا مۇنداق دېدى:

— ئەي بۇرادەر، ئارتۇقچە ئاۋارە بولما، سەن تۈن قاراڭغۇسىدا ئىزدەۋاتقان شۇ نەرسىنى بىز كۈندۈزدە چىراغ يېقىپمۇ تاپالمايمىز.

ساددا مۇغەمبەر

بىر سەمەرقەنتلىك يىگىت ئوقسىز كاماننى كۆتۈرۈپ جەڭگە ئاتلاندى. ئۇنىڭ بىلەن بىر سەپتە تۇرغان نۆكەرلەر سورىدى:

— ئوقلىرىڭ قېنى؟

سەمەرقەنتلىك يىگىت جاۋاب بەردى:

— دۈشمەن تەرەپتىن كېلىپ قالار.

ئۇلار قىزىقىپ يەنە سورىدى:

— دۈشمەن تەرەپتىن كەلمىسە قانداق قىلىسەن؟

سەمەرقەنتلىك كۈلۈپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— ئۇنداقتا ئۇرۇش بولمايدۇ — دە.

كەمبەغەلنىڭ ئۆيى

بىر كەمبەغەل كىشى ئوغلىنى ئەگەشتۈرۈپ ئىش ئىزدەپ كېتىۋېتىپ يولدا مېيىت ئۈزۈتىپ، تاۋۇت كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقانلارغا يولۇقۇپ قالدى. ئوغلى سورىدى:

— دادا، ئادەملەر كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان نەرسىنىڭ ئىچىدە نېمە بار؟

دادا ئوغلىغا جاۋاب بەردى:

— ئوغلۇم، ئادەملەر كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان ئۇ نەرسىنىڭ ئىسمىنى تاۋۇت دەيمىز، ئۇنىڭ ئىچىدە ئادەم بار.

ئوغلۇل يەنە سورىدى:

— ئۇنداقتا كىشىلەر ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئادەمنى قايقا ئېلىپ كېتىۋاتىدۇ؟

دادا ئوغلىغا جاۋاب بەردى:

— ئوغلۇم، كىشىلەر ئۇنى شۇنداق بىر جايغا ئېلىپ كېتىشىۋاتىدۇكى، ئۇ يەردە كىيىشكە كىيىم، يېمەكلىك، نان، ئىچىشكە سۇ يوق، يايلاقىدىغان ئوتۇن، ياتىدىغان يوتقان — كۆرپە، ئولتۇرۇشقا گىلەممۇ يوق.

ئوغلى دادىسىغا قاراپ دېدى:

— ھە چۈشەندىم، ئەسلىدە كىشىلەر ئۇ ئادەمنى بىزنىڭ ئۆيگە ئېلىپ كېتىشىۋاتقانمىكەن — دە.

غەمخور قېرىنداشلار

بىر سېخىي ئادەمنىڭ خوتۇنى ئۇنىڭغا تاپا — تەنە قىلىپ دېدى:

— سىزنىڭ ئاكا — ئۇكىلىرىڭىزغا ئوخشاش تۈزكۈر قېرىنداشلارنى ئەزەلدىن كۆرمىگەنمەن، ئىش — ئوقىتىڭىز يۈرۈشۈپ تۇرغان مەزگىللەردە كۈندە ئەتراپىڭىزدا پەرۋاندىك چۆرگۈلەپ، پايپىتەك بولۇشۇپ يۈرەتتى. مانا ئەمدى ئىشلىرىڭىز يۈرۈشمەي قېلىۋىدى، بىرەر ئىشنى كۆرسىتىشىمىدى، ھەتتا ئەھۋال سوراپ قويۇشقىمۇ يارىمىدى.

سېخىي كىشى خوتۇنىنىڭ تاپا — تەنلىرىگە جاۋابەن كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— قېرىنداشلىرىمىدىن ئورۇنسىز رەنجىۋاتىسەن، خوتۇن، بۇ ئۇلارنىڭ ماڭا ئىنتايىن كۆيۈنىدىغانلىقىنى قىنى ۋە غەمخورلۇق قىلىدىغانلىقىنى، ئېغىر كۈنلىرىمدە ئارتۇقچە غەم — تەشۋىشلىرىمنىڭ بولۇشىنى خالىمىغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ.

ساھىبجامال

سەمەرقەنتتە مال — دۇنياسى ھەددى — ھېسابسىز تولىمۇ بېخىل بىر باي ياشايتتى. ئۇنىڭ ھۆسن —

لاتاپەتتە تەڭدىشى يوق بىر خوتۇنى بار ئىدى. ئۇ خوتۇن ئېرىنىڭ بېخىللىقىدىن بىزار ئىدى، شۇ سەۋەب-
تىن، ئۇلارنىڭ ئۆيىدە ئۇرۇش - جېدەل ئۈزۈلمەيتتى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئەر - خوتۇن ئىككىسى مەلۇم
بىر مۇھىم ئىشنى بېجىرىش ئۈچۈن پۇل خىراجەت قىلىش ياكى قىلماسلىق ئۈستىدە تالاش - تارتىش
قىلىشىپ جاڭجاللىشىپ قالدى. نەتىجىدە، خوتۇنغا پۇل بېرىشنى خالىمىغان پىخسىق باي ئايالنى تالاق
قىلىپ، ئۆيىدىن ھەيدەپ چىقاردى.

شۇ كۈنلەردە، ئايالنىڭ گۈزەللىكتە يېگانىلىكى پادىشاھنىڭ قولىغا يەتتى. گۈزەل ئايالغا غايىبانە
ئاشىق بولغان پادىشاھ ئايالنى ئەمرىگە ئېلىش ئارزۇسىدا ئۇنىڭ تۇرالغۇسىغا ئەلچى ئەۋەتتى. گۈزەل ئايال
ئەلچىلەرگە جاۋاب بېرىپ مۇنداق دېدى:

— بىر شەرتىم بار، ئەگەر پادىشاھ شەرتىمنى قوبۇل قىلسا، مەنمۇ ئۇنى ئۆزۈمگە قوبۇل كۆرىمەن،
مۇبادا شەرتىم ئورۇنلانمىسا، شاھنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلىمەن.

ئەلچىلەر دېدى:

— قېنى شەرتىڭىزنى ئېيتىڭ.

ئايال ئېيتتى:

— شەرتىم شۇكى، پادىشاھ مېنى ئوردىغا ئۆزىنىڭ تەختىراۋانىدا ئېلىپ بارسۇن، تەختىراۋانى
كۆتۈرۈشنى مېنىڭ ئىلگىرىكى ئېرىمگە تاپشۇرسۇن.

پادىشاھ ئايالنىڭ شەرتىنى قوبۇل قىلدى ۋە ئىشلارنى ئايالنىڭ تەلىپى بويىچە ئورۇنلاشتۇردى. توي
كۈنى، گۈزەل ئايالنىڭ ئىلگىرىكى بېخىل باي ئېرى ئۇ ئولتۇرغان تەختىراۋانىنى كۆتۈرۈپ، شاھ ئوردى-
سىغا كېتىپ بارغىنىدا، ئايال مەقسەتلىك ھالدا يېنىدىن بىر تىللا پۇلنى چىقىرىپ يەرگە تاشلىدى ۋە
بۇيرۇدى:

— يەرگە چۈشۈپ كەتكەن بىر يارماقنى ئېلىپ بېرىڭ.

بېخىل باي تەختىراۋانىنى ئاۋايلاپ يەرگە قويۇپ، ئېگىلىپ تۇرۇپ يەردىكى بىر تىللانى قولىغا ئالدى
ۋە دېدى:

— مەلىكەم، بۇ كونا يارماق ئەمەس تىللا ئىكەنغۇ.

گۈزەل ئايال كىنايە قىلغان تەلەپپۇزدا بىر تال ئەسكى يارماقنىمۇ ئەرزىمەيدىغان ئەردىن ئايرىلىپ،
پادىشاھنىڭ ئەتىۋارلىق خانىشىغا ئايلانغانلىقىغا ئىشارە قىلىپ شۇنداق دېدى:

— يوقالغان بىر يارماقنىم ئورنىغا تىللا بەرگەن رەببىمگە مەدھىيەلەر بولسۇن!

مال دەردى

بىر ياخشى كىشىنىڭ ئۆيىدە چاشقان پەيدا بولۇپ قالدى. ئۆيىدىكى مۈشۈك قانچە قىلىپمۇ چاشقانى
تۇتالمىدى. چاشقان بولسا بەھوزۇر ئۆيىنىڭ تاملىرىنى كولاپ ئۆتمە - تۆشۈك قىلىۋەتتى. چاشقانى تۇ-
تۇشنىڭ بارلىق ئاماللىرىنى قىلىپ كۆرگەن بولسىمۇ، ئۇنى تۇتالمىغانلىقى ئۈچۈن پىغانى ئۆرلەپ،
جەھلى چىققان ئۆي ئىگىسى كەچقۇرۇن چاشقان كىرىپ كەتكەن تامنىڭ تۆشۈكىگە قولىنى تىقتى - يۇ،
قولغا ئۇرۇنغان كىچىككىنە ئىككى دانە تاشنى تارتىپ ئېلىپ ھەيران بولدى. بۇ ناھايىتى كەم تېپىلىد-
غان، ئىنتايىن قىممەت باھالىق مەرۋايىت ئىدى. ئۆي ئىگىسى خۇشاللىقىدىن ياراتقان رەببىگە مەدھىيەلەر-
نى ئېيتتى، چاشقان بولسا مەرۋايىتىنى ئىزدەپ بىر كېچە تىنىم تاپماستىن ئۇ تۆشۈكتىن بۇ تۆشۈككە

يۈگۈرۈپ ھالسىزلىنىپ يەرگە يىقىلدى ۋە تىن تارتماستىن جان تەسلىم قىلدى.

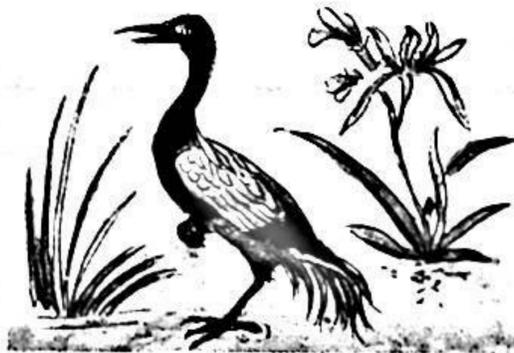
تەشۋىش

بىر كىشىنىڭ ناھايىتى سەت بىر قىزى بار ئىدى. ئۇ بويىغا يەتكەن بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئۆيىنىڭ ئىشىكىنى بىرەر ئەلچى كېلىپ تاقىلدىتىپمۇ باقمىدى. قىزىنىڭ يېشىنىڭ چوڭىيىپ كېتىۋاتقانلىقىدىن ئەندىشىگە چۈشكەن ئاتا - ئانا ئىلاجسىز قىزىنى بىر ئەما كىشىگە ياتلىق قىلدى. ئۇزاق ئۆتمەي شەھەر - گە ناھايىتى ماھىر بىر تېۋىپنىڭ كەلگەنلىكى، ھەر قانداق ئېغىر كېسەلنى داۋالاپ ساقايتالايدىغانلىقى، بولۇپمۇ كۆز كېسەللىكلەرنى ئۈنۈملۈك داۋالاپ ساقايتقانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر تارقالدى. ئەر ئايا - لىغا بۇ خەۋەرنى يەتكۈزۈپ، كۈيۈ ئوغلىنى تېۋىپقا كۆرسىتىپ، ئۇنىڭ كۆزىنى داۋالىتىش توغرىسىدا مەسلىھەتلەشتى. ئانا بولغۇچى ئېرىنىڭ تەكلىپىگە زىنھار قوشۇلمىدى ۋە جىددىي رەۋىشتە دېدى: — ۋاي دادىسى، ھەرگىزمۇ كۈيۈ ئوغلىڭىزنىڭ كۆزىنى داۋالىتىپ ساقايتىش كويىدا بولماڭ، چۈنكى كۈيۈ ئوغلىمىزنىڭ كۆزى ئېچىلسا، قىزىمىزنىڭ خېتىنى بېرىۋېتىشىدىن قورقىمەن.

ئېھتىياج ۋە ئىمكانىيەت

بىر ئايال لەيىس ئىبنى سەئىدنىڭ ئىشىكىنى قېقىپ، ئۇنىڭدىن ئازغىنا ھەسەل سورىدى. لەيىس ئىبنى سەئىد خىزمەتكارلىرىغا ئايالغا ھەسەل بېرىشنى بۇيرىدى. ئەتراپتىكىلەر ئۇنىڭغا: — ئۇ ئايالغا سورىغىنىغا يارىشا ئازراقلا بەرسىڭىزمۇ بولاتتىغۇ؟ — دېيىشتى. لەيىس ئىبنى سەئىد مۇنداق جاۋاب بەردى: — ئۇ ئايال ئۆز ئېھتىياجىغا يارىشا سورىدى، بىز بولساق ئۆز ئىمكانىيەتلىرىمىزگە يارىشا بەردۇق.

[نەشرگە تەييارلىغۇچى ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتى (دىن ئىشلىرى ئىدارىسى) قەدىمكى ئەسەرلەر تەتقىقات ئىشخانىسىدا]

ئەلى ئىبنى مۇسا ئەررىزا

يوشۇرۇن مەرۋايىتلار

نەشرگە تەييارلىغۇچى: روزىمۇھەممەت مۇتەللىپ قاشتاش

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن: «يوشۇرۇن مەرۋايىتلار» (لۇئۇئۇل - مەكنۇن) ناملىق ئەسىرى باشتىن - ئاخىر ئەدەپ - ئەخلاق تېمىسىغا بېغىشلانغان بولۇپ، ئاپتورى ئەلى ئىبنى مۇسا ئەررىزا (765 - ياكى 770 - 818). بۇ ئەسەردە ئاتا - بالىلارنىڭ ئەڭ گۈزەل خۇلۇقلىرى، ئىبرەتلىك سۆزلىرى، ھېكمەتلىرى بايان قىلىنغان. بۇقرا، ئارەستۇ، لوقمانى ھە - كىم ۋە باشقا شەرق ھەكىملىرىنىڭ پەند - نەسەھەتلىرى، ھېكمەتلىك سۆزلىرى ۋە شېئىرلىرى ئارقىلىق ئاتا - ئانا ۋە ئۇستازنى ھۆرمەتلەش، توغرا سۆزلۈك بولۇش، ۋىجدان بىلەن ياشاش، دوستلۇق ۋە ساداقەت قائىدىلىرى بايان قىلىنغان. يامان ئىللەتلەر، ناچار خىسلەتلەر ھېكمەت ۋە ھېكايەتلەر ئاساسىدا يورۇتۇپ بېرىلگەن.

ئىمام ئەلى ئىبنى مۇسا ئۆز دەۋرىنىڭ يىتۈك ئالىمى بولۇپ، داڭقى تۆت ئىقلىمغا تارالغان. ھەتتا خەلىپە ئەل مەئمۇن (813 - 833 - يىللار)مۇ ئۇنىڭغا ئاجايىپ ھۆرمەت بىلدۈرۈپ، ئۇنى 816 - يىلى «تەخت ۋارىسى» دەپ ئېلان قىلغان ۋە ئۆز قىزى ئۇمۇ ھەبىبەنى ئۇنىڭغا بەرگەن. ئەمما، كېيىنكى بەزى مەلۇماتلاردا ئىمام ئەلى ئىبنى مۇسا ئەررىزانىڭ خەلىپە ئەل مەئمۇننىڭ بۇيرۇقى بىلەن 818 - يىلى تۈس شەھىرى يېنىدىكى نوقان دېگەن يەردە زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈلگەنلىكى بايان قىلىنىدۇ. بىراق، بۇ مەلۇمات «قامۇسۇل - ئەئلام» دېگەن مۆتىۋەر ئەسەردىكى مەلۇماتقا زىت بولۇپ، ئۇنىڭدا يېزىلىشىچە، خەلىپە ئەل مەئمۇن مۇسا ئەررىزانىڭ جىنازا نامىزىنى ئۆزى ئوقۇغان ۋە ئاتىسى ھارۇن ئەررەشىدىن ئۆز قەبرىسى يېنىغا دەپنە قىلغان. ئىمام ئەلى ئىبنى مۇسا ئەررىزا دەپنە قىلىنغان سەھرا كېيىنكى ۋاقىتلاردا مەشھەدى ئەلى رىزا دېگەن نام بىلەن ئاتىلىپ، زىيارەتگاھقا ئايلانغان. ھازىر بولسا ئۇ چوڭ بىر شەھەرگە ئايلانغان بولۇپ، مەشھەد دەپ ئاتىلىدۇ.

«يوشۇرۇن مەرۋايىتلار» ناملىق ئەسەرنىڭ مۇقەددىمىسىدە يېزىلىشىچە، بىر كۈنى خەلىپە ئەل مەئمۇن ئىمام ئەلى ئىبنى مۇسا ئەررىزاغا ئىلتىماس قىلىپ: «ئەي ئۇستاز، ئەللامە، ھۆكۈمالارنىڭ تەۋەرىۋك نەسەھەتلىرىدىن مۇبارەك قۇلىقىڭىزغا نېمىلا يەتكەن بولسا، بىزگە يېزىپ بەرسىڭىز، دېگەن ئۈمىدىتىمەن، ئۇنى مۇتالىئە قىلىشتىن كۆزۈمگە نۇر ۋە يۈرىكىمگە ھۇزۇر ھاسىل بولسۇن» دەيدۇ. مۇسا ئىبنى ئەررىزا بۇ ئىلتىماسنى قوبۇل قىلىپ، مەزكۇر رىسالە - نى يازدۇ ۋە ئۇنى «لۇئۇئۇل - مەكنۇن» (يوشۇرۇن مەرۋايىتلار) دەپ ئاتايدۇ.

ئەسەر پارس تىلىدا يېزىلغان بولۇپ، تارىختىن بېرى ئەڭ قىممەتلىك ئەخلاقىي ئوقۇشلۇق سۈپىتىدە تەكرار كۆچۈرۈلۈپ، نەشر قىلىنىپ كېلىنگەن. بىز بۇ ئەسەرنىڭ مەھمۇد ھەسەنى تەرىپىدىن ئۆزبېك تىلىغا تەرجىمە قىلدۇرۇپ، 1992 - يىلى نەشر قىلىنغان نۇسخىسىغا ئاساسەن ئۇيغۇرچىلاشتۇرۇپ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ دىققىتىگە سۈندۈق.

ھېكمەت ئىلمىنىڭ غەۋۋاسلىرى ۋە ۋەز - نەسىھەت ئۇستازلىرىنىڭ نۇرلۇق قەلبلىرىدىن مەخپىي قالمىسۇنكى، ئىنسان ئۈچۈن ئاتا قىلىنغان ئەڭ ياخشى نېمەت جانبەخش كالام ۋە راھەتلىنەرلىك نۇتۇقتۇر. يەنە ھەكىملەرنىڭ پەند - نەسىھەتلىرى شۇنداق قىممەتلىك گۆھەر ۋە شۇنداق ئاجايىپ دۇرتۇركى، ئالەمنىڭ ئاۋۋىلىدىن تاكى ئاخىرقى دەلىرىگىچە ئەھلى ئالەم قۇلىقىنىڭ زىد - نەتلىگۈچىسىدۇر.

مۆتىۋەر كىتابلاردا يېزىلىشىچە، مەئمۇن ئەررەشىد بىر كۈنى ھەزرىتى ئىمام ئەلى ئىبنى مۇسا ئەر - رىزاغا ئىلتىماس قىلىپ: «ئەي ئۇستاز، ئەللامە، ھۆكۈمالارنىڭ تەۋەررۈك نەسىھەتلىرىدىن مۇبارەك قۇلد - قىڭىزغا نېمىلا يەتكەن بولسا، بىزگە يېزىپ بەرسىڭىز، دېگەن ئۈمىد تىمەن. ئۇنى مۇتالىئە قىلىشتىن كۆزۈمگە نۇر ۋە يۈرىكىمگە ھۇزۇر ھاسىل بولسۇن» دېدى. ھەزرىتى مۇسا ئىبنى ئەررىزا بۇ ئىلتىماسنى قوبۇل قىلىپ، مەزكۇر رسالىنى يازدى ۋە ئۇنى «لۇئۇئۇل - مەكنۇن» (يوشۇرۇن مەرۋايىتلار) دەپ ئاتى - دى. خەلىپە مەئمۇن بۇ رسالىنى ئالتۇن سۈيى بىلەن كۆچۈرۈشنى بۇيرۇدى ۋە ئۇنى دائىم ئۆزى بىلەن ھەمراھ قىلىپ، ۋاقىت تاپسىلا مۇتالىئە قىلىش بىلەن مەشغۇل بولدى.

كىمكى بۇ رسالىدىكى ھۆكۈملەردىن خەۋەر تېپىپ، ئۇنىڭغا ئەمەل قىلسا، ئەسىرىنىڭ يېگانىسى ۋە دەۋرىنىڭ دۇردانىسى بولىدۇ، دەپ ئۈمىد قىلىشقا بولىدۇ.

ئېيتىلىشىچە، ئىسكەندەر تەلىم ئېلىشتىن بوشىغاندىن كېيىن، ئۇنى بىر يىغىلىشقا ئېلىپ كەل - دى، ئارەستۇ ئۇنىڭدىن ئىلمى ۋە ئەمەلىي مەسىلىلەردىن سوئال سورىدى. ئىسكەندەر ئۇنىڭ بارچە سو - ئاللىرىغا ۋەزىمىنلىك بىلەن كۆڭۈلدىكىدەك جاۋاب بەردى. ئارەستۇ تەھسىن ۋە ئاپىرىن ئورنىغا يېقىم - سىز سۆزلەر بىلەن ئۇنى رەنجىتتى. ئولتۇرغانلار ئارەستۇنى زالىملىقتا ۋە ھېكمەت قائىدىسىدىن يىراق - لىقتا ئەيىبلىدى. كېيىن بۇ ۋەقەنىڭ سىرىنى سورىدى. ئارەستۇ:

— ئىسكەندەر ئاتا ئۆيىدە ۋە ئانا باغرىدا نازۇ - نېمەت بىلەن پەرۋىش تاپقان بىر گۆدەك، شۇڭا ئۇ - نىڭغا زۇلۇم ۋە جەبرىنىڭ تەمىنى تېتىتقۇزدۇم، تاكى ئۇ جەبرىنىڭ ئاچچىقلىقىنى بىلىپ، قولىنى خەلققە ئادالەتسىزلىك ۋە يامانلىق قىلىشتىن تارتىدىغان بولسۇن، — دەپ جاۋاب بەردى.

* * *

بىر ھەكىم ئۆز پەرزەنتىگە دېدى:

— ئىككىلا ئالەمدە سائادەتلىك بولاي دېسەڭ تۆۋەندىكى پەند - نەسىھەتلەرگە ئەمەل قىل! ئەي پەر - زەنت، ۋىجدانلىق بول، ياراتقۇچىنىڭ رەھىمىتىدىن ناۋمىد بولما، ھەرقانچە دانا بولساڭمۇ ئۆزۈڭنى ناھا - يىتى نادان دەپ تەسەۋۋۇر قىل، شۇنداق قىلساڭ يەنىمۇ داناراق بولسەن، ئىلمىڭ قانچىلىك كۆپ بول - سىمۇ يەنە ئىلىم تەھسىل قىل ۋە بۇ ئىلىمنى ئۆز ئورنىغا ئىشلەت! ئېيتقان سۆزۈڭنى تەكرارلاۋەرمە - گىن، چۈنكى تەكرار سۆزنى ئاڭلاش سۆزلىگۈچى ئۈچۈنمۇ، ئاڭلىغۇچى ئۈچۈنمۇ ۋاقىتنى ئىسراپ قى - لىشتۇر. ئاددىي ئادەمگە ئاددىي، ئالىمغا ئالىملارچە چۈشەندۈر، سۆزنى ھەربىر ئادەمنىڭ پەم - پاراستى - گە لايىق سۆزلە، سۆزلىگۈچىنىڭ سۆزىدىن قانداق ئادەملىكىنى بىلىشنى ئۆگەن. چۈنكى، ھەزرىتى ئەلى ئىبنى ئىسھاق: «كىشىنىڭ زىننىتى كىيىمىدە ئەمەس، بەلكى تىلىدىدۇر.» ھەربىر نەرسىگە ئادالەت كۆزى بى - لەن قارا، شۇنىڭدا ھەقىنى ناھەقتىن ئايرىيالايسەن. ئادەملەردىن بىرەر ئىشنى ئاڭلىساڭ، ئۇنىڭغا ئەمەل قىلىۋاتقان ۋاقىتتا ئېھتىيات بولغىنىكى، خەلق ئىچىدە داۋا ۋە غوۋغا يۈز بەرمىسۇن. ھەر بىر ئىشتا ئوت -

تۈرپچە بول. ھەرقانچە مۇكەممەل بولساڭمۇ، ئۆزۈڭنى چالراق ھېس قىل. گۆھەر بىلەن ئەمەس، ھۈنەر بىلەن پەخىرلەن. ئاتا پەزىلىتى بىلەن ئەمەس، ئۆز پەزىلىتىڭ بىلەن كېرىل. شۇنىڭ ئۈچۈن، ھەزرىتى ئەلى ئېيتىدۇ: «ئىنساننىڭ شەرىپى ئەسلى ۋە نەسلى بىلەن ئەمەس، بەلكى ئەدەپ ۋە پەزلى بىلەندۇر.»

بولاي دېسەڭ زامان سەرخىلى،
ئەدەپ ئۆگەن، ئىلىم ھاسىل قىل.
ئەجدادىڭنىڭ چىرىغان سۆڭىكى،
ساڭا زىنھار پايدا بەرمەس، بىل.

ئۇ يەنە سۆزىنى داۋام قىلىپ دېدى:

— ئەي پەرزەنت، يالغاندەك تۈيۈلىدىغان راستنى سۆزلەشتىن ئېھتىيات قىل. سەندىن بىرەر نەرسە ھەققىدە سورىسا، ھەرقانچە مۇكەممەل بىلسەڭمۇ، تازا بىلمەيدىغان ئادەمدەك سۆزلە، يەنى بىلگىنىڭگە مەغرۇرلانما. دۇنيادا رەنجۇ كۈلپەت تارتماي دېسەڭ، ساڭا ئىشىنىپ ئېيتىلغان سىرنى ئاشكارىلىما.

بۇقرات ھەكىم نەسپەتى

ئۇ دېدى:

— پەند - نەسپەتنى ئاڭلاش كۆڭۈلنى روشەن قىلىدۇ، دانالىقنى ئاشۇرىدۇ. كىمكى ئۆز ئىشلىرىنى ھېكمەت قانۇنى ۋە ئېتىقاد يولىغا ئاساسلىنىپ قىلسا، بۇ جاھاننىڭ مۇشەققىتى ۋە ئۇ جاھاننىڭ ئازابىدىن خالاس بولىدۇ. ناداننىڭ ئۆلۈمى خالايقىنىڭ راھىتىدۇر. قوپالنىڭ دۈشمىنى كۆپ بولىدۇ. شېرىن سۆزلۈك دۈشمەن قوپال دوستتىن ياخشىدۇر. ئەقىلسىز ۋە يۈرىكى قارا كىشى بىلەن سۆھبەتداش بولۇش ئەقىلسىزلىك بەلگىسىدۇر. دانا بىلەن قىلىنغان مەسلىھەت پۇشايمانلىق يولغا قويۇلغان توسۇقتۇر. سەن ئالمىغان ئادەمگە ئىشىنىش ئەبلەخلىق بەلگىسىدۇر.

ئىككى نەرسە باركى، قانچىلىك كىچىك كۆرۈنسۇن، ئەسلىدە ئىنتايىن چوڭ: ھەكىملەرنىڭ نەسپەتى ۋە سۇلتاننىڭ غەزىپى. ئۆز ئەيىبىنى كۆرمەي، ئۆزگىلەرنىڭ ئەيىبىنى قىدىرىش بىلەن مەشغۇل بولغان كىشى ئەڭ ئەبلەخ كىشىدۇر. ئىككى نەرسە باركى، ئەللامىلەردىن باشقا كىشىلەردە بولمايدۇ: ئەقىل ۋە باتۇرلۇق. ئىككى كىشىدىن قورقۇش زۆرۈر: بىرى زەئىپ دۈشمەن، ئىككىنچىسى دائىم ئۆزرە ئېيتىدۇ. ۋەپرىدىغان كىشى.

يەنە دېدى:

— ئىككى خاتادىن كېلىدىغان ئاقىۋەت خەتەرلىك: بىرى، ئۆزرە ئېيتىدىغان كىشىنىڭ ئۆزىنى ئاڭلاش ۋە يالغاندىن قەسەم ئىچىش. ئىككى كىشى دائىم بايدۇر ۋە ھېچقاچان كەمبەغەل بولمايدۇ: بىرى ئالىم، ئىككىنچىسى قانائەت ئىگىسى.

ھېكايە قىلىنىشىچە، پارس مەملىكىتىدە بىر شەھەر بولۇپ، ئۇنىڭ نامىنى ئىستاغار دەپ ئاتىتتى. ئېيتىلىشىچە، شۇ شەھەردىن بىر خەزىنە تېپىۋېلىنغان بولۇپ، خەزىنە ئۈستىدە لەۋھە (تاختاي) بىلەن ئىدى ۋە شۇ لەۋھەگە ھەر خىل نەسپەتلەر يېزىلغانىدى: «ئۆزىنى ساقلاشقا قارىغاندا بارچە نەرسىنى ساقلىماق ئاسانراق. كىمنى ھايات دانا قىلالىمىغان بولسا، ئۇنى ھېچكىم دانا قىلالمايدۇ. بىراۋدىن باشقا كىشىلەرگە پايدا يەتمەسە، ئۇنداق ئادەمنىڭ ئۆلۈك - تىرىكلىكىنىڭ پەرقى يوقتۇر. بىراۋنىڭ ھاجىتى

چۈشكەندە قولىدىن كەلسىمۇ ھاجىتىنى راۋا قىلمىغان ئادەم ھەقىقىي پەسكەش ئادەمدۇر. ھەر كىم بىراۋنىڭ يامانلىقى ھەققىدە سېنىڭ ئالدىڭدا گەپ قىلغاندىن كۆرە، ساڭا ناھەق سۆزنى قىلغىنى ياخشى. ماختىنىپ، لاپ ئۇرۇپ، ئۇنى بېجىرەلمىگەن كىشى ئەڭ شەرمەندە كىشىدۇر. ئاددىيلىقتىن ئۇلۇغ-لۇققا يېتىپ، ئاددىيلىقتىكى ھالى بىلەن ئىش تۇتىدىغان ۋە مۇئامىلە قىلىدىغان كىشى ئەڭ دانال كىشىدۇر.»

ئاسەف ئىبىن بىريانىڭ سۇلايمان ئەلەيھىسسالامغا
پەندىنامىسى

ئاسەف ئىبىن بىريا مۇنداق دەيدۇ:

— ئادەملەرنىڭ ئەڭ ياخشىسى ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى داناسىدۇر. ئۇلارنىڭ داناسى بولسا ئۇ دۇنيانى دەپ بۇ دۇنيادا ساۋاب ئىشلارنى قىلىدۇ، مال - دۇنيا ئۈچۈن ئۆزىنى ئوتقا - چوغقا ئورمايدۇ.

ئېۋىكىلىد ھەكىم نەسەھەتى

ئېۋىكىلىد مۇنداق دەيدۇ:

— كېسەللىكتىن ئەنسىرەپ، ئۆزىنى يامان تائاملاردىن يىراق قىلمايدىغان، ئۇ دۇنيا ئازابىدىن قورقماي، بىمالال گۇناھ ۋە يامان ئىشلارغا قول تىقىۋېرىدىغان ئادەمدىن تەئەججۈپلىنىمەن!
يەنە مۇنداق دەيدۇ:
— ئىلىمگە ئەمەل قىلمىغان ئالىم ۋە بىلىمسىز ئابىد (تەركىدۇنيا بولغان كىشى) تۈگمەن تېشىغا ئوخشايدۇ، كېچە - كۈندۈز قىيىنچىلىقتا ئايلىنىپ، سەرگەردانلىقتا يۈرىدۇ، ئەمما ئۆز ھالىنى ئۆزى بىلمەيدۇ.

بۇزۇرۇكمېھەر ھېكمەتلىرىدىن

بىر كىشى بۇزۇرۇكمېھەردىن:

— ئادەملەر ئىنتىلسە بولمايدىغان ئىشلار قايسى؟ — دەپ سورىدى.
— ناكەسلەرنىڭ ماختىشىنى ئاڭلىماسلىق ۋە پەسكەش كىشىلەردىن ئۈمىد كۈتمەسلىك، — دەپ جاۋاب بەردى بۇزۇرۇكمېھەر.

ئۇ كىشى سوئالنى داۋاملاشتۇردى:

— ئۇ دۇنيا ۋە بۇ دۇنيانى نېمە بىلەن تېپىش مۇمكىن؟
— ياخشىلىق، ئىلىم ۋە توغرىلىق بىلەن.
— نادامەت چەككۈچى كىم؟
— ئالدىراڭغۇلار ۋە ئۆزىنى بىلەرمەن چاغلانغانلار. «ئۆزى بىلەرمەن قۇرۇلۇشچى قۇرغان بىنانىڭ تېمى دائىم پۇشايمانلىق ئىچىدە بولىدۇ.»
— زايە بولغان ئۆمۈر قايسى؟
— بىراۋغا ياخشىلىق قىلىش مۇمكىن بولۇپ تۇرۇپ، قىلمىغان ئۆمۈر.

- دانالىققا ئوزۇق بولغۇچى نېمە؟
 — توغرا پىكىر.
 — شىجائەت نېمە؟
 — ئۆزرە سوراش.
 — قايسى ھۈنەر ئەڭ ياخشى؟
 — ئىلىم ھۈنرى.
 — كىم بىلەن دوست بولۇش كېرەك؟
 — ھەسەتتىن يىراق يۈرگەن كىشى بىلەن.
 — ئەقىللىك كىشىلەر كىمدىن ئېھتىيات قىلىشى كېرەك؟
 — ھۈرۈن سالپا - سايقلاردىن ۋە خەسس بايدىن.
 — ھەقىقىي مەرد كىم؟
 — نەرسە بېرىپ، ئارقىسىدىن شادلانمىغان ۋە ھېچقاچان مىننەت قىلمىغان كىشى.
 — ئەقىللىك كىشى كىم؟
 — ھېچكىمگە خۇسۇمەت قىلمايدىغان كىشى.
 — مۇرۇۋەتنى نېمە بۇزىدۇ؟
 — كىبىر، رىيا ۋە غۇرۇر.
 — بەختلىك بولغۇچى كىم؟
 — ئۈچ نەرسىنى ئۈچ نەرسە بىلەن، يەنى پىكىرنى توغرىلىق بىلەن، سۆزنى راستچىللىق بىلەن، پېئىلنى ساخاۋەت بىلەن بېرىگەن كىشى.
 نەزم:

ئۈمىد قىلساڭ ئەگەر مېۋە يېمەكنى،
 ئېگىپ كەرەم دەرەخنىڭ غولىنى.
 كەرەملىك بول، چۈنكى بولسا قىيامەت،
 ياخشىلىققا قاراپ بېرەر جەننەتنى.

- نامۇناسىپ دوستتىن قانداق قۇتۇلۇش كېرەك؟
 — زىيارىتىگە بارماسلىق، خەۋەر ئالماسلىق، نەرسە سورىماسلىق بىلەن.
 — ئەخمەقلەرگە قانداق جازا بېرىش كېرەك؟
 — ئۆزىدىن يىراقلاشتۇرۇش بىلەن.
 — پاكىزە ئىنسانلاردىن قانداق ئۆزرە سوراش كېرەك؟
 — ئۇلارنىڭ ھاجىتىنى راۋا قىلىش بىلەن.
 — ئادەملەرنىڭ يوشۇرۇن ئىشلىرى قاچان ئاشكارا بولىدۇ؟
 — مەستلىك پەيتىدە.
 — نېمە كۆزنى روشەن قىلىدۇ؟

— ئادىل پادىشاھ، يىتۈك ئۆلىما، ياخشى ئىشلارنى قىلىپ، ياخشى نام چىقارغان پەرزەنت.
نەزم:

سەككىز نەرسە باردۇر كۆزگە پايدىلىق شۇنچە،
بېقىپ تۇرغىن پۇرسەت بولسا كۆزگە نۇردۇر ئۇ.
ئۇلاردۇر: زەر، كالام، ئۇستاز ھەمدە ئادىل شاھ،
چىرايلىق خەت، چىرايلىق يۈز، سەۋزە، ئاقار سۇ.

— جاندىن شېرىن نەرسە نېمە؟

— دوستلارنىڭ سۆھبىتى.

— ئەسلىدە شېرىن بولغان ئەڭ ئاچچىق نەرسە نېمە؟

— غەزەپنى ئىچىگە يۈتۈش، — دەپ جاۋاب بەردى بۇزۇك مېھىر.

ھەكىملەر ئۆزئارا بىر پىكىرگە كېلىپ ئېيتقان
نەسەتلەر

ھەكىملەر شۇنداق ئېيتقانكى:

ئادەملەرنى خار قىلىدىغان نەرسە سەككىز تۈرلۈكتۇر: زىياپەتكە تەكلىپسىز بېرىش، ئۆزىگىنىڭ ئۆ-
يىدە بۇيرۇق قۇزالىق قىلىش، ئىككى ئادەم سۆزلىشىۋاتقاندا سۆزىگە قۇلاق سېلىش، ئادىل پادىشاھتىن يا-
مانلاپ سۆزلەش، ئۆز ئورنىنى بىلىپ ئولتۇرماسلىق، قۇلاق سېلىشنى خالىمىغان ئادەملەرگە زورلاپ گەپ
قىلىش، دۈشمەندىن نەرسە تىلەش، بېخىل ئادەمدىن نەرسە سوراڭ.
نەزم:

گەر ھاجەتمەن بولساڭ سورا سېخى ئادەمدىن،

ئەيىب ئەمەس دەريادىن سۇ، ئايدىن نۇر سوراڭ.

ئەمما ھەرگىز ئاچ كۆزلەرگە ئاچمىغىن ئېغىز،

چۈنكى بولار بىمەنلىك ئېشەكتىن ئارپا،

مۈشۈكتىن نان، ئىتتىن سۆڭەك سورىساڭ ئاداش.

ھەكىملەر يەنە شۇنداق ئېيتقانكى:

ياخشى ئادەملەرنىڭ سۆزى خاتا بولسىمۇ توغرىدەك قوبۇل قىلىنىۋېرىدۇ، يامان ئادەملەرنىڭ سۆزى
توغرا بولسىمۇ خاتا بولۇپ كۆرۈنىدۇ.
كىمكى توغرا يولىدىن چەتكە چىقسا، بەتبەختلەر قاتارىغا كىرىدۇ ۋە ياخشىلىق كۆرمەيدۇ، ھەر كىم
خەلق بىلەن مۇرەسسەدە ياشىمىسا ئاچچىق ھايات كەچۈرىدۇ، كىمكى بىچارىلەرنىڭ ھالىنى كۆرۈپ خۇر-
سەن بولسا، ئۆزىنىڭ بېشىغىمۇ ئاشۇ ھال كېلىدۇ. بېيىت:

ئەي دوست، دۈشمەن ئۆلۈمىدىن شادلانما،

كېلەر سېنىڭ بېشىڭغىمۇ بۇ ماجىرا.

كىمكى ھەزىلكەش بولسا، ئابروۋى تۆكۈلىدۇ. كىمكى نېمەتكە شۈكۈر قىلمىسا، يامانلىقلارغا دۇچار بولىدۇ. كىمكى قەسەمخورلۇقنى ئادەت قىلسا، دائىم خار بولىدۇ.

ھەكىملەر ئېيتقانكى:

— بەختىيارلىق ئۈچ نەرسىدىدۇر: ساقلىقتا، مال زاكىتىنى بېرىشتە ۋە خاتىرجەملىكتە.

ھەكىملەر ئېيتقانكى:

— ئىككى نەرسە باركى ئازمۇ كۆپتۇر: بىرىنچىسى — ئاداۋەت، ئىككىنچىسى — چېقىمچىلىق.

ھەكىملەر ئېيتقانكى:

— ئەر كىشىنىڭ قىممىتى ئىككى نەرسىدە: بىرىنچىسى، چىرايلىق خۇلقتا، ئىككىنچىسى،

ۋىجداندا.

ھەكىملەر ئېيتقانكى:

— پادىشاھنىڭ قىممىتى مۇنداق ئىككى نەرسىدە، يەنى ئىلىم ئەھلىلىرىنى تارتۇقلاشتا ۋە ئۇلارنىڭ

سۆزلىرىگە قۇلاق سېلىشتا.

ئۈچ خىل كىشىنىڭ خىزمىتىدىن بويۇن تولغىماسلىق كېرەك، يەنى ئاتا - ئانىنىڭ، مېھماننىڭ ۋە

بېمارلارنىڭ خىزمىتىدىن.

بۇزۇرۇكمېھىر ھەكىمدىن سورىدى:

— دۇنيادا ئەڭ تاتلىق نەرسە نېمە؟

ھەكىم ئېيتتى:

— پەرزەنت.

سورىدى:

— دۇنيادا ئەڭ ئاچچىق ۋە غەمكىن قىلىدىغان نەرسە نېمە؟

ھەكىم ئېيتتى:

— قەرز.

سورىدى:

— ئۇيقۇ نېمە؟

ھەكىم ئېيتتى:

— يەڭگىل ئۆلۈم.

سورىدى:

— ئۆلۈم نېمە؟

ھەكىم ئېيتتى:

— ئېغىر ئۇيقۇ، يەنى كۆپ ئۇخلاشتىن قېچىش كېرەك.

سورىدى:

— باي دەپ كىم ئېيتىلىدۇ؟

ھەكىم ئېيتتى:

— ھاۋايى - ھەۋەستىن ئۆزىنى تارتالايدىغان كىشى.

بۇقرات ھەكىم نەسپەتلىرىدىن

بۇقرات ئېيتتى:

— كەمتەرلىكنى تۆگىدىن ئۆگەنمەك كېرەك. چۈنكى، ئەگەر تۆگىنىڭ ئارغامچىسى چاشقاننىڭ قۇيى-
رۇقىغا باغلاپ قويۇلسا، ئۈندىمەي كېتىۋېرىدۇ. باتۇرلۇقنى شىردىن ئۆگەنمەك لازىم، چۈنكى، شىرنى
نىڭ دانە مەست پىلغا قارشى قويساڭمۇ ئارقىغا قايتمايدۇ ۋە قورقۇنچاقلىق قىلمايدۇ.

بىر كىشى بۇقراتتىن سورىدى:

— ئىككى دۇنيادا ئەڭ يارىماس نەرسە نېمە؟

— زۇلۇم ۋە زالىم، — دەپ جاۋاب بەردى بۇقرات.

ئۇ كىشى سورىدى:

— ھەممە نەرسە ئۆزى، ئەمما ئۆزى ھېچنەرسە ئەمەس، ئۇ نېمە؟

بۇقرات ئېيتتى:

— مال - دۇنيا.

— بارلىقنى كۆپ سىناقىدىن ئۆتكۈزگەن، ئەمما بارلىقىغا يەنلا گۇمان قىلىنىدىغان نەرسە نېمە؟ —

دەپ سورىدى ھېلىقى كىشى.

— رىزىق، — دەپ جاۋاب بەردى بۇقرات.

— دوزاخ ئوتىدىنمۇ بەكرەك كۆيدۈرىدىغان نەرسە نېمە؟ — دەپ سورىدى ھېلىقى كىشى.

بۇقرات ئېيتتى:

— غەزەپ.

ھېلىقى كىشى سورىدى:

— يۇقىرى نەرسىدىنمۇ يۇقىرىراق نەرسە نېمە؟

— يۇقىرى ھىممەت، — دېدى بۇقرات.

سورىدى:

— تېتىغۇچىنى ھالاك قىلىدىغان، بىراق ئادەملەر ئۇنىڭغا تىنىمسىز مايىل بولۇپ مەست بولىدىغان

شاراب قايسى؟

بۇقرات ئېيتتى:

— شەھۋەت شارابى.

سورىدى:

— قايسى بىنا ھەرقانداق ۋاقىتتا ۋەيران بولمايدۇ؟

بۇقرات ئېيتتى:

— ئادالەت بىناسى.

سورىدى:

— قايسى شەرىئەتنىڭ ئاخىرى ئاچچىق؟

بۇقرات ئېيتتى:

— ياشلىق شەرىئەتنىڭ.

سورىدى:

— داۋا قوبۇل قىلمايدىغان كېسەللىك قايسى؟

بۇقرا تېپىتى:

— ئىشقى.

نەزم:

مەھبۇب تامان ئۇندىگۈچى بولغانمۇ ئىشقى،
كۆڭۈللەرگە غەلىيان سېلىپ تۇرغانمۇ ئىشقى.
مەرتىۋىنى يۇقىرى قىلىپ تەڭرى ئالدىدا،
ياشقا تولغان كۆزلەرگە نۇر قاتقانمۇ ئىشقى،
كاۋاپ بولغان دىللارغا ئوت ياققانمۇ ئىشقى.

ھېلىقى كىشى سورىدى:

— ئەر - خوتۇننىڭ زىننىتى نېمە؟

بۇقرا تېپىتى:

— ساپ دىللىق.

سۇلۇن ھەكم نەسپەتلىرى

سۇلۇن ھەكم تېپىتى:

— بىرەر كىشىنىڭ ئەھۋالىدا ئۆزگىرىش يۈز بەرسە ۋە ھايات ئۇنىڭ ئۈچۈن ئېغىرلاشسا، بۇنداق ئادەم ناچار ۋە تەلەپسىز كىشىلەر بىلەن بۇ ھەقتە مەسلىھەت قىلماسلىقى لازىمكى، بۇنداق ئادەم بەرگەن ھەر بىر مەسلىھەت توغرا يولدىن يىراق، ناتوغرا يولغا يېقىن بولىدۇ.

ئۇ يەنە مۇنداق تېپىتى:

— بەختلىك كۈنلىرىدە دوستلىرىدىن ئالاقىسىنى ئۈزگەن كىشىگە بەختسىز كۈنلىرىدە ھېچ كىم ياردەم بەرمەيدۇ.

— كىمكى ھاياتىم ئاسانلىق بىلەن ئۆتسۇن دېسە، ياخشى - يامانلىقتىن ئۇنىڭغا نېمىكى يەتسە، پۈ- تۈلمىشتىن دەپ بىلسۇن، ھاۋايى - ھەۋەسكە بېرىلمىسۇن، ئىچىنى ھەسەتتىن خالىي تۇتسۇن، بارچىگە نىسبەتەن ئۆزىنى ئادىل تۇتسۇن، بىراۋغا نىسبەتەن ئىنسابسىزلىق قىلمىسۇن!

— پەرىشانلىق تۆت نەرسىدىن پەيدا بولىدۇ: بىرىنچىسى، دوستلاردىن ئايرىلىشتىن؛ ئىككىنچىسى، دۈشمەنلەرنىڭ ھىيلە - مېكرىدىن؛ ئۈچىنچىسى، ياخشى ئىشلاردىن يۈز ئۆرۈشتىن؛ تۆتىنچىسى، پاك دىل ئادەملەرنى خار قىلىشتىن.

بىر كىشى ئۇنىڭدىن سورىدى:

— دوست كىم؟

سۇلۇن ھەكم تېپىتى:

— ئېغىر كۈندە ياردەم بەرگەن كىشى.

سورىدى:

— دۇنيادا ئەڭ يامان نەرسە نېمە؟

سۇلۇن ھەكىم ئېيتتى:

— يۈرىكى قارا دوست.

سورىدى:

— يۈرىكى قارا دوست نېمىگە ئوخشايدۇ؟

سۇلۇن ھەكىم ئېيتتى:

— چۈشكە، چۈشتە ئاجايىپ نەرسىلەرنى كۆرسەن، ئەمما ئويغانغىنىڭدا قولۇڭدا ھېچ نەرسە بولمايدۇ.

— دۇنيادىن خۇشال ئۆتۈش ئۈچۈن ئۆزۈڭنى ئۆتكۈنچى ھاۋايى - ھەۋەسلەردىن ئاسرا، مال - دۇنيا -

يىڭنى توغرا يولغا سەرپ قىل، شۇنىڭدا پۇشايمان يېمەيسەن.

ئابدۇللاھ مۇقنى نەسەپەتلىرى

ئابدۇللاھ مۇقنى ئېيتتى:

— ھىندى پادىشاھىنىڭ ھېكمەتكە ئائىت كىتابلىرى شۇنداق كۆپ ئىدىكى، ھەتتا يۈز دانە تۆگىگە

ئارتسىمۇ كۆپلۈك قىلاتتى. پادىشاھ ئەڭ ئۇلۇغ ھەكىمگە: «شۇ كىتابلاردىن قىسقارتىپ ھېكمەت يازغىز -

كى، بۇ ھېكمەت بارچە نەسەپەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالسۇن» دەپ بۇيرۇدى. ھەكىم تۆۋەندىكى جۈملىلەرنى

يازدىكى، بۇ جۈملىلەر بارچىنىڭ نەزەرىدە مەقبۇلدۇر: «بىرىنچىسى، پادىشاھلار ئۆزلىرىنى ئادالەت بىلەن

بېزەشلىرى كېرەك؛ ئىككىنچىسى، خەلق بۇنداق پادىشاھقا ئېھتىرام كۆرسىتىشى زۆرۈر؛ ئۈچىنچىسى،

دەرۋىشلەر ئۈچۈن ئەڭ چىرايلىق پېئىل — نەپسىنى يىغىش؛ تۆتىنچىسى، ئەر - خوتۇنلار ئۈچۈن ئەڭ

چىرايلىق ھۆسن — شەرم - ھايا دۇر.»

ئۇ يەنە ئېيتتى:

— پادىشاھقا يېقىن ۋە ئۇنىڭ خىزمىتىدە بولغان كىشىلەر خارلىنىش ۋە ھاقارەت ئاڭلاشتىن نالە

قىلماسلىقى كېرەك، سۇغا چۈشكەن غەۋۋاس شور سۇدىن تېتىماي ئىلاجى يوق.

لوقمان ھەكىم نەسەپەتلىرى

لوقمان ھەكىم ئۆز پەرزەنتىگە بۇيرۇپ دېدى:

— ئەي ئوغلۇم، ئۈچ نەرسىنى ئېھتىيات بىلەن قوغدا. ئالدى بىلەن نېرىقى دۇنيا ئۈچۈن ئىخلاسىڭ -

نى قوغدا؛ ئىككىنچىدىن، تەندۇرۇستلۇق ئۈچۈن ھېكمەت (تېبابەت) نى قوغدا، ئۈچىنچىدىن، تەمەگەر

بولماسلىق ئۈچۈن پۇلنى قوغدا.»

ئۇ ئوغلغا يەنە مۇنداق دېدى:

— ئەي ئوغلۇم، ھۇرۇنلار بىلەن دوست بولما، خەسىستىن نەرسە سورىما.

يەنە ئېيتتى:

— ئىلىم ئۆگەن، كىمنىڭ ئىلمى بولمىسا، ئىززىتى بولمايدۇ. كىمدە مۇلايىملىق بولمىسا، ئىلىمدىن

بەھرىنەلمەيدۇ. كىمدە ساخاۋەت بولمىسا، دوست بولمايدۇ. كىمنىڭ دوستى بولمىسا، دۆلىتى بولمايدۇ.

يەنە ئېيتتى:

— ئەي ئوغلۇم، سەۋرىنى ۋە ئۆز نەپسىڭ بىلەن كۈرەش قىلىشنى ئادەت قىل، ھارام نەرسىلەردىن قاچ، تاپقىنىڭغا قانائەت قىل.
بېيىت:

كىشىنى باي قىلار بىلسەڭ قانائەت، ئەي دوست،
جاھان كېزەر ئاچ كۆزلەرگە بۇ خەۋەرنى ئېيت.

بىراۋنىڭ رىزىق - روزىغا كۆز تىكمە، شۇندا ئۆزۈڭنى قىيناشتىن قۇتۇلسەن. تائامدىن ئاچ، ھېك-مەتتىن توق يۇر. ئادەملەرنىڭ پەمىگە يارىشا سۆزلە. ئامال بار جىملىقنى ئىختىيار قىل، شۇندا ئادەملەرنىڭ يامانلىقىدىن ئامان بولسەن. رەقىبىلەرگە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن سۈكۈتتىن ياردەم ۋە مەدەت ئىزدە. ئادەملەر سەندە يوق نەرسە بىلەن سېنى ماختىسا، بۇنىڭغا كېرىلمىگىن، چۈنكى ئادەملەرنىڭ سۆزى بىلەن قۇرۇق باش سۆڭىكى دۇرغا ئايلىنمايدۇ. ئۆزۈڭدىن كۈچلۈكلەر بىلەن نىزالاشما، ئۆزۈڭدىن كۈچلۈكلەرنى يەرگە ئۇرما. يۈرىكىڭدىن بەدگۇمانلىققا ئورۇن بەرمىگىنكى، ئۇ ھېچ بىر دوست بىلەن سەمىمىي ياشى-شىڭغا يول قويمىدۇ. ئېيتىلىشىچە، تۆت نەرسە ئەڭ ئېغىر قىيىنچىلىقلاردىن ھېسابلىنىدۇ: خوتۇننىڭ كۆپلۈكى، ئۆيىنىڭ ۋەيرانلىقى، ناپاك ئايال ۋە يامان قوشنا.

— ئەي ئوغلۇم، بارچە ھېكمەتلەرنى ئوقۇپ ئۆگىنىشكە ئۆمۈر يېتىشمەيدۇ، مەن بارچە ھېكمەتلەرنى تۆت ئىشقا جەملىدىم، ئاشۇ تۆت ئىشنىڭ ئىككىسىنى يادىڭدىن چىقارما، ئىككىسىنى بولسا ئۇنۇت، يا-دىڭغا ئەسلا كەلمىسۇن، شۇندا سەن بارچە ھېكمەتلەرگە ئەمەل قىلغان بولسەن. بىرىنچىسى، ياراتقۇچى-نى يادىڭدىن چىقارمىغىنكى، بۇنىڭ بىلەن ئىشلارنىڭ تەرتىپلىك بولىدۇ؛ ئىككىنچىسى، ئۆلۈمنى يادىڭ-دىن چىقارمىغىنكى، بارچە ئىشلارنىڭ ئاقىۋىتىنى كۆرگۈچى بولسەن. ئەستىن چىقىرىش كېرەك بولغان ئىككى خىل ئىشنىڭ بىرى شۇكى، بىراۋغا ياخشىلىق قىلغان بولساڭ، ئۇنۇت، شۇندا ھەقىقىي مەرد بو-لسەن؛ ئىككىنچىسى، بىراۋ ساڭا يامانلىق قىلغان بولسا بۇنىمۇ ئۇنۇت، شۇندا ھەقىقىي ئالىجاناب كى-شى بولسەن.

بىر ھەكمىدىن:

— نېمە ئۈچۈن ئۇستازنى ئاتاڭدىنمۇ بەكرەك ياخشى كۆرسەن؟ — دەپ سورىدى.

— ئۇستاز ئەبەدى تىرىكلىكىمنىڭ سەۋەبى، ئاتام بولسا ئۆتكۈنچى ھاياتىمنىڭ سەۋەبى، — دەپ جاۋاب بەردى ئۇ.

بىر ھەكم دەيدى:

— زامان ساڭا باقمىسا، سەن زامانغا باق، چۈنكى ئادەملەر زامانە قىلىدۇ.

ئارەستۇ ھەكم نەسەتلىرى

ئارەستۇ ھەكم دېگەنكى:

— قانائەت قىلساڭ ھەممە پېشكەللىكتىن ئازاد بولسەن. دۇنياغا مەپتۇن بولما ۋە ئاچ كۆزلۈك قىلمىغىنكى، تىرىكلىك مەۋسۈمى بەك قىسقىدۇر.

— بىرەر ئىشنى قىلىشتا ئۆزۈڭ ئۆز نەپسىڭگە رۇخسەت بەرگەنكەنسەن، ئەگەر ئۇنى باشقىلارمۇ قىلسا، ئۇنى جازالىما.

— سەندىن يۈز ئۆزىگەن كىشىنىڭ سۆھبىتىگە ئىنتىلىش جاننىڭ قەدرىنى يەرگە ئۇرۇشتۇر.
سۆھبىتىڭنى تىلىگەن كىشىنى قايتۇرۇش بولسا ئالىجانابلىققا نۇقسان يەتكۈزۈشتۇر. ئەگەر سۆھبەتتە
ئۇ ئىسكەندەرگە دېدى:

— ئەگەر ياراتقۇچىنىڭ سېنى غەلبىگە ئېرىشتۈرۈشىنى خالىساڭ، كەچۈرۈملۈك بول، چۈنكى
ياراتقۇچى كەچۈرۈمنى ياخشى كۆرىدۇ.

ئارەستۇ ھەكىم ئىسكەندەردىن سورىدى:

— سۆزگە ئۈستىلىق دېگەن نېمە؟

ئىسكەندەر ئېيتتى:

— قىسقا سۆزلەش، ئەمما مەنىسىنى بۇزماسلىق.

دېدى:

— ئەبلەخ كىشىلەردە دوستلۇق، يالغانچىلاردا ساداقەت بولمايدۇ.

بېيىت:

ئەي بۇرادەر، يالغان سۆزلەپ سالما ھېچقاچان،

چۈنكى بولۇر يالغانچىلار خار ۋە قەدىرسىز.

تالاي ئىنسان يالغان ئېيتىپ بولغان شەرمىسار،

ئابرويمۇ تۆكۈلگەندۇر بولۇپ كۆڭۈلسىز.

ئارەستۇ ھەكىم دېدى:

— ئەي پالانچى، كىيىمنى ئۆزۈڭگە لايىق ياكى سۆزۈڭگە يارىشا كەيگىن.

بۇقرا ت ھەكىم نەسەتلىرى

بۇقرا ت ھەكىم دېدى:

— ئەگەر ئادەم ئۆزى مۇكەممەل ئىگىلىمگەن ئىلىم ھەققىدە سۆزلىمىسە، ئادەملەر ئارىسىدا چۈ-

شەنمەسلىك ۋە تالاش - تارتىش يۈز بەرمەيدۇ، جەڭگى - جېدەل ئوتى ئۆچىدۇ.

— كۆڭلىڭىز دۈشمەن دەپ ھېسابلىغان كىشىدىن ئېھتىيات قىلىڭ.

— ھەقىقىي مەرىپەتكە ئېرىشكەن كامىل ئادەم شۇنداق بولىدۇكى، ئۇنىڭدىن پەقەت دوستلىرىلا خا-

تىر جەم بولۇپ قالماي، بەلكى دۈشمەنلىرىمۇ تىنچ ھايات كەچۈرىدۇ.

— دۇنيا يول بېشىدا يېقىپ قويۇلغان ئوتقا ئوخشايدۇ، كىمكى ئۇنىڭدىن بىر ئاز ئېلىپ، ئۆز يول-

نى يورۇتۇشقا سەرپ قىلسا، پايدا ئالىدۇ، كىمكى كۆپرەك ئېلىشقا ئىنتىلسە، كۆيۈپ قېلىپ، ئۆزىگە

ئازاب بېرىدۇ. بېيىت:

بۇ دۇنيادا ئەمەس ئۆمرۈڭ بىر كۈنچىلىكىمۇ،

شۇڭا ساقلاپ نە قىلسەن ئون يىللىق رىزىق.

ئەپلاتۇن ھەكىم سۇقرا ت ھەكىمنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرسى ئىدى، سەپەرگە ئاتلىنىدىغان بولۇپ

قالدى، خوشلىشىش ئۈچۈن ئۇستازىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، نەسىھەت قىلىشىنى سورىدى. سۇقرات ئۇنىڭغا مۇنداق دېدى:

— بىراۋنى ياخشىلىقى ئارقىلىق تونۇغان بولساڭ، ئۇنىڭدىن گۇمانلانما، بىراۋ بىلەن ئالدىن تونۇش بولمىساڭ ئۇنىڭدىن ئېھتىيات قىل. كېچىسى چۈشكەن مەنزىلىڭدىن تاشقىرى چىقما. يېمىگەن ۋە سەن-نىمىغان مېۋىلەردىن يېمە. ئۆزۈڭگە تونۇش بولمىغان يول بىلەن ماڭما، يىراق بولسىمۇ تونۇش يولىدىن يۈر...

ئەپلاتون ئۇنىڭدىن سورىدى:

— رەھىمگە سازاۋەر كىشى كىم؟ ئادەملەرنىڭ ئىشى قاچان زايە بولمايدۇ؟

سۇقرات جاۋاب بەردى:

— ئۈچ كىشىنىڭ ھالىغا رەھىم قىلىش كېرەك: بىرىنچىسى، بىرەر ئەمىرنىڭ خىزمىتىنى قىلىشقا تەدبىرلىك كىشىگە، چۈنكى ئۇ كۆرۈش بولمىغان نەرسىنى كۆرىدۇ، ئاڭلاش مۇمكىن بولمىغان نەرسىنى ئاڭلايدۇ؛ ئىككىنچىسى، تەربىيەلەيدىغان ئادىمى نادان بولغان كىشىگە، ئۇ ئۇنىڭدىن ھەمىشە رەنج تارتىدۇ؛ ئۈچىنچىسى، سېخىي ئادەمگە، چۈنكى ئۇ خەسسى ئادەمگە موھتاج بولىدۇ، ئىتائەت قىلىش ۋە كۆز تىكىشتىن ئۆزگە چارسى يوق. ئىشلار شۇنداق پەيتتە زايە بولىدۇ: قولۇڭدا ياخشى چارە - تەدبىر بار، ئۇنى سەندىن قوبۇل قىلىدىغانلار يوق، بىراۋدا ياخشى قورال بار، ئەمما ئۇنى ئىشلىتەلمەيدۇ، بىراۋدا يېتەرلىك مال بار، ئەمما بېخىللىقى سەۋەبلىك ئىشلىتەلمەي ئۆلۈپ كېتىدۇ.

ئەپلاتون ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، ناھايىتى قايىل بولدى ۋە ئۆلگۈچە ئۇنىڭدىن يىراقلاشمىدى.

ئەپلاتون ھەكم نەسىھەتلىرى

ئەپلاتون ھەكم مۇنداق ئېيتقاندى:

— ھەقىقىي مەردنىڭ بەلگىسى شۇكى، ئەگەر ئۇنىڭدا ئاجايىپ يېڭى بىر پىكىر پەيدا بولسا، بۇنىڭغا ئۇ ئەسلا مەغرۇرلانمايدۇ. ئۇنى يامانلىسا، قىلچە غەزىپى كەلمەيدۇ، ئەگەر ئۇنى ماختاپ، كۆككە كۆتۈرسە مەنەنلىك پەيدا بولمايدۇ، خەيرلىك ئىشلار ۋە توغرا ئەمەللەرگە باش قوشىدۇ.

— ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردا ئادەملەرنى يەر يۇتۇۋاتقىنىنى كۆرەتتىم، ئەمدى قارىسام، ئادەملەر يەرنى يۇ-تۇشىۋاتىدۇ. كىمكى ئادەملەرگە ياخشى ئىشلارنى بۇيرۇپ، ئۆزى شۇ ئىشنى قىلمىسا، ئۇ باشقىلار ئۈچۈن چىراغ تۇتقان ئادەمگە ئوخشايدۇ.

— قەيەردە بولسۇن كامىل ئەقىلنى كۆرسەڭ، ئۇ يەردە ئاچ كۆزلۈك ۋە ئەخلاقسىزلىقنى كۆرمەيسەن.

— غەزەپلىنىپ تۇرغان ئادەم بىلەن گەپ تالاشما. بۇنداق ۋاقىتتا ئۇنى بېسىقلىقىغا كەلتۈرۈش قىيىن. ئەكسىچە بۇنداق پەيتتە ئۇنىڭ غەزىپى يەنىمۇ زىيادە بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ. نەزم:

ئىككى ئاقىل ھېچقاچان ئۇرۇشمىغاي ئۆزئارا،

دانا ئادەم يەڭگىلىتەك كىشى بىلەن تارتىشما.

نادان كىشى ئەگەردە قاتتىق - يىرىك گەپ قىلسا،

ئاقىل ئادەم مۇلايىم كۆڭۈل ئالۇر، ئۇرۇشماس.

ئەگەر بۇنداق قىلمىسا، ھەر ئىككىسى ناداندۇر،

زەنجىرىنىمۇ ئۈزۈشكەي، ئاڭغا ھەرنە كار قىلماس.

ئۇ يەنە مۇنداق دېگەندى:

— مۇنداق ئۈچ خىل ئادەمگە كۆڭلۈم ئېچىنىدۇ: كەمبەغەلگە ئايلانغان بايغا، خارلىققا مۇپتىلا بولغان ئەزىز كىشىگە ۋە نادانلار ئارىسىغا چۈشۈپ قالغان ئالىمغا.

— موھتاج ئادەمگە بىر نەرسە بەرمەكچى بولساڭ، يېلىندۇرمەستىن بەر.

— كىشىدە ئەقىل كەملىكىنىڭ بەلگىسى ئۆزىگە مۇناسىۋەتلىك بولمىغان سۆزگە ئارىلىشىشتۇر.

— ئەگەر سەن كىشىنىڭ تەبىئىتىنى بىلمەكچى بولساڭ بەزى ئىشلاردا ئۇنىڭ بىلەن مەسلىھەتلەش. شۇندا ئۇنىڭ ئادىللىقى، ياخشى ياكى يامانلىقىدىن ۋاقىپ بولسەن.

— ئۆز سىرىنى ساقلاشقا ئاجىز بولغان كىشى ئەڭ زەئىپ كىشىدۇر. ئۆز غەزىپىنى باسالغان كىشى ئەڭ كۈچلۈك كىشىدۇر.

— مەملىكەتنىڭ مۇھىم ئىشىدا سەندىن توغرا پىكىر ۋە مۇناسىپ مەسلىھەت چىقىپ قالغان بولسا، ھەرگىز مىننەت قىلما ۋە بۇ ھەقتە سۆزلەپ يۈرمە. دۈشمەننىڭ سۆزىنى پادىشاھقا شۇنداق يول بىلەن چۈشەندۈرگىنىكى، سۆزۈڭنى يالغان دەپ ئويلىمىسۇن.

— بالا - قازا ئىچىدە قالغان ئادەمنىڭ ھالىغا يەتكۈچى بول، بىراق ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ يامان پىئىلىلىرى بىلەن بۇ كۈلپەتكە دۇچار بولمىغان بولسۇن.

— ئادەمنىڭ مۇكەممەل ئەقىلگە ئىگە ئىكەنلىكىنىڭ ئالامىتى — دۈشمەننى ئۆزىگە دوست قىلالىشىدۇر.

— دوستلارنى غەمگە مۇپتىلا قىلىش، ئۇلارنىڭ سىر - ئەسرارنى ئاشكارا قىلىش روھنىڭ زەئىپلىكىدىندۇر.

— باتۇرلۇققا قۇۋانما، تەلەي - بەختىڭگە مەغرۇر بولما، ئەمەلگە ئاشۇرغىنىڭ خەيرلىك ئىشلاردىن بولسۇن، بۇنىڭغا ئەسلا پۇشايمان قىلما...

ئۇنىڭ يېقىملىق سۆزلىرىدىن: ئەقىلنىڭ نەپىسكە نىسبەتەن ئۈستۈنلۈكى شۇكى، ئەقىل ئالەمنى ساڭا قۇل قىلىدۇ، نەپىس بولسا سېنى ئالەمگە قۇل قىلىدۇ.

— كىمكى چىرايلىق ئات ۋە قىممەت باھا لىباس بىلەن پەزىلەت تاپمەن دەپسە، ئۇ جاھىلدۇر، تەجىرىبە بويىچە ئاتنىڭ ئاتتىن ئۈستۈنلۈكى، لىباسنىڭ لىباستىن ئارتۇقلۇقى بار، بىراق ئادەم ئادەمدىن ئارتۇق ئەمەس.

بىر كىشى ئۇنىڭدىن سورىدى:

— نېمە ئۈچۈن ئادەم قېرىغان ۋاقىتتا پۇلغا تېخىمۇ ئاچ كۆز بولىدۇ؟

— قېرىغان ۋاقىتتا دوستلارغا موھتاج بولۇپ قېلىشتىن قورقۇپ، مال - دۆلىتىنى ئاسرايدىغان بولىدۇ، — دەپ جاۋاب بەردى ئۇ.

ئۇ يەنە مۇنداق ئېيتقانىدى:

— ئارتۇقچە نەسىھەت تۆھمەت بىلەن تەڭ.

بەتلىمۇس ھەكىم نەسىھەتلىرىدىن

بەتلىمۇس ھەكىم مۇنداق دېگەندى:

— ھېكمەت بىر دەرەخكى، ئۇ كىشىنىڭ يۈرىكىدە ئۆسىدۇ، مېۋىسى بولسا تىل ئارقىلىق تۆكۈلىدۇ.

— كىمكى ئۇزاق ياشاشنى خالىسا، يۈرىكىنى قىيىنچىلىق ۋە مۇسبەتلەرگە قارشى تەييار قىلىپ تۇرۇشى كېرەك.
— كىمكى باشقىلارنىڭ ھاياتىدىن ئىبرەت ئالسا، ئۇنىڭ ھاياتىدىن باشقىلار ئىبرەت ئالىدۇ.
— بىمارغا يېمەك - ئىچمەكلەر ياقمىغاندەك، مال - دۇنيا مۇھەببىتىگە مۇپتىلا بولغان كىشىنىڭ يۈرىكىگە پەند - نەسەت پايدا بەرمەيدۇ.
بېيىت:

نەسەتكە پەرۋا قىلسۇن قانداقمۇ،
غەپلەت ئىچرە ياشاپ كۆنگەن ئىنسانلار.
ئاچالمايدۇ ئۇيقۇسىنى ئۇلارنىڭ،
ياغرىسىمۇ قانچە يۇقىرى ئاۋازلار.

ئۇ يەنە مۇنداق دېگەندى:

— بۇ دۇنيادىكى ياخشى ئىشلار ئۇ دۇنيانى سېتىۋېلىش ئۈچۈندۇر. ھەر كىمدە ئەقىلدىن نېسىۋە بولسا، يامانلار بىلەن ئۆلپەتلىك، ئامانلار بىلەن دوستلۇق، رىياكارلار بىلەن يېقىنلىق ھەمدە جەۋر - زۇ - لۇم باقىي ئەمەسلىكىنى بىلىدۇ.
— ئەقىللىك كىشى پادىشاھلارنىڭ سۆھبىتىنى ئىختىيار قىلمايدۇ. ناۋادا ئىختىيار قىلسىمۇ پادىشاھنىڭ يېقىمىسىز پېتىللىرىنى ھەر خىل زەربۈلمەسەللەر بىلەن ئۇنىڭغا ئەيىب ۋە تەنە يەتكۈزمىگەن ھالدا، گۇناھ بولۇشىنى ئۇقتۇرۇپ، يامان پېتىلدىن قايتۇرىدۇ.

باسلۇس ھەكىم نەسەتلىرى

باسلۇس ھەكىم مۇنداق دېگەندى:

— كېمىچى دۇچ كەلگەن شامالغا ئەگىشىپ كېمىنى ھەيدەۋەرەمەسلىكى، ئاقىل كىشى كۆڭلىگە كەلگەن ھەر بىر ئويغا بېرىلىپ ئىش تۈتۈۋەرەمەسلىكى كېرەك.
— بۇ دۇنيادا جېنىڭنى غېرىب ئادەمدەك تۈت، غېرىبلەرنى بولسا ئىززەت قىل.
— كېمىنىڭ چۆكۈپ كېتىشىنىڭ مۇمكىنلىكىنى ئۇ تىنچ كېتىۋاتقان پەيتتىلا ئويلا.

ئەرەب ھۆكۈمالىرىنىڭ نەسەتلىرى

ئەرەب ھۆكۈمالىرى مۇنداق دېگەن:

— قانائەتلىك كىشى گەرچە كەمبەغەل ۋە يالىڭاچ بولسىمۇ بايدۇر. ئاچ كۆز كىشى گەرچە باي بولسىمۇ كەمبەغەلدۇر. دانا ئادەم ئەسىر بولسىمۇ ئەمىردۇر.
— پادىشاھ سەپەردە تۆۋەندىكى كىشىلەرسىز بولماسلىقى كېرەك: بىرىنچى، نەسەتگۈي ۋەزىر، ئىككىنچى، پەزىلەتلىك كاتىپ، ئۈچىنچى، شەپقەتلىك ھاجىب. تۆتىنچى، ھازىق تېۋىپ، بەشىنچى، بارچە نەرسىنى بىلىدىغان ھەكىم.
— يالغان سۆزلەش پەسكەشلىك بەلگىسى، چېقىمچىلىق ھارامزەدىلىك بەلگىسى، دۆلەت ئەھلىنى

سەۋەبسىز دۈشمەن پەملەش بەدبەخلىق نىشانىسىدۇر. توغرا سۆزلۈك پاك نەسىللىكتىن، دۆلەتكە مەنمەندىلىك قىلماسلىق ئۇلۇغ ھىممەتلىكتۇر. ھەر كىم قەيەردىن كەلگىنىنى ۋە قەيەرگە كېتىدىغانلىقىنى بىلەن، ئۆلۈم ۋە ھايات ئۇنىڭ ئۈچۈن باراۋەردۇر.

جالنۇس ھەكىم نەسىھەتلىرى

جالنۇس ھەكىم مۇنداق دەيدۇ:

— كىمكى ياخشىلىقنى كەسىپ قىلىشقا ئىنتىلسە، ياخشى ماختاشلارغا سازاۋەر بولىدۇ.
— ھەرقانچە كۈچ - قۇۋۋەتكە ئىگە بولساڭمۇ، دۈشمەن بىلەن دائىم تىنچلىق يولىنى ئىختىيار قىل.

— ئەگەر دوست سەندىن نەسىھەتنى ئايسا، ئېيتىش زۆرۈر بولغان نەرسىنى ئېيتىشتا سۇسلۇق قىلسا، ئەيىبلەرنىڭدىن سېنى ئاگاھلاندۇرمىسا، بۇنداق دوستتىن ئالاقىنى ئۈزۈش ۋە ئۇنىڭدىن يىراقلىشىش كېرەكتۇر.

— مۇلايىملىق قۇۋۋىتى بىلەن غەزەپ ئوتىنى سۇندۇرالىغان كىشى ھەقىقىي ماختاش ۋە ئالقىشقا لايىقتۇر.

— غەزەپ ئوت ئالغاندا مۇلايىملىق كۆرسىتىش ۋە غۇرۇرنى سۇندۇرۇش ئەقىللىك كىشىلەرنىڭ سالامەتلىكى ۋە ئامانلىقى سەۋەبىدۇر.

— سەككىز نەرسە پەرىشانلىق كەلتۈرىدۇ: چىرايلىق نەرسىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ شەكىل - كۆرۈنۈشىنى دىلغا ئورنىتىش؛ باشنىڭ ئارقا تەرىپىدىن قان ئالدۇرۇش؛ يولدا تىك تۇرۇپ كىچىك تەرەت قىلىش؛ ناشتىدا ئالما يېيىش؛ ئادەملەرنىڭ ئۇيات جايىغا نەزەر سېلىش؛ خەسسى بىلەن ئۆلپەت بولۇش؛ قورقۇنچ بىلەن ئۇزاق يۈرۈش؛ خۇنۇك خەتنى ئوقۇش.

— ئۈچ نەرسە ئۈچ نەرسە بىلەن بىرگە بولمايدۇ: ئاچ كۆزلۈك ھالاللىق بىلەن، غەزەپ مېھرىبانلىق بىلەن، يالغانچىلىق راستچىللىق بىلەن.

ئەنكاس ھەكىم نەسىھەتلىرى

ئەنكاس ھەكىم مۇنداق دېگەن:

— ئادەمنى ئىززەتلەش ۋە ئابرويلىق پەيتىدە ئەمەس، خار ۋە زار پەيتىدە سىناش كېرەك.
— ئادەم ئۆز لىباسىنى كىر - مەينەتلەردىن قانداق پاك تۇتسا، يۈرىكىنىمۇ ھىيلە - مېكىرلەردىن شۇنداق ئاسرىشى كېرەك.

— بەك تاتلىق بولمىغىنىكى، يۈتۈۋەتمەسۇن؛ بەك ئاچچىقمۇ بولمىغىنىكى، تۈكۈرۈپ تاشلىمەسۇن.
— ئىلمى بار تۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئەمەل قىلمىغان كىشى خۇددى دورا بار بولسىمۇ، ئۇنىڭدىن ئىچمىگەن بىمارغا ئوخشايدۇ.

ئېۋىكىلىد ھەكىم نەسىھەتلىرى

ئېۋىكىلىد مۇنداق دېگەن:

— ئىككى دوست ئارىسىغا دۈشمەنلىك ئۇرۇقىنى تاشلىمىغىنىكى، ئۇلار ئازغىنا ئىش بىلەن پېتىش-
ماي قالىدۇ. سەن بولساڭ يامان نامغا ئىگە بولۇپ قالسىەن.

ساقىرتۇس ھەكىم نەسپەتلىرى

ساقىرتۇس ھەكىم مۇنداق دېگەن:

— ئادالەتتى يوق پادىشاھنى، چىرايلىق تەدبىرى يوق سەركەردىنى، سۆزىدە راستچىللىق بولمىغان
سۆز ئۈستىسىنى، مال - دۆلىتىنى ئۆز ئورنىدا ئىشلەتمەيدىغان ساخاۋەتلىك كىشىنى، توغرا پىكىرگە
ئىگە بولمىغان ھەر قانداق پەزىلەت ساھىبىنى بىھاجەت دەپ ھېسابلىمىغىنىكى، ئەكسىچە ئۇلار موھتاج
كىشىلەردۇر.

بىر ھەكىم ئېيتىدۇ:

— ئۈچ نەرسىنى بەربات قىلماسلىق ئۈچۈن ئۈچ نەرسىنى چىڭ تۇت: بېشىڭدىن ئايرىلماسلىق ئۇ -
چۈن تىلىڭنى ساقلا، نامازدىن ئايرىلماسلىق ئۈچۈن تاھارەتنى ساقلا، يۈرەكتىن ئايرىلماسلىق ئۈچۈن
غەزەپلىنىشتىن ئېھتىيات قىل.

مەشايىخلار ئېيتىدۇ:

— سەككىز خىل تائىپە بىلەن ئولتۇرغان كىشىدە سەككىز خىل خىسلەت پەيدا بولىدۇ: كىمكى بە -
دۆلەت كىشىلەر بىلەن ئولتۇرسا، كۆڭلىدە بايلىق ھەۋسى پەيدا بولىدۇ، كىمكى دەرۋىشلەر بىلەن ئول -
تۇرسا، زاھىتلىق پەيدا بولىدۇ، كىمكى پادىشاھلار بىلەن ئولتۇرسا، مەنمەنلىك ۋە غۇرۇر پەيدا بولىدۇ؛
كىمكى ئاياللار بىلەن ئولتۇرسا، ئۆزىگە مالاھەت ئارتتۇرۇۋالىدۇ، كىمكى بالىلار بىلەن ئولتۇرسا، سالاپەت
ۋە ئابىرۇيى كېتىدۇ؛ كىمكى پاسىقلار بىلەن ئولتۇرسا، مەسىيەت ۋە گۇناھ پەيدا بولىدۇ؛ كىمكى سالىھ
كىشىلەر بىلەن ئولتۇرسا، تائەت پەيدا بولىدۇ؛ كىمكى ئالىملار بىلەن ئولتۇرسا، روھىدا يورۇقلۇق پەيدا
بولىدۇ.

ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئېيتىدۇ:

— ئون كىشىنىڭ دۇئاسى قوبۇلدۇر: بىرىنچىسى، ئالىم؛ ئىككىنچىسى، ئىلىم تەلەپ قىلغۇچى؛
ئۈچىنچىسى، خۇشپىئىل كىشى؛ تۆتىنچىسى، بىمار؛ بەشىنچىسى، يېتىم؛ ئالتىنچىسى، غازىي كىشى؛
يەتتىنچىسى، ھاجى؛ سەككىزىنچىسى، نەسپەتچى؛ توققۇزىنچىسى، قابىل پەرزەنت؛ ئونىنچىسى، ئاتا -
ئانا.

يەنە ئېيتىدۇ:

— ئۇيقۇ بىرنەچچە خىل بولىدۇ: بىرىنچىسى، ئالىملار مەجلىسىدىكى ئۇيقۇ، بۇ غەپلەت ئۇيقۇسى؛
ئىككىنچىسى، ئەۋلىيالار سۆھبىتىدىكى ئۇيقۇ، بۇ بەدبەخلىك ئۇيقۇسى؛ ئۈچىنچىسى، سۈبھىدىن كېيىن -
كى ئۇيقۇ، بۇ لەنەت ئۇيقۇسى؛ تۆتىنچىسى، راھەت ئۇيقۇسى، بۇ كۈن يېرىمىدىكى ئۇيقۇ؛ بەشىنچىسى،
كېچىدىكى ئۇيقۇ، بۇ ۋاقتىنى تاپقان ئۇيقۇ.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى «تارىم غۇنچىلىرى» تەھرىر بۆلۈمىدە)

ئابدۇخەبەر سۇلايمان

فارابىنىڭ نەزەرىيە شەئىرىلىقى

شەرق خەلقلىرىنىڭ ئېنسىكلوپېدىك ئالىمى، ئۇلۇغ ئۇيغۇر ئالىمى ئەبۇ ناسىر مۇھەممەد ئەل فارابى (مىلادىيە 870 — 950، تۆۋەندە «فارابى» دەپلا ئېلىنىدۇ) ئىنسانىيەتنىڭ پۈتكۈل بىلىش تارىخىدا، پەن - مەدەنىيەت ۋە پەلسەپە تارىخىدا ئۆچمەس تۆھپە ياراتقان ئۇلۇغ مۇتەپەككۈر؛ ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىدا خىمىنىڭ دەۋر بۆلگۈچ ۋەكىلى بولۇپلا قالماي، بەلكى بىر پۈتۈن ئاجىزالماس دۇنيا مەدەنىيەت تارىخىدىكى پەخىرلىك نامايەندە. فارابى ئۆزىنىڭ 160 پارچىدىن ئوشۇق ئەسەرلىرى ئارقىلىق (تۈركىيەلىك فارابى بېشىۋناس ئەھمەد ئاتەشنىڭ ئىستاتىستىكىسى ئاساس قىلىندى) شەرق ئىدىئولوگىيەسىگە دەۋر بۆلگۈچ تەسىر كۆرسەتكەن. فارابىنىڭ خاس ئەسەرلىرىدىن «پەنلەرنىڭ تۈرلەرگە ئايرىلىشى»، «مەسىلىلەرنىڭ نېگىزى»، «بەخت توغرىسىدا»، «لوگىكا توغرىسىدا ئون ئىككى ئەسەر»، «چوڭ لوگىكا كىتابى»، «شا - ئىرلار سەنئىتى قانۇنلىرى ھەققىدە»، «شېئىر كىتابى» قاتارلىق كىتاب، رسالىلىرى بار.

فارابى يەنە ئىبىن سىنا، ئىبنى رۇشىدلار بىلەن بىرلىكتە شەرق دۇنياسىنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت نەزەرىيە تارىخىدا ئۆتكەن ئۈچ گىگانتنىڭ بىرى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئەدەبىيات - سەنئەت نەزەرىيەسى ھەققىدە بىر قەدەر مۇكەممەل بولغان «كىتابۇش - شېئىر» (شېئىر كىتابى)، «رسالە فى قانۇن سەنئەت - تەش - شېئىر» (شېئىر سەنئىتىنىڭ قانۇنىيەتلىرى ھەققىدە)، «كلام لەھۇفىش - شېئىر ۋەلقەۋافىي» (شېئىر ۋە قاپىيەلەر توغرىسىدا سۆز) قاتارلىق كىتاب - رسالە، ماقالىلەرنى يېزىپ، ئەينى دەۋردىكى ئوتتۇرا ئاسىيا، ئوتتۇرا شەرقنى ئۆز ئىچىگە ئالغان شەرق دۇنياسىنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت قاراشلىرىنى قەدىمكى يۇنان پەيلاسوپى ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت نەزەرىيەچىسى ئارىستوتېلنىڭ پوئېتىكا قاتارلىق ئەسەرلىرىنى مەنبە ھەم ئوزۇق قىلغان ئاساستا مۇپەسسىل بايان قىلىشتىن سىرت، يەنە ئۆزىنىڭ بۇ ھەقتىكى يېڭىچە قاراش - تەشەببۇسلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان.

فارابى ھەم ئۆز دەۋرىنىڭ يېتىشكەن شائىرى ئىدى. ئۇنىڭ ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغان شېئىرلىرى بۇ نۇقتىلارنى ئىسپاتلايدۇ. ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا ناتۇرال پانتىزىملىق، گۇمانىزىملىق ئىدىيەلىرى،

ئىجادىي ھاياتى، ۋەتەنگە بولغان سېغىنىشى ۋە روھىي ھالەتلىرى ئىپادىلەنگەن. فىرانسۇز ئەرەبشۇناسى دېۋوننىڭ ئىسپاتلىشىچە، مەۋلانا دەرۋىشلەر ئوقۇيدىغان خانىقا ناخشىلىرى ئارىسىدا فارابىي نەزمىلىرى ساقلانغان^①. پەلسەپىۋىلىكى كۈچلۈك، چوڭقۇر مەنىلىك، شەكلى گۈزەل فارابىي شېئىرلىرى ئۆز دەۋرىدە نىڭ شائىرلىرىغا تەسىر كۆرسىتىپلا قالماي، تۈركىي، پارىسى، ئەرەبىي شېئىرىيەتكىمۇ تەسىر كۆرسەتكەن. فارابىي ياراتقان پەلسەپىۋى شېئىرىيەتنىڭ نادىر ئۈلگىلىرى ئەبۇ ئەلى ئىبىن سىنا، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، ئەھمەد يۈكەنكى، ئۆمەر ھەييىام قاتارلىقلارنىڭ شېئىر ئىجادىيىتىگە ئىلھام بولغان^②. دېمەك، ئۇيغۇر كىلاسسىك شائىر، مۇتەپەككۈرلىرىنىڭ ئىلھام مەنبەلىرىنىڭ بىرسى ۋە شۇنچە چوڭ تەسىرگە ئىگە، شېئىرىيەت نەزەرىيەسىنى ئۆز ئەمەلىيىتى ئارقىلىق كۆرسەتكەن گىگانىت شائىر فارابىي، شائىرلىق سەنئىتىگىمۇ ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلگەن ۋە ئۆزىنىڭ شېئىرىيەت نەزەرىيەسىگە مەنسۇپ «شېئىر كىتابى»، «شېئىر سەنئىتىنىڭ قانۇنىيەتلىرى ھەققىدە»، «شېئىر ۋە قاپىيەلەر توغرىسىدا سۆز» قاتارلىق رىسالىلىرىدە شېئىرىيەت ھەققىدىكى قاراشلىرىغا بىرلەشتۈرۈپ شائىرلىق سەنئەتلىرى ھەققىدە خېلى ئەتراپلىق توختالغان. بولۇپمۇ «شېئىر سەنئىتىنىڭ قانۇنىيەتلىرى ھەققىدە» ناملىق ئەسىرىدە، مەخسۇس شېئىرىي ماھارەتلەرنى بايان قىلىش ئاساسىدا، شائىرلىق ھەققىدىكى كۆز قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان. «شېئىر سەنئىتىنىڭ قانۇنىيەتلىرى ھەققىدە» ناملىق ئەسەردە ئارىستوتېلنىڭ پوئېتىكا ناملىق شېئىرىيەت نەزەرىيەسى ھەققىدىكى مەخسۇس ئەسىرىگە تولۇقلىما سۈپىتىدە شائىرلىق ھەققىدە نۇرغۇن قىممەتلىك پىكىرلەرنىمۇ ئوتتۇرىغا قويدۇ.

شائىرنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى مەسىلىسى غەرب ۋە شەرق كىلاسسىكىلىرىنىڭ ئوخشىمىغان كۆز قاراشلىرىغا سەۋەب بولۇپ كېلىۋاتقان سەزگۈر تېما. لوگىكىلىق، مەنتىقىلىق ئۇسلۇبىنى تەپەككۈر تاردىخىغا يانداشتۇرۇپ راۋاجلانغان غەرب دۇنياسىنىڭ ئەپلاتون، ئارىستوتېلغا ئوخشاش ئاۋانگارت مۇتەپەككۈرلىرىمۇ ئۆز ئەسەرلىرىدە شائىرلارغا سوغۇق ۋە ئىلمان مۇئامىلە قىلغان. ھەتتا ئەپلاتون ئۆزىنىڭ «غايىۋى دۆلەت» ئوتتۇپىيەسىنى سىزىپ چىققاندا، شائىرلارنى قوغلاندى قىلىنىشقا تېگىشلىك ئادەملەر قاتارىغا تىزغان. بۇ دېداكتىكىلىق ئۇسلۇبقا كۆنگەن شەرق دۇنياسىنىڭ شائىرلارنى ئۇلۇغلايدىغان ئەنئەنىسىگە نىسبەتەن روشەن سېلىشتۇرۇمىدۇر.

ئارىستوتېل: «شائىرلار ئوتتۇرىلىقتىكى ئادەملەردىن تېخىمۇ ياخشى ياكى تېخىمۇ ناچار بولغانلارنى تەقلىدلىيدۇ؛ ۋە ياكى ئوتتۇرىلىقتىكى ئادەملەرنىڭ پائالىيەتلىرىنى تەقلىد قىلىدۇ»^③. دەيدۇ ھەمدە «تەقلىدلىيەت نەزەرىيەسى» بويىچە تېخىمۇ كونكرېتلاشتۇرۇپ «شائىرلار تەقلىدچىلەردۇر» دېگەن قاراشنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. شائىرنىڭ ئىجتىمائىي سالاھىيىتىنى پاسسىپ ئەگەشكۈچىلەرگە ئايلاندۇرۇپ قويۇشىغا قارىتا، فارابىي شائىرنىڭ پەقەت تەقلىد بولۇشىلا ئەمەس، بەلكى ئۇلار ئارقىلىق تەقلىد قىلىنىشى مۇمكىن بولغان نەرسىلەرنىمۇ^④ سەنئەت تەقلىدىدە گەۋدىلەندۈرۈش ئارقىلىق، ھەقىقىي شائىر ئۆلۈك، پاسسىپ تەقلىدچى بولماستىن، تەقلىد ئاساسىدا يېڭىدىن ياراتقۇچى، قايتىدىن ئىپادە قىلغۇچى ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىدۇ. فارابىي بۇ نۇقتىنى «كامالەتلىك شائىر»، «تەپەككۈر قىلغۇچى شائىر»لار ئۈچۈن ئوخشاشلا مۇھىم تەقلىدىيەت تەلىپى دەپ قارىغانىدى. «تەقلىدىيەت تەلىماتى» نىڭ تەسىرىگە چوڭقۇر ئۇچرىغان فارابىي ئارىستوتېلنىڭ ئىنساننىڭ تەقلىد ئىستىكى تۇغما بولىدۇ، دەپ شائىرلارنى خاراكتېرىگە قاراپ تۈرگە ئايرىيدىغان ئۇسۇلنى رەت قىلغان. «پوئېتىكا» دا دېيىلگەن «شېئىر سەنئىتى يەنە شائىرلارنىڭ خاراكتېرىگە ئاساسەن ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. چۈنكى، بىرقەدەر ئېغىر مەجەزلىك شائىرلار ياخشى ئالىجاناب كىشىلەرنى ۋە ئىش - پائالىيەتلەرنى تەسۋىرلەيدۇ؛ يەڭگىل مەجەزلىك شائىرلار بولسا پەس.

كەش كىشىلەرنى ۋە ئىش - پائالىيەتلەرنى تەسۋىرلەيدۇ؛ ئالدىنقى تۈردىكىلەر مەدھىيەنى كېيىنكى تۈر - دىكىلەر مەسخىرىنى قەلەمگە ئالماقتۇر»⁵ دېگەن مەزمۇنلارغا قارىتا باشقىچە پىكىر بايان قىلىدۇ. ئۇ ئالدى بىلەن بەدىئىي ئىجادىيەتتىكى تۇغما قابىلىيەتنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئېتىراپ قىلىدۇ ۋە ئۇنىڭ تەقلىد قىلىش ھەم ئوبراز يارىتىش ئارقىلىق قايتا ئىپادىلەش گەۋدىلىنىدىغانلىقىنى تىلغا ئېلىش بىلەن قانائەتلەنمەيدۇ. تۇغما قابىلىيەت ئۆگىنىش ۋە بىلىم بىلەن بىرلىشىشى لازىملىقىنى تەكىتلەپ مۇنداق يازىدۇ: «لېكىن بۇخىل شائىرلار شېئىر سەنئىتىدىن كېرەك بولغىنىچە خەۋەردار بولۇۋەرمەيدۇ، بەلكى ئۇلار تۇغما قابىلىيەتلىرىنىڭ ياخشىلىقى بىلەنلا قانائەت قىلىشىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرى مۆلچەرلىگەن ھازىر - لىقىلىرىغا كۆرە ئىش تۇتۇشىدۇ. مۇنداق شائىرلار راستلا مۇلاھىزىچى شائىرلاردىن ھېسابلانمايدۇ. چۈنكى، ئۇلارنىڭ شېئىر سەنئىتىنى ئۆزلەشتۈرۈۋېلىش ئۈچۈن كامالىتى يېتىشمەيدۇ»⁶. فارابى بۇ مۇلاھىزىلەرنى ئارقىلىق، ئارستوتېلدىن تۈپتىن پەرقلىق ھالدا شائىرلارنى كامالەتلىك شائىرلار ۋە پىكىر يۈر - گۈزگۈچى، مۇلاھىزە قىلغۇچى خارەكتېرىدىكى تەپەككۈر قىلغۇچى شائىرلار دەپ ئىككىگە ئايرىغان ۋە قوشۇمچە قىلىپ «يولدىن ئاداشقۇچى ۋە تايغۇچى شائىرلار» دېگەن ماۋزۇ ئاستىدا يەنە بىر تۈركۈم شېئىر - رىيەت «ئىشقاۋازلىرى» نى تەپسىلىي تەسۋىرلەيدۇ.

فارابى يولدىن ئاداشقۇچى ۋە تايغۇچى شائىرلارنى باشقا ئىككى خىل شائىرلارنىڭ ئىجادىيىتىگە ئۆلۈك تەقلىد قىلغۇچى شائىرلار دەپ قارايدۇ: «بەزىدە شۇنداق ئەھۋاللارمۇ بولىدۇكى، شېئىر سەنئىتىدە ئەڭ ئارقىدا قالغان شائىر يۇقىرى سۈپەتلىك ئاجايىپ شېئىر يارىتىشى، ھەتتا بۇ ساھەنىڭ داڭدارلىرىمۇ ئۇنىڭغا تەڭ كېلىدىغان شېئىر يازالماسلىقى مۇمكىن. بىراق، بەزىدە بۇنىڭغا ئامەت ۋە تاسادىپىيىنىڭ توغرا كېلىپ قېلىشى سەۋەب بولىدۇ، شۇنداقتىمۇ ئۇ ئادەم بۇ شېئىر بىلەن مۇلاھىزىكار شائىر دېگەن نامغا ئىگە بولالمايدۇ»⁷ دېيىش ئارقىلىق شېئىرىيەتكە ئىشقاۋازلىق باغلىغان، ئەمما تۇغما تالانتى بولمىغان يا - كى پىكىر، مۇلاھىزە يۈرگۈزمەيدىغان، پەقەت ئۆلۈك تەقلىد قىلىدىغان كىشىلەرنىمۇ «شائىر» نامى بىلەن تىلغا ئالىدۇ. ئەمما بۇنداق ئۆلۈك تەقلىدچى شائىرلار ھەققىدە يەنىمۇ ئىچكىرىلەپ مۇنداق دەيدۇ: «بۇ تۈردىكىلەرنىڭ ئۆزلىرىدە تۇغما شېئىرىي تەبىئەت بولمىغان ھالدا شېئىرىي - سەنئەت، قانۇن - قائىدە - لىرىدىن خەۋەردار بولماي تۇرۇپ ئوخشىتىش ۋە تەمسىل قاتارلىقلارنىڭ كەينىدىن بارىدۇ. يولدىن ئادە - شىدىغان ۋە تېپىلىپ كېتىدىغان شائىرلارنىڭ كۆپچىلىكى خۇددى مانا مۇشۇنداق شائىرلار ئىچىدىن چىقىدۇ»⁸. فارابى بۇ خىلدىكى شائىرلار ئۈستىدە خېلى كۆپ توختالغان بولۇپ، ئۇلارنى ئەڭ ئاسان ئېزىپ كېتىدىغان، غايىسىز، ئېتىقادسىز، شېئىرىيەت ساھەسىنى قالايمىقان قىلىدىغان، ھەقىقىي شائىرلارنىڭ ئىناۋىتىنى، نوپۇزىنى چۈشۈرۈۋېتىدىغانلار قاتارىدا مۇئامىلە قىلغان. بۇ خىلدىكى «شائىرلار» كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىدا ئىزچىل خەلق ئارىسىدا «قوشاقچى»، ئوردىلاردا «ساراي شائىرلىرى» بولۇپ مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن بولۇپ، ئوبۇلقاسىم فىردەۋسىدەك شائىرلارغا پىتىنە قىلغان؛ ھىرات كوچىلىرىدا ئېشەك - كە توقۇمىنى تەتۈر ئارتىپ، نەۋايى ئەسەرلىرىنى «ئەلشىرنىڭ توقۇمى» دەپ مەسخىرە قىلىپ يۈرگەن؛ كى - چىكىنە مەنپەئەت ئۈچۈن خەلقنىڭ ئىرادىسىگە قارشى مۇقام توۋلىغانلار «يولدىن ئاداشقۇچى ۋە تايغۇچى شائىرلار» تىپىدىندۇر.

فارابى يەنە شائىرلىقنى «ئۇسلۇب»، «غايە» ۋە «ماۋزۇ» ماۋزۇلىرى نۇقتىلىرىغا قويۇپ تۇرۇپ ئىزاھلايدۇ. «ئۇسلۇب» بايانىدا مۇنداق دەيدۇ: بىر شائىر شېئىرىيەت تۈرلىرىنىڭ مەلۇم بىر تۈرىدە ئى - جاد قىلىش سەنئىتىنى تاللىۋالغان ۋە ئۆزىنى شۇ خىلدىلا شېئىر يېزىشقا ئادەتلەندۈرگەن بولسا، بەزى ھاللاردا تاللىۋالمىغان تۈرلەردىمۇ شېئىر ئىجاد قىلىشقا توغرا كېلىدۇ، بۇ بولسا ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزى ئى -

جاد قىلىشقا ئادەتلەنگەن شېئىر تۈرىگە نىسبەتەن باشقا تۈردە مەجبۇرىي يېزىلغان شېئىر بولىدۇ^⑨. ئۇسلۇب شېئىرىيەتتە شائىرنىڭ ئۆزىگە خاس مۇستەقىل ئىجادىيەت ئالاھىدىلىكىنىڭ ئىپادىلىنىشى بولۇپ، مۇستەقىل ئۇسلۇب ئارقىلىق شائىر ئۆز ئەسىرىگە ئۆز تامغىسىنى باسىدۇ، ئۇنىڭدا ئۆزىنىڭ سۈببىيىك-تىپى دۇنياسىنى ئىپادىلەيدۇ، ئۆزىنىڭ بەدىئىي ئۇسۇللىرىنى قوللىنىدۇ، ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلەرنى جارى قىلدۇرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن شائىرنىڭ ئالاھىدىلىكى ئەسەرنىڭ ئالاھىدىلىكىنى شەكىللەندۈرىدۇ. فارابىي شېئىرىيەتتە شائىرلارنىڭ ئۆزىگە خاس مۇستەقىل ئۇسلۇبى بولىدىغانلىقىنى، لېكىن بەزى ۋاقىتتا شائىرلارنىڭ ئىجادچانلىقتا يا تەبئىيلىك ياكى مەجبۇرىيلىقتىن خالىي بولالمايدىغانلىقىنى^⑩ كۆرسىتىپ، ئۇسلۇبىنىڭ ھەرگىزمۇ بىر ئۆمۈر ئۆزگەرمەس ئىزچىللىقىنى ساقلىيالايدىغانلىقى، بەلكى بەزى ۋاقىتتا ئۇنىڭ غەيرىي ھالەتتە مەيدانغا چىقىدىغانلىقىنىمۇ قەيت قىلغان.

فارابىي شائىرلاردا بولۇشقا تېگىشلىك دەپ قارىغانلىرى «غايە» ۋە «ماۋزۇ» دۇر. ئاخىرىدا شائىرلارنىڭ شېئىر ئىجاد جەھەتتىكى ئەھۋالى كامالەتكە يېتىشكىنى ۋە يېتىشمىگىنى جەھەتتىن تۈرلۈكچە بولىدۇ، بۇ بولسا يا غايە جەھەتتىن يا ماۋزۇ جەھەتتىن شۇنداق بولىدۇ^⑪. فارابىي دەۋاتقان «غايە»، «ماۋزۇ» ئۇقۇم-لىرى ھازىرقى لۇغەتتىكى ئىستېمال مەنىسىدىن كۆپ كەڭرى بولۇپ، فارابىيچە «غايە» بولسا ئەخلاقىي ۋە روھىي كەيپىيات جەھەتتىكى مەنىۋى ھالەتنىڭ سەنئەتچىگە كۆرسىتىدىغان ئىجابىي يۈكسەلدۈرۈش ياكى سەلبىي چۈشكۈنلەشتۈرۈش تەسىرىنى^⑫ كۆرسىتىدۇ. فارابىي ياكى شائىر مۇنداق سەلبىي ھالەتلەر-دىن ئۈستۈن كېلىدۇ، ياكى بەزىدە ئۇنىڭغا ئۆزى موھتاج بولغانلىقى تۈپەيلى چۈشكۈنلۈككە ئۇچراپ، پە-سىيىپ كېتىدۇ^⑬. ئېنىقكى، فارابىي موھت، شارائىت، ئەخلاقىي، ئەقلىي تاكامۇللۇق، خاراكتېردىكى مۇستەھكەملىك قاتارلىق ئوبيېكتىپ ۋە سۈببىيىكتىپ ئامىللارنىڭ شائىر روھىيىتىگە كۆرسىتىدىغان مۇتلەق تەسىرگە كۆڭۈل بۆلگەن. بۇ يەردە كۆزدە تۇتۇلۇۋاتقان «غايە» شائىرنىڭ روھىي دۇنياسىغا يې-تەكچىلىك قىلىپ شائىرنىڭ دۇنيا قارىشىدىكى ياخشى - يامان، ھەق - ناھەق مەسىلىلىرىگە بولغان پو-زىتسىيەسى، كۆز قارىشى قاتارلىقلارنى ئىپادىلەش، بۈگۈنكى تېرمىن بويىچە ئالغاندا، كىم ۋە نېمە ئۈچۈن شېئىر يېزىشنى بەلگىلەيدۇ. فارابىي غايە ئۇقۇمىنى بۈگۈنكى دەۋردىكى غايە چۈشەنچىسىدىن كۆپ كەڭرى بولغان بوشلۇققا قويۇپ تۇرۇپ شائىرنىڭ مەنىۋىيىتى، ئەخلاقىي - پەزىلىتىگە تەۋە بارلىق كاتېگورىيەلەر-نى سىغداپ كىرگۈزگەن. «ماۋزۇ» ئىبارىسىنى ئىزاھلىغاندا، شائىرنىڭ تولغان ياكى تولىمىغانلىقى ھەق-قىدىكى ئۆلچەم مۇشۇ ئوخشىتىشنىڭ ھەقىقەتكە يېقىن ياكى يىراقلىقىغا باغلىق^⑭» دېيىش ئارقىلىق ئوخشىتىشنى، كەڭرەك ئېيتقاندا شېئىرىيەت ئىستىلىستىكىسىنى تىلغا ئالىدۇ. بۇ ئوخشىتىش ھازىر-قى ئەدەبىيات چۈشەنچىمىزدىكى ئىستىلىستىكىنىڭ ھەممە تۈرىنى ئۆز ئىچىگە ئالالايدىغان بولۇپ، شا-ئىرلاردىكى بەدىئىي ئىستېدات مەسىلىسى ئوخشىتىشنىڭ ھەقىقەتكە يېقىن بولۇش - بولماسلىقى ئېي-تىمى ئاستىدا روشەنلەشتۈرۈلگەن. ماھىر شائىر بىر - بىرىدىن يىراق بولغان ئىككى نەرسىنى مۇلاھى-زىلەرنى ئاشۇرۇش (ئىستىلىستىكىلىق ۋاسىتىلەرنى قوللىنىش - ئاپتور) ئارقىلىق بىر - بىرىگە مۇۋاپىق قىلىپ ئىپادىلىيەلەيدۇ. بۇ شېئىرىيەتتىكى داڭق چىقىرىشتىكى زور بايلىق^⑮» دەپ كۆرسىتىدۇ. بۇ ماھىيەتتە بەدىئىي ئىستېدات مەسىلىسىنىڭ مەجازلىشىشىدۇر. ئۇنىڭدىن باشقا فارابىي شېئىرىيەت ھەققىدىكى «شېئىر كىتابى» قاتارلىق باشقا رىساللىرىدىمۇ شېئىرىيەت نەزەرىيەسىگە ئائىت چۈشەنچىلىرى ئارقىلىق شائىرلىقنىڭ ماھارەت، ئىستېدات مەسىلىلى-رىگە يوشۇرۇن بېشارەت بەرگەن. بېيىتلاردىكى سۆزلەردىن چۈشىنىلىدىغان مەنىلەر شۇ سۆزدە ئىپادىل-ىنىۋاتقان نەرسە ۋە ھادىسىگە تەقلىد قىلىنغان بولۇشى لازىم^⑯، دېيىش ئارقىلىق ئۆلۈك تەقلىد (شە-

كىلۋازلىق) بىلەن ھەقىقىي تەقلىدىنى قانداق يېزىش ۋە ئايرىشنى مۇھاكىمە قىلسا سۆزلەر مەلۇم تەرتىپ - تىكى بۆلەكلەرگە، مۇئەييەن تەڭداش ۋەزىنلەرگە ئىگە بولۇشى لازىم¹⁷، شېئىرىيەتتە رىئايە قىلىدىغان قانۇن - قائىدىلەرنىڭ ئەڭ كىچىكى ۋەزىن مەسىلىسىدۇر¹⁸» دەپ ھۆكۈم قىلىش ئارقىلىق كىلاسسىك شائىرلىرىمىز باشتىن - ئاخىر ئەمەل قىلىپ كەلگەن ئارۇزغا ئوخشاش قېلىپلاشقان ۋەزىن شەكىللىرىدە - نىڭ شېئىرىيەتتىكى ئورنىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپلا قالماي، رىتىم، تۇراق، ئاھاڭدارلىق جەھەتلەردىن ماشلاشتۇرۇشنى شائىرلىق سەنئىتىدىكى نازۇك ماھارەت سۈپىتىدە مۇئامىلە قىلىدۇ. سۆز - جۈملىلەر بىر نەرسىگە قىلىنغان تەقلىدىتىن تۈزۈلسىمۇ، لېكىن ئۇلار بىرخىل ئاھاڭدار ۋەزىن گە چۈشۈرۈلمىگەن بولسا مۇنداق سۆز تىزمىلىرى شېئىر ھېسابلانمايدۇ. ئۇنى شېئىرىي سۆز، مۇلاھىزە دەپىش كېرەك، خالاس¹⁹. ئېنىقكى، فارابىي ۋارىسلىق قىلىۋاتقان ۋەزىن ۋە قاپىيە ھەققىدىكى بايانلار ئۇيغۇر كىلاسسىك شېئىرىيەتتە مىڭ يىللاردىن بېرى ئۈزۈلمەي داۋاملىشىپ كەلگەن ۋە كېڭەيگەن ئۆلچەمدۇر. كىلاسسىك شائىرلار شېئىرىيەتتىكى ۋەزىن مەسىلىسىدە مەيلى قايسى تىلدا يازسۇن، تۈركىي، ئەرەب، پارىسى شېئىرىيەتلەرنىڭ ئورتاق ۋەزىن ئەنئەنىسىدىن ۋاز كەچمىدى. چۈنكى، ۋەزىنلىك شېئىرلار يەڭگىل، ئو - قۇشقا ۋە يادلاشقا قولايلىق، مۇزىكا تەركىبلىرىگە باي بولۇشتەك بىر قاتار ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە. شائىرلىق ۋەزىن ئېتىبارىدا تېخىمۇ كامالى تۈس ئالىدۇ. قاپىيە فارابىي نەزەرىدە گۈزەللىك كاتېگورىيەسى قاتارىدا تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، شائىرنىڭ تىل ئىشلىتىش ماھارىتىگە قاپىيەنى تەققاسلايدۇ: شېئىرىي مەسىلىلەردە يۇقىرىقى شەرتلەر ھازىرلىنىش بىلەن بىللە شېئىرنىڭ ئاخىرىدا ئىشلىتىدىغان سۆز بۆ - لەكلىرىنىڭ باراۋەر تۈگەللىنىشى تەلەپ قىلىنىدۇ²⁰. قاپىيە شېئىرنىڭ رىتىمى ۋە ئاھاڭدارلىقىنى شە - كىللەندۈرۈشتىكى مۇھىم ھالقا، فارابىي قىسقا تۈگەللىمىلىرى ئارقىلىق قاپىيەنى ۋەزىن ۋە تىل مەس - لىلىرى بىلەن كىرىشتۈرۈپ شائىرلىق سەنئىتىگە بولغان ماھارەت تەلپىنى كۆپ خىللاشتۇرىدۇ.

فارابىي شېئىرىي تىلىنى بولسا ناتىقشۇناسلىق تىلىدىن پەرقلىق ھالدا تەقلىدىسىز، ئوبرازسىز، قۇ - رۇق، يەڭگىل سۆزلەر بىلەن شېئىر يېزىشقىمۇ، شۇنىڭدەك ۋەزىن ئۆلچەملىرىگە كۆڭۈل بۆلمەسلىك، ھەتتا ئۇنى ئارىلاشتۇرۇپ قوللىنىشقىمۇ ئېتىراز بىلدۈرگەن. خىتاب - ناتىقشۇناسلىقتىمۇ تەقلىد قول - لىنىلىدۇ... ناتىقلارنىڭ كۆپىنچىسىدە ئەسلىي شېئىرىي مۇلاھىزە يۈرگۈزۈش ئىقتىدارى بولىدۇ²¹، دەپ ئەسكەرتىپ، ئارقىدىنلا شائىرنىڭ ئۆز ئەسىرىدە خىتاب، ئوچۇق - ئاشكارا ئىبارە، مۇلاھىزە يۈرگۈزۈ - شىنى شائىرنىڭ شېئىرىي يولىدىن چېكىنىپ، خىتابى يولغا ماڭغانلىقى²² دەپ خاراكتېرلەيدۇ. دېداكتىك ئۇسلۇب ئۇيغۇر كىلاسسىك شائىرلىرىنىڭ ئۈزۈلمەس ئەنئەنىسى. «قۇتادغۇ بىلىك» تەك شاھانە ئەسەرمۇ ئۇسلۇب جەھەتتىن مۇشۇ ئېقىنغا يانداشقان. لېكىن فارابىينىڭ كۆزدە تۇتۇۋاتقىنى يالغىچ دېداكتىكا بولماستىن مول مەجازلەرگە تويۇنغان سېھرىي گۇڭگا ئۇسلۇبتۇر. ئۇنداق بولمىغاندا فارابىي بەدىئىي ئىستېدات، بەدىئىي ئوبراز، بەدىئىي تەقلىد، تىل مەسىلىلىرىگە بۇ قەدەر زىل ئۆلچەم ۋە تەلەپلەرنى قوي - مىغان بولاتتى.

خۇلاسلىگەندە، فارابىينىڭ شېئىرىيەت قاراشلىرى، بولۇپمۇ شائىرلار ھەققىدە ئېيتقانلىرى گەرچە ئارىستوتېلنىڭ قاراشلىرىنى ئاساس قىلغان بولسىمۇ، لېكىن فارابىي بۇ قاراشلارغا گۇمانسىز ئەگەشمە - گەن. فارابىينىڭ شېئىرىيەت كۆز قاراشلىرى ئارىستوتېلنىڭ شېئىرىيەت قاراشلىرىنى تولۇقلاش بىلەن بىللە «ئۆزىگە خاس مەيدان، مۇستەقىل تونۇش، ھېس قىلىش، ئېستېتىك ۋە مەزمۇن ئالاھىدىلىكلىرى²³ قاتارلىق جەھەتلەردە پۈتۈنلەي يېڭىچە تەپەككۈرغا ئىگە. شائىرلار مەسىلىسىدە فارابىينىڭ بەدىئىي ئىس - تېدات، بەدىئىي تەقلىد، تۇغما قابىلىيەت، ئوبراز يارىتىش، تىل ئىشلىتىش، ۋەزىن، قاپىيە، غايە، بەد -

ئىمى ئۇسلۇب قاتارلىق كۆپ خىل ئۆلچەملەرگە ئاساسەن شائىرلارنى تۈرگە ئايرىش ۋە باھالاش ئۇسۇلى ئارىستوتېلنىڭ ئالىجاناب ياكى پەسكەش كىشىلەرنى ياكى ئىش - پائالىيەتلەرنى تەسۋىرلەشتىكى خاراكتېرىنى ئۆلچەم قىلىپ، شائىرلارنى ئېغىر مەجەزلىك شائىرلار ۋە يېنىك مەجەزلىك شائىرلار دەپ ئىككىگە ئايرىش ئۇسۇلىدىن كۆپ ئىلغارلىقى ۋە ئىلمىيلىكى بىلەن ئالاھىدە پەرقلەندۈرۈلگەن. فارابى ئۆي - غۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئالتۇن دەۋرى بولغان قاراخانىيلار دەۋرىدە ياشاپ ئۆتكەن شائىر بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئۆز دەۋرىدىكى دۇنياۋى سەۋىيەدىكى شېئىرىيەت نەزەرىيەسى تىكلەنگەن ۋە شائىرلىق سەنئىتى ھەقىقەتتىكى ئەڭ ئىلغار، ئىلمىي كۆز قاراشلىرىنى شەرھىلەپ كۆرسەتكەن. بۇ ئىنسانىيەتنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق مەدەنىيەت ئويغىنىشى ھېسابلانغان شەرق مەدەنىيەت ئويغىنىشى دەۋرىدىكى بۇ نەزەرىيە - قاراشلارنىڭ فارابىدا مۇجەسسەملىنىشىدۇر. ئۇلار شۇ دەۋردىكى تۈركىي، ئەرەب، پارس ئەدەبىياتىدىن ئىبارەت دۇنياۋى ئەدەبىيات ئوچىقىنىڭ ھەممىسىگە ئورتاق قوبۇل قىلىنغان نەزەرىيە ۋە كۆزقاراشلارلا بولماستىن، ئۇزاقتىن بېرى شېئىرىيەتتىمىزدىكى بەزى مەسىلىلەر ۋە شائىرلىق سەنئىتى ھەققىدىكى تالاش - تارتىشلارغىمۇ ئۈلگىلىك جاۋابتۇر.

مەنبەلەر:

- ①② غەيرەتجان ئوسمان: «ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2001 - يىلى 6 - ئاي 1 - نەشرى، 114، - 117، - بەتلەر.
- ③⑤ ئارىستوتېل: «پوئېتىكا» (خەنزۇچە)، خەلق ئەدەبىيات نەشرىياتى، 2002 - يىلى 1 - ئاي 1 - نەشرى، 6، - 11، - بەتلەر.
- ④⑥⑦⑧⑨⑩⑪⑫⑬⑭⑮⑯⑰⑱⑲⑳㉑㉒ فارابى: «پەزىلەتلىك شەھەر ئاھالىسى» (فارابى ئەسەرلىرى توپلامى)، شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى، 2006 - يىلى 9 - ئاي 1 - نەشرى، 293، - 294، - 295، - 296، - 299، - 301، - 303، - 304، - بەتلەر.
- ⑫⑮ ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن: «فارابى ۋە ئۇنىڭ پەلسەپە سىستېمىسى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2004 - يىلى 3 - ئاي 1 - نەشرى، 618 - بەت.
- ⑳ شەرىپىدىن ئۆمەر: «ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىدىن ئوچىرىكلار»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 - يىلى 9 - ئاي 1 - نەشرى، 325 - بەت.

(ئاپتور شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات ئىنستىتۇتىدا)

يۈپ، بىر كېچە تۇرغۇزۇلغاندىن كېيىن سىركە بولۇپ چىقىدۇ. بۇ سىركىنىڭ ئەڭ ياخشىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ» (1 - توم 548 - بەت). «دىۋان» دا بۇنىڭغا يانداشتۇرۇپ «شاراب بولماي تۇرۇپ سىركە بولماس» (3 - توم 168 - بەت) دېگەن ماقال - تەمسىل ئارقىلىق ئۈزۈم سىركىسىنىڭ شارابتىنىمۇ مۇرەككەپ شۇنداقلا ئەتىۋار ئىكەنلىكىنى بىلدۈرگەن.

«دىۋان» دا سىركە ئىشلەيدىغان ئۈزۈمنى سىقىپ سۈيىنى چىقىرىش ھەققىدە توختىلىپ: «سىقىمەن - سىقىم ۋاقتى، كۈز كۈنلىرى ئۈزۈم سىقىدىغان چاغ» (1 - توم 579 - بەت) دەپ يازغان. «دىۋان» دا يەنە سىركە ئىشلەيدىغان ئۈزۈمنى سىقىش ھەققىدە توختىلىپ: «سىقىلدى، ئۈزۈم سىقىلدى» (2 - توم 175 - بەت)، «سىقتۇردى - ئۈل ئۈزۈم سىقتۇردى» (2 - توم 265 - بەت)، «سىقتى - ئۈل ئۈزۈم سىقتى» (3 - توم 23 - بەت). ئۈزۈم ئىگىسىنىڭ سىركە ئىشلەش ئۈچۈن باشقىلارنى ئىشلىتىپ ئۈزۈم سىقتۇرغانلىقى ھەققىدە توختىلىپ: «سىقىشى - ئۈل ماڭا ئۈزۈم سىقىشى، ئۇ ماڭا ئۈزۈم سىقىشىپ بەردى» (2 - توم 142 - بەت) دېگەن مەلۇماتلار بېرىلگەن.

«دىۋان» دا يەنە سىركە ئىشلەيدىغان ئۈزۈمگە ئىش قوشۇش جەريانى بايان قىلىنىپلا قالماي، يەنە سىقىلغان ئۈزۈملەر ئېچىتىلىش ۋە قاينىتىلىش ئارقىلىق شاراب، شەربەت، سىركە ئىشلەپ چىقىرىلىدىغانلىقى تىلغا ئېلىنغان. مەسىلەن، «ئاچپىشى - ئېچىپ كەتتى، ئۈزۈم ئېچىپ كەتتى» (1 - توم 244 - بەت); «چىغلادى - بۇزۇلدى، كۈپ چىغلادى - كۈپ بۇزۇلدى، شىرنە بۇزۇلداپ قاينىسىمۇ شۇنداق دېيىلىدۇ» (3 - توم 443 - بەت).

قەدىمكى ئۇيغۇرلار سىركە ئىشلەش جەريانىدا مەلۇم قورال - سايمان، ئۈسكۈنىلەردىن پايدىلىنىپ، سىركە قاتارلىق ھەرخىل مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقارغان. مەسىلەن، «ئۇلاق - كۆتەكتىن ئويۇپ ياسىلىپ، ئات - ئۇلاغ سۇغۇرۇش ۋە سىركە ياساشتا، ئۈزۈم شىرنىسىنى سوۋۇتۇشتا ئىشلىتىدىغان ئۇلاق» («دىۋان» 1 - توم 91 - بەت) دېگەن چۈشەندۈرۈش ئۈزۈمنىڭ قاينىتىپ شەربەت ياكى سىركە تەييارلاش ۋە ئۇنى سوۋۇتۇش ئۈچۈن «ئۇلاق» دەپ ئاتىلىدىغان سايمان ئىشلىتىلىدىغانلىقى ئىزاھلانغان. «دىۋان» دا ئۈزۈمدىن شاراب، شەربەت، سىركە ئىشلەپچىقىرىشنىڭ پۈتكۈل جەريانىنى «چاغىرلادى، شەربەت قىلدى. ئۈل ئۈزۈمنى چاغىرلادى - ئۇ ئۈزۈمنى شەربەت قىلدى» (1 - توم 452 - بەت) دېگەن بايان بىلەن خۇلاسەلەنگەن.

يۇقىرىقى تارىخىي بايانلاردىن مەلۇمكى، ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ سىركە ئىشلەش ھۈنرى (ئۇسۇلى) مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى خېلى ئۇزاق تارىخىي دەۋرلەردىن تاكى ھازىرغىچە ئىزچىل داۋاملىشىپ كەلگەن. ئۇيغۇرلاردىكى سىركىچىلىك ھۈنرى ئۇزاق تارىختىن بۇيان ئىسلاھ قىلىنىش، ئۆزگەرتىلىش، ياخشىلىنىش، سۈپىتى ۋە تەمىگە ئىش قوشۇش جەريانىلىرىنى باشتىن كەچۈرۈپ ھازىرقى ھالەتكە كەلگەن.

بۇ يەردە شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتۈش لازىمكى، ئۇيغۇر خەلقى تارىختىن بۇيان سىركىنى يېمەك - ئىچمەككىگە ئارىلاشتۇرۇپ ئىستېمال قىلغاندىن تاشقىرى، تېبابەتچىلىك، دورىگەرلىكتىمۇ سىركىدىن ناھايىتى ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ كەلگەن. ئۇيغۇرلار داۋالاش ۋە دورىگەرلىكتە ئىشلىتىدىغان سىركىنى ئىشلەشتە ئۈزۈمنى ئاساس قىلغاندىن باشقا، يەنە خورما، ئەنجۈر، شېكەر قومۇچى، پىياز قاتارلىقلارغا ئوخشاش سۇلۇق، تاتلىق مېۋىلەردىن، كۆكتاتلاردىن ھەتتا ھەسەل، گۈرۈچ، بۇغداي، قوناق، ئارپا قاتارلىق دانلىق زىرائەتلەردىنمۇ دورىلىق سىركە ئىشلەپ، ئۇنىڭدىن ئۈنۈملۈك پايدىلانغانلىقى مەلۇم.

2. سىركە ۋە ئۇنىڭ نامى

سىركە — يەنى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى «ئاچچىقسۇ» (جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار «ئاچچىقسۇ» دەپ ئاتىسا، شىمالىي شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار «سىركە» دەپ ئاتايدۇ) ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان دىيارىمىزدا ئىشلەپچىقىرىلغان ھەم كەڭ ئىستېمال قىلىنىپ كەلگەن بىر خىل تەم تەڭشىگۈچى سۈيۈك-لىق ۋە دورىلىق ئىچىملىك. ئۇ ئۈزۈم، ئۆرۈك، نەشپۈت، چىلان، قوغۇن، شاپتۇل، ياڭاق، بادام، ئالۇچا، قارا ئۆرۈك، ئۈزۈم، جىگدە، ئالما، ھالۋابىت، ئانار قاتارلىق دىيارىمىزدىن چىقىدىغان مېۋە - چېۋىلەر ھەمدە بۇغداي، قوناق، ئارپا، گۈرۈچ، نوقۇت قاتارلىق زىرائەتلەرنى خام ئەشيا قىلىپ ئىشلەپچىقىرىلىدۇ. سىركە — مەخسۇس تەييارلانغان سىركە خېمىرتۇرۇچىدا ئۆلچەملىك ئېچىتىلىپ، نۇرغۇن ئىش ھالقى-لىرىدىن ئۆتكۈزۈلۈپ ئىشلەپچىقىرىلىدىغان سۈيۈكلۈك بولۇپ، رەڭگى قوڭۇر، تەمى ئاچچىق - چۈچۈك بولىدۇ. تەمى ئاچچىق - چۈچۈك بولغاچقا، كېيىنكى دەۋرلەردە ئۇيغۇرلار ئۇنىڭ تەمىگە ئاساسەن ئۇنى «ئاچچىقسۇ» (ئاچچىق + سۇ) دەپ ئاتاشقا ئادەتلەنگەنلىكى مەلۇم.

«ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2011 - يىلى 11 - ئاي 1 - نەشرى) نىڭ 11 - بېتىدە «ئاچچىقسۇ» دېگەن سۆز: «ئاچچىقسۇ (ئاچچىق + سۇ) - تېتىتقۇ قىلىنىدىغان چۈچۈمەل سۈيۈكلۈك، گۈرۈچ، بۇغداي، قىزىل قوناق قاتارلىقلارنى ئېچىتىش ئارقىلىق ئىشلىنىدۇ» دەپ ئىزاھلانسا، شۇ كىتابنىڭ 645 - بېتىدە «سىركە» گە مۇنداق ئىزاھ بېرىلگەن:

(1) سىركە (ئىسىم) — پىتىنىڭ تۇخۇمى.
(2) سىركە (پارسچە) — كۆك ئۈزۈم سۈيىنى ئېچىتىپ تەييارلىنىدىغان، پۇرىقى كۈچلۈك بىر خىل سۈيۈكلۈك.

(3) سىركە (ئىسىم) — دىيال، ئاچچىقسۇ.
سىركىچى، يەنى سىركە ئىشلەيدىغان ئۈستىلار بولسا:

(1) سىركىچى (ئىسىم) — كۆك ئۈزۈم قاتارلىقلارنىڭ سۈيىدىن سىركە ياسايدىغان ۋە ئۇنى ساتىدىغان كىشى.

(2) سىركىچى (ئىسىم) — دىيال، ئاچچىقسۇ ياسايدىغان ۋە ئۇنى ساتىدىغان ئادەم.

(3) سىركىچىلىك (ئىسىم) — سىركە ياساش ئىشى، كەسپى.

يۇقىرىقىلاردىن مەلۇمكى، سىركە، ئاچچىقسۇ ۋە دىيال (بۇ سۆزگە ھېچقانداق ئىزاھ بېرىلمىگەن) دېگەن سۆزلەر ئوخشاش بىر مەنىنى ئىپادىلىگەن.

بۈيۈك تىلشۇناس بوۋىمىز مەھمۇد كاشغەرىي شاھانە ئەسىرى «دىۋانۇ لۇغاتىت - تۈرك» نىڭ 1 - توم 560 - بېتىدە ئۈزۈمدىن ئىشلەنگەن بۇ ئاچچىق - چۈچۈك سۈيۈكلۈك تېتىتقۇنى «ئۈزۈم سىركىسى» دەپ ئاتىغان («ئاچچىقسۇ» دېمىگەن. شۇڭا، مەنمۇ بۇ ماقالەمدە بوۋىمىزنىڭ سۆزىگە ھۆرمەت قىلىپ ئۇنىڭ نامىنى «سىركە» دەپ ئالدىم).

ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىدە ئۇزاق زامانلاردىن تارتىپ كېسەل داۋالاشتا كەڭرى ئىشلىتىلىپ كەلگەن ھەم سىركىنى ئاساسىي خۇرۇچ قىلىدىغان بىر خىل ئېسىل دورا بار. ئۇيغۇرچە سىركەنچىۋىل، ئەرەبچە سىككىنچىن ياكى سىركەنجىبىتېن، لاتىنچە OXYMELLA، خەنزۇچە 蜜醋 دەپ ئاتىلىدىغان بۇ دورا دەل سىركىنى ئاساس ھەسەلنى قوشۇمچە ياكى سىركىنى ئاساس شېكەرنى (SUGAR) قوشۇمچە قىلغان بولۇپ، ئۇ چۈچۈك تەملىك دورا قاتارىغا تىزىلىدۇ. دېمەك، قەدىمكى ئۇيغۇر تېبابىتىدەمۇ سىركىنى «سىركە» («ئاچچىقسۇ» دېمەي) دەپ ئاتايدىغانلىقى كەلگەن.

قەلئە خارابىلىرى ۋە ئىپتىدائىي قەبرە - يادىكارلىقلاردىن تېپىلغان سىركە ئېچىتىشقا ئىشلىتىلگەن ساپال كوزىلار، كوزەكلەر، بۇغداي، ئارپا كېپەكلىرى، قوناق كېپەكلىرى ۋە باشقا قاچا - قۇچا ساپ - مانلار يۇقىرىدىكى پىكرىمىزنى دەلىللەيدۇ.

ھەممىمىزگە مەلۇمكى، ئۇزاق ئەسىرلىك ئۆرپ - ئادەت، قەدىمكى ئەنئەنە ئەجداد - ئەۋلاد بوغۇنلىرىدا ئىزچىل دۆۋاملىشىدىغان فولكلورلۇق قانۇنىيەت، يېمەك - ئىچمەك ئادىتىمىزدە ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئاشلىقتىن سىركە ئىشلەش ۋە ئۇنى ئىستېمال قىلىشىمۇ خۇددى شۇنداق. مىڭ يىللار ئىلگىرى ئۆتكەن تىلشۇناس بوۋىمىز مەھمۇد كاشغەرىمۇ «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق شاھانە ئەسىرىنىڭ 1 - توم 70 - بېتىدە ئەجدادلىرىمىزنىڭ مەي ۋە سىركە ئىشلەش ئۇسۇلىنى مۇنداق خاتىرىلىگەن: «ئوغۇت - بۇغداي شارابىنى تەييارلاشتا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل ئېچىتقۇ. بۇ ئېچىتقۇ بىر - مۇنچە دورا - دەرمەكلەردىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ دورىلار ئارپا ئۈندۈرمىسىنىڭ ئۇنى بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ خېمىر قىلىنىدۇ. بۇ خېمىر كېسىپ كومىلاچ قىلىنىدۇ ۋە قۇرۇتۇلىدۇ. ئاندىن كېيىن بۇغداي بىلەن ئارپا قاينىتىلىدۇ، ئاندىن ھېلىقى قۇرۇتۇلغان كومىلاچتىن بىر دانىسى ئوبدان يانچىلىپ قاينىتىپ بۇغدايغا تەكشى سېپىلىدۇ، ئاندىن كېيىن بۇ بۇغداي پاكىز بىر نەرسىگە ئورنىلىپ ئۈچ كۈنگىچە دۈملەپ قويۇلىدۇ. ئۈچ كۈن توشقاندىن كېيىن، يېتىلىشى ئۈچۈن كۈپكە سېلىنىپ ئون كۈن ساقلىنىدۇ. ئېچىپ يېتىلگەندە ئۈستىگە سۇ قويۇلىدۇ، تىرىپى سۈزۈۋېلىنغاندىن كېيىن، قالغان سۇيۇقلۇق بۇغداي شارابى بولىدۇ». بۇنىڭدىن بىز ئۇيغۇرلار ئوتتۇرا ئەسىرلەردە ۋە بۇنىڭدىن تەخمىنەن 1500 - 1800 يىللار بۇ - رۇن ئاشلىق ۋە ئۈزۈمنى ئېچىتىپ ئۇنىڭدىن مەي - شاراب ۋە سىركە ئىشلەشتەك بىر خىل مۇكەممەل ھۈنەرگە ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز.

تارىم - تەكلىماكان گىرۋەكلىرىدىكى ئىپتىدائىي بوستانلىق ۋادىلاردا ئەجداد - ئەۋلاد ياشاپ كەلگەن ئۇيغۇر خەلقى ناھايىتى قەدىمدىلا بۇغداي، قوناق، ئارپا، چۈجگۈن قاتارلىق ئاشلىق زىرائەتلىرىدىن، شۇنداقلا توك ئۈزۈم، غورا ۋە قوقاق سۆنقى (قىل يوپۇرماقلىق ئەمەن) قاتارلىقلاردىن سىركە تەييارلاپ، ئۇنىڭ بىلەن كېسەل داۋالاپ كەلگەنلىكى مەلۇم^①. ئەجدادلىرىمىز ئەينى ۋاقىتتا زەنجىۋىل سىركىسى ۋە ھەسەل شەربەتلىرىنى تەييارلاشنىمۇ بىلگەن. «سىركەنجىبىئىن» دېگەن سۆز ئەرەبچە سۆز بولۇپ، ئۇيغۇر - چە «سىركىگە شېكەر قوشماق» دېگەن مەنىدە. قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ سىركىنىڭ چۈچۈمەل تەمىنى تەڭشەش ئۈچۈن ئۇنىڭغا شېكەر قوشۇپمۇ ئىستېمال قىلغان ۋە بۇنىڭ بىلەن بەزى كېسەللىكنى داۋالاپ كەلگەن. تۆۋەندە بىز ئۇيغۇر خەلقى تۇرمۇشىدا يىراق ئۆتمۈشتىن بۇيان ئىزچىل داۋاملىشىش جەريانىدا، كۆپ قېتىم ئۆزگەرتىلىپ، تېخنىكا يېڭىلاپ، ئىسلاھ قىلىنىپ تېخى يېقىنقى ئەسىرلەرگىچە تارىم - تەكلىماكان گىرۋەكلىرىدىكى ئىپتىدائىي بوستانلىق ۋادىلاردىكى ئۇيغۇرلار تۇرمۇشىدا ساقلىنىپ كەلگەن ئاشلىقتىن سىركە ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى ۋە مەشغۇلاتى ھەققىدە توختىلىمىز.

(1) سىركە ئىشلەشتە ئىشلىتىلىدىغان ماتېرىياللار ۋە سايمانلار: سىركە ئىشلەشتە بۇغداي، قوناق، ئارپا، چۈجگۈن، تېرىق قاتارلىق ئاشلىق مەھسۇلاتلىرى ھەمدە بۇغداي كېپىكى ئاساسىي خۇرۇچ قىلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا چۈچۈكبۇيا يىلتىزى، سېرىقچېكە، ئارپىبەدىيان، ئاق تۈز، ئارپا قاتارلىق قوشۇمچە خۇرۇچلار، قازان، قاقما سوغا، ساندۇق، كوزا، گۈرجەك، غەلۋىر، ئەلگەك قاتارلىق سايمانلار ئىشلىتىلىدۇ. چۈچۈكبۇيا يىلتىزى - قاينىتىلغاندىن كېيىن خام ئەشيانى نەمدەشكە ئىشلىتىلىدۇ. سېرىقچېكە - چەك، ئارپىبەدىيانلار - تالقانلىنىپ خام ئەشياغا چېچىلىدۇ، بۇلار سىركىنىڭ تەمى ۋە پۇرىقىنى ياخشىلاش رولىغا ئىگە. ئاق تۈز - پىششىق خۇرۇچقا ئارىلاشتۇرۇلىدۇ. خۇرۇچنىڭ سۈپىتى ئۆزگىرىپ

كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش رولىنى ئوينايدۇ. ئارپا — سىركە خېمىرتۇرۇچى تەييارلاشتا ئاساسىي خۇرۇچ قىلىنىدۇ. قازان — (ئادەتتىكى چوڭ چويۇن قازان) ئارپا قورۇش ۋە پىشۇرۇشقا ئىشلىتىلىدۇ. قاقما سوغا — بۇ ياغاچ تاختايلىرىنى ياپسا كەلتۈرۈپ چەمبەرلەپ سىلىندىر شەكلىدە بىر جۈپ ياسىلىدۇ، بىرى سىركە خېمىرتۇرۇچى تەييارلاشقا ئىشلىتىلىدۇ، يەنە بىرىنىڭ ئاستى تەرىپىگە جۈمەك بېكىتىلگەن بو. لۇپ، خام ئەشيا قاچىلىنىپ سىركە چىقىرىشقا ئىشلىتىلىدۇ. ساندۇق — بۇ ئاستى تار، ئۈستى كەڭرەك بولغان ئوقۇر شەكىللىك ياغاچ ساندۇق بولۇپ، ھىم ياسىلىدۇ، كېپەك ئېچىتىش ۋە پىششىق خۇرۇچ قا. چىلاشقا ئىشلىتىلىدۇ. كوزا — سىركە قاچىلاشقا ئىشلىتىلىدۇ. گۈرجەك — (ئادەتتىكى گۈرجەك) خام ئەشيانى ئۇرۇش، ئارىلاشتۇرۇشقا ئىشلىتىلىدۇ. غەلۋىر، ئەلگەكلەر — خام ئەشيانى تاسقاپ پاكىزلاشقا ئىشلىتىلىدۇ.

(2) سىركە ئىشلەپچىقىرىش مەشغۇلاتى: سىركە ئىشلەپچىقىرىش ئىشى تەييارلىق باسقۇچى، خۇرۇچ پە. شۇرۇش باسقۇچى، سىركە چىقىرىش باسقۇچىدىن ئىبارەت ئۈچ باسقۇچ ئارقىلىق ئورۇنلىنىدۇ.

(3) تەييارلىق باسقۇچى: بۇ باسقۇچتا خام ئەشيا تازىلاش، چۈچۈكبۇيا يىلتىزنى قاينىتىش، دورا تال. قانلاش، سىركە خېمىرتۇرۇچى تەييارلاش قاتارلىق خىزمەتلەر ئورۇنلىنىدۇ.

خام ئەشيا تازىلاش: سىركە چىقىرىشقا ئىشلىتىدىغان كېپەك ئاۋۋال ئەلگەكتە تاسقىلىپ، دۇۋاز ئۇن ئايرىۋېتىلىدۇ، ئاندىن غەلۋىردە تاسقىلىپ، ئەخلەت، قوقانلار چىقىرىپ تاشلىنىدۇ. سىركە خېمىرتۇرۇ. چى تەييارلاشقا ئىشلىتىلىدىغان ئارپا تاسقىلىپ ئادالىنىدۇ.

چۈچۈكبۇيا يىلتىزنى قاينىتىش: چۈچۈكبۇيا يىلتىزى پىچاقتا قىرىپ توپا قالدۇقلىرى بىلەن سېسىق قوۋزاق چىقىرىپ تاشلىنىدۇ. پاكىزلانغان چۈچۈكبۇيا يىلتىزى قازاندا قاينىتىلىپ تېتىقى چە. قىرىلىپ، بىر ئاز تىندۈرۈلغاندىن كېيىن، سۈزۈلگەن سۇيۇقلۇق ئايرىۋېلىنىدۇ.

دورا تال قانلاش: سېرىقچىچەك، ئارپىبەدىيان قاتارلىق دورىلار سوقۇپ پاراشوك ھالەتكە كەلتۈرۈلىدۇ. سىركە خېمىرتۇرۇچى تەييارلاش: تاسقاپ پاكىزلانغان ئارپا قازانغا قويۇلۇپ، سۇس ئوتتا قورۇپ ئې. تىلدۈرۈلىدۇ، ئاندىن قازانغا سۇ قويۇپ قاينىتىلىدۇ. ئارپا قايناپ، پۈتۈنلەي ئېزىلىپ بوتقا ھالەتكە كەل. گەندە قازاندىن ئېلىپ، چوڭ قاقما سوغىغا قويۇپ سوۋۇتۇلىدۇ. 40:1 نىسبەت بويىچە ئارپا خېمىرتۇرۇچى سېلىنىپ، قوچۇپ، تەكشى ئارىلاشتۇرۇلىدۇ، ئاندىن سوغىنىڭ ئاغزى رەختتە ھىم ئېتىلىدۇ. تەخمىنەن 12 سائەتتىن كېيىن بوتقا ئېچىپ قايناشقا باشلايدۇ. قاينىغان چاغدا سوغىنىڭ ئاغزى ھەركۈنى بىر قې. تىم ئېچىلىپ، پىشكاپتا قوچۇپ تۇرۇلىدۇ. بوتقا 17 - 20 كۈن ئەتراپىدا قاينىغاندىن كېيىن پىشىپ تەييار بولىدۇ ۋە ئۆزلىكىدىن قايناشتىن توختايدۇ. ئېچىپ پىشقان بۇنداق بوتقا «سىركە خېمىرتۇرۇچى» دېيىلىدۇ. بۇ باسقۇچتا يەنە بارلىق سايمانلار يۇيۇپ تازىلىنىدۇ.

(4) خۇرۇچ پىشۇرۇش باسقۇچى: بۇ باسقۇچ سىركە ئىشلەشتىكى ھالقىلىق باسقۇچ بولۇپ، خام ئەشيا پىشۇرۇپ تەييارلىنىدۇ، يەنى تاسقاپ تازىلانغان بۇغداي كېپىكىگە سىركە خېمىرتۇرۇچى بىلەن چۈچۈك. بۇيا سۈيى قويۇلۇپ نەمدىلىدۇ (سىركە خېمىرتۇرۇچى بىلەن چۈچۈكبۇيا سۈيى 1:1 نىسبەتتە تەڭشەپ قۇ. يۇلىدۇ)، ئاندىن يۇقىرىقى خۇرۇچلار قايتا - قايتا ئۇرۇپ تەكشى ئارىلاشتۇرۇلىدۇ. كېپەك مۇجۇلسا كال. لەكلىشىدىغان، قويۇپ بېرىلسە ئېسىلىپ چېچىلىدىغان ھالەتكە كەلگەندە نەملىكى مۇۋاپىق بولغان بول. دۇ ھەمدە ئېچىتىش ساندۇقىغا قاچىلىنىدۇ. نەمدەلگەن كېپەك ساندۇققا قاچىلىنىپ 12 - 24 سائەتتىن كېيىن تەبىئىي ھالدا قىزىيدۇ. بۇ ۋاقىتتا كېپەك ساندۇقتىن چىقىرىلىپ، كالىلەكلىرى بوشىتىلىپ ئۆي ئىچىگە يېيىپ سوۋۇتۇلىدۇ، ئاندىن يەنە ساندۇققا قاچىلاپ قىزىتىلىدۇ. يەنە چىقىرىپ سوۋۇتۇلىدۇ. قا.

چىلاش، قىزىتىش، چىقىرىش، سوۋۇتۇش يەنە قاچىلاشتىن ئىبارەت ئىش تەرتىپى ئۇدا 17 - 20 كۈن داۋاملاشتۇرۇلغاندىن كېيىن، كېپەك قىزىشتىن توختاپ ئۆزلىكىدىن سوۋۇيدۇ. بۇ ۋاقىتتا كېپەك پىش-قان ھېسابلىنىدۇ.

كېپەك پىشقاندىن كېيىن، قايتىدىن ساندۇققا ئوبدان چىڭدىلىپ بېسىلىدۇ ھەمدە 20:1 نىسبەت بويىچە ئاق تۇز ئارىلاشتۇرۇلىدۇ. ئەگەر كېپەك ئارىسىغا سېرىقچىچەك بىلەن بەدىيان تالقىنى چېچىۋېتىلسە، سىرگە تېخىمۇ پۇراقلىق بولىدۇ. پىشۇرۇلغان كېپەك يۇقىرىقى ئىش تەرتىپى بويىچە ساندۇققا قاچىلىنىپ بولۇنسا پىششىق خۇرۇچ تەييارلانغان ھېسابلىنىدۇ. پىششىق خۇرۇچ قاچىلانغان ساندۇق ئاغزى رەختتە يۆڭىلىپ ئوبدان ساقلانسا، ئۈچ يىلغىچە سۈپىتى ئۆزگەرمەيدۇ. پىششىق خۇرۇچ ساندۇققا بېسىلمىپ ئىككى ئايدىن كېيىن ئېھتىياجغا قاراپ، كېسىپ ئىشلىتىلىدۇ.^②

(5) سىرگە چىقىرىش باسقۇچى: پىششىق خۇرۇچتىن سىرگە چىقىرىشتا قاقما سوغىنىڭ جۈمىكى ئوبدان ئېتىلىپ، سوغىغا پىششىق خۇرۇچ قاچىلىنىدۇ، ئاندىن 1:4 (بىر ئۇلۇش خۇرۇچقا تۆت ئۇلۇش) نىسبەت بويىچە قايناقسۇ قۇيۇلۇپ، سوغىنىڭ ئېغىزى رەختتە ئېتىلىدۇ، ئىككى سائەت دۈملەنگەندىن كېيىن خۇرۇچ ئۆزلىكىدىن قاينايدۇ. 12 سائەتتىن كېيىن سىرگە تەييار بولىدۇ ۋە سوغىنىڭ ئاستىدىكى جۈمەكتىن كوزىغا قاچىلىنىدۇ. بۇ رەسمىي پىشقان ۋە ئىستېمال قىلىشقا (پايدىلىنىشقا) بولىدىغان سىرگە مەھسۇلاتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

4. ئۈزۈمدىن سىرگە ئىشلەش

ئۈزۈم ئۆستۈرۈش، ئۈزۈمنى ئېچىتىپ مەي - شاراب، مۇسەللەس ۋە سىرگە ئىشلەپچىقىرىش، بولۇپمۇ ئۈزۈمنى خام ئەشيا قىلىپ ئىشلەنگەن سىرگىنى سەي - تائاملارنىڭ تەمىنى تەڭشەشكە ئىشلىتىش ۋە سىرگىدىن دورا ئورنىدا پايدىلىنىپ كېسەل داۋالاشتەك ئادەتلەر ئۇيغۇر خەلقى تۇرمۇشىدا زامان - زامانلاردىن تارتىپ ئىزچىل داۋاملىشىپ كەلگەن.

سىرگىنىڭ خام ئەشيا بولغان ئۈزۈم ئۇزاق زامانلاردىن بويان خەلقىمىز ياخشى كۆرىدىغان ۋە ياقتۇرۇپ ئىستېمال قىلىدىغان ئېسىل مېۋىلەرنىڭ بىرى بولغاچقا، قەدىمدىنلا دىيارىمىز شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا كەڭ تارقالغان. بولۇپمۇ خوتەن، قەشقەر، ئاتۇش، ئاقسۇ، تۇرپان، قۇمۇل، ئىلى قا. تارلىق جايلىرىدىن ئۈزۈم ناھايىتى كۆپ چىقىدۇ. دىيارىمىزدا كۆپ ئۆستۈرۈلىدىغان ئۈزۈمنىڭ تۈرى 20 خىلدىن ئاشىدۇ.

بۇ يەردە شۇنى ئىزاھلاپ ئۆتۈش لازىمكى، ئانا دىيارىمىز شىنجاڭ مەملىكىتىمىز بويىچە ئۈزۈم ئەڭ كۆپ چىقىدىغان رايون بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئېلىمىز بويىچە ئەڭ دەسلەپ ئۈزۈمنى ئۆزلەشتۈرگەن رايون بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. تارىخىي مەنبەلەر ۋە ئارخېئولوگىيەلىك قەزىش نەتىجىلىرىگە ئاساسلانغاندا، بۇنىڭدىن 2500 يىللار ھەتتا ئۇنىڭدىن ئىلگىرىلا ئۈزۈمچىلىك شىنجاڭ تەۋەسىدە بارلىققا كەلگەن ھەمدە خېلى كەڭ دائىرىدە تەرەققىي تاپقان. مەسىلەن، 2005 - يىلى 3 - ئايدا پىچاندىكى يانقىر قەدىمكى قەبرىستانلىقىدىن 2500 - 3000 يىللار ئارىلىقىغا تەۋە بولغان، ئۇزۇنلۇقى 1.15 سانتىمېتىرلىق، بەش دانە شېخى بار سايۋا ئۈزۈم نوتىسى تېپىلغان بولۇپ، ئارخېئولوگلار بۇ ئۈزۈم نوتىسىنى ھازىرغىچە باي-قالغان ئەڭ بۇرۇنقى ئۈزۈم ھېسابلىنىدۇ، دەپ قارىغان («شەھەر ئىستېمالى سەھەر گېزىتى»، 2005 - يىلى 5 - مارت، 10 - ، 11 - بەتلەرگە قاراڭ).

يۇقىرىقىلاردىن باشقا، تەكلىماكاندىكى نىيە خارابىسى، لوپنۇر ناھىيەسىدىكى يىڭپەن قەدىمكى قەبرىستانلىقى، پىچان ناھىيەسىدىكى سۇ بېشى قەدىمكى قەبرىستانلىقى قاتارلىق مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى

يىراق ئۆتمۈشكە خاس قەبرىستانلىقلاردىن ئۈزۈم تېلى (شېخى)، ئۈزۈم ئۈرۈقى، ھەتتا قۇرۇپ قاق بولۇپ قالغان ئۈزۈملەرمۇ تېپىلدى^③. شۇنداقلا تۇرپاندىكى دۇنياغا مەشھۇر ئاستانە ۋە قاراغوجا قەدىمكى قەبرىدىلىرىدىن نۇرغۇنلىغان قۇرۇپ قاق بولۇپ كەتكەن ئۈزۈملەر، ھەتتاكى ساپىقىدىن تېخى ئاجىزماي ئۆز پىتى قۇرۇپ قالغان ئۈزۈملەرمۇ تېپىلدى^④. شۇ قاتارىدا سىركە ئېچىتىدىغان ساپال كوزىلار، كۈپلەر، مال-تاقىلار ۋە باشقا سىركە ئىشلەشكە ئىشلىتىلىدىغان ماتېرىيال ۋە سايمانلار تېپىلدى.

يۇقىرىقىلار ئەجدادلىرىمىزنىڭ قەدىمكى دەۋرلەردىكى سىركىچىلىكىنى ماددىي جەھەتتىن دەلىللەيدىغان نەق ماددىي يادىكارلىقلاردۇر.

يازما خاتىرىلەردىن سۆز ئاچساق، «خەننامە» (877 - بەت)، «ۋېينامە»، كونا - يېڭى «تاڭنامە» لەردە غەربىي يۇرتتا ئۈزۈم كۆپ ئۆستۈرۈلىدىغانلىقى، ئۈزۈمدىن مەي - شاراب ۋە سىركە ئىشلەيدىغانلىقى، بايلىرى ئون مىڭ كۈپتىن كۆپرەك مەي - شاراب ۋە سىركە ساقلايدىغانلىقى، بۇ ئۈزۈم مەھسۇلاتلىرى ئون يىل تۇرسىمۇ بۇزۇلمايدىغانلىقى ھەققىدە تەكرار - تەكرار مەلۇماتلار بېرىلگەن.

تۆۋەندە بىز ئۇيغۇر تېبابىتىدە دورىلىققا ئىشلىتىدىغان ئۈزۈم سۈيى ۋە خورمىدىن سىركە ئىشلەش ئۇسۇلىنى قىسقىچە تونۇشتۇرىمىز.

ئۈزۈمدىن دورىلىق سىركە چىقىرىشتا ئاۋۋال ئۈزۈمنى سىقىپ، سۈزۈپ ياكى سۈزمەستىن تىرىپىلىرىنىمۇ قوشۇپ، ساپال ئىمدىش ياكى چىنە ئىمدىشنىڭ ئىچىنى ياغلاپ، ئاندىن ئۈزۈم سۈيى قويۇلىدۇ، ھەر يۈز كىلوگرام ئۈزۈم سۈيىگە 10 كىلو يېڭى سىركە قويۇپ، ئاغزىنى ھىم يېپىپ، ئۈستىنى لاي بىلەن چاپلاپ، ئاپتاپتا ياكى ئىسسىق جايدا قويۇلىدۇ، ئىككى - ئۈچ ھەپتىدىن كېيىن ئېچىپ سىركە بو-لۇپ پىشىپ چىقىدۇ. يەنە بىر خىلى قاينىتىپ، ئېچىتىپ ئىشلىنىدۇ.

خورما سىركىسى ياساش ئۇسۇلى مۇنداق بولىدۇ: يېڭى قاچىنى ياغلاپ، خورمىدىن 10 كىلوغا 40 كىلو ئىسسىق، تاتلىق سۇ قويۇپ، ئاغزىنى ئېتىپ، بىر ھەپتە قويۇپ قويۇلىدۇ، بىر ھەپتىدىن كېيىن ئاغزىنى ئېچىپ، خورمىنى ياخشى مېچىپ، خورمىنىڭ قۇۋۋىتى سۇغا چىققاندىن كېيىن سۈزۈپ، 2 كىلوگرام خورما سۈيىگە بىر كىلوگرام يېڭى سىركە قويۇپ، 15 گىرام تۇز سېلىپ ئىلەشتۈرۈپ، ئاندىن يەنە قا-چىغا ئېلىپ، ئاپتاپ چۈشىدىغان جايغا قويۇپ قويۇلىدۇ. 18 - 20 كۈن تۇرغۇزۇلغاندىن كېيىن بۇ سۇ-يۇقلۇق ئاپتاپنىڭ ھارارىتى بىلەن قايناپ سىركە بولىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، ھەرخىل مېۋە سۇلىرى، شې-كەر قومۇشى، ھەسەللەردىن سىركە ياساشتا خورمىدىن سىركە چىقىرىش ئۇسۇلى بويىچە ئىسسىق سۇ، تۇز قويۇپ سىركە ئېلىنىدۇ.

5. سىركىنىڭ ئۇيغۇر تېبابىتىدە دورىلىققا ئىشلىتىلىشى

ئۇيغۇر خەلقى ئۇزاق تارىختىن بۇيان سىركە ئىشلەش ۋە ئۇنى ئىستېمال قىلىش جەريانىدا پەيدىنپەي سىركىنىڭ شىپالىق رولىنى بايقىغان، ئۇنى كۆپ قېتىم سىناق قىلىش، تەجرىبە قىلىش ئارقىلىق سىر-كىنىڭ بەزى كېسەللىكلەرگە شىپا بولىدىغانلىقىنى بايقاپ، ئۇنى تېبابەتچىلىكتە ئىشلىتىشكە باشلىغان.

تۆۋەندە بىز دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن قەدىمكى تېببىي كىتاب - دەستۇرلاردىن پايدىلىنىپ ئۈزۈم سىركىسى، خورما سىركىسى، پىياز سىركىسى، ئەنجۈر سىركىسىنىڭ شىپالىق رولى ھەققىدە توختىلىمىز.

خورما، ئۈزۈم، ئەنجۈر سىركىلىرى 2 - دەرىجىدە قۇرۇق سوغۇق، ئەمما ھەسەل سىركىسى يۇقىرىد-قىلاردىن ئىسسىقراق، قۇرۇقراق تۇرىدۇ.

خۇسۇسىيىتى: ئىچ قاتۇرۇش، قۇرۇتۇش، تاماق سىڭدۈرۈش، ئەزالارغا دورىلارنى تېز يەتكۈزۈش، قويۇق

خىلىتلارنى يوقىتىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە. ئىشلىتىلىش ئورنى: بۇنى زەيتۇن يېغى ياكى گۈل يېغى بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ، ئىسسىقتىن، ئاپتاپ ئۆ- تۈشتىن بولغان باش ئاغرىقىغا، سەپرادىن، ئىسسىق بۇخاراتتىن بولغان ياكى ئىسسىق مۇنچا، ھاممام تە- سىرىدىن بولغان باش ئاغرىقلىرىغا چاپسا (يەككە ئۆزىنى چاپسىمۇ بولىدۇ)، باش ئاغرىقىغا پايدا قىلىدۇ. سىركە بىلەن لاتىنى ھۆل قىلىپ، پېشانىگە قويسمۇ ياكى سىركە بىلەن گۈلاب (گۈل سۈيى) نى بىللە قاينىتىپ، لۆڭگىنى چىلاپ پېشانىگە قويسمۇ، باش ئاغرىقىنى پەسەيتىدۇ. سىركىنى پۇراتسا، توسال- غۇلارنى ئاچىدۇ. نەزلىلەرنى (مېڭىدىن كەلگەن زىيانلىق سۈنى) توختىتىدۇ. مۇناسىۋەتلىك دورىلار، مەسىلەن: بادام يېغى، گۈل يېغى، گۈلاب، پەتەڭگان سۈيى ۋە شۇنىڭغا ئوخ- شاش دورىلار بىلەن چاپسا، ئىسسىقتىن بولغان باش ئاغرىقى، سەرسام قىزىتىمىدىن بولغان بىئاراملىق، جۆيلۈشلەرگە پايدا قىلىدۇ. سىركىنى پارغا ئايلاندۇرۇپ ھورلاندۇرسىمۇ، يۇقىرىدىكى كېسەللەرگە پايدا قىلىدۇ. بۇرۇننىڭ تو- سالغۇلىرىنى ئاچىدۇ.

پارلاندۇرۇش ئۇسۇلى: پىششىق كېسەك ياكى تاشنى قىزىتىپ ئۈستىگە سىركىنى سەپسە پارى چىقىدۇ ياكى قاچىغا سىركىدىن ئازراق قويۇپ، ئۈستىگە ئاز - ئازدىن قايناق سۇ قويسا، ھورى چىقىدۇ. شۇنىڭ ھورىغا تۇتۇلىدۇ.

بىر ھەسسە سىركە، ئىككى ھەسسە سۈنى ساپال قاچىغا قويۇپ، ئازراق شېكەر قوشۇپ، قاچىنىڭ ئاغزىنى ئوتتۇرىسىدا كىچىك تۆشۈكى بار قاپقاق بىلەن يېپىپ، ئەتراپىنى ماش ئۇنىنىڭ خېمىرى بىلەن مەھكەم چاپلاپ، سۇس ئوتتا قاينىتىپ، تۆشۈك ئۈدۈلىمىگە كانايىنىڭ ھوشۇقىنى (بۇغدىيەكنى) تۇتۇپ، ھورلاندۇرۇش ئۇسۇلى ھەر 3 - 4 سائەتتە بىر قېتىم تەكرارلانسۇ، 3 - 4 مەرتىۋە شۇنداق قىلىش بىلەن كېكىردەك، كاناي ئىششىقلىرى يېنىپ ساقىيىپ قالىدۇ. سىركىنى ھەسەل بىلەن بىللە چاپسا، كۆزنىڭ مۈلكىدىكى ئۇششاق مۇدۇرلارغا، تېرىگە تاياق تېگىپ قان ئويۇپ، كۆكەرگەنلەرگە پايدا قىلىدۇ. قۇلاققا تېمىتسا، قۇلاقتىكى قۇرتلارنى ئۆلتۈرىدۇ، ئاغرىقىنى پەسەيتىدۇ، قۇلاقنىڭ ۋاڭلىدىشىنى يوقىتىدۇ، قۇلاقنىڭ توسالغۇلىرىنى ئاچىدۇ، گاسقا مەنپەئەت قىلىدۇ. ئاڭلاش قۇۋۋىتىنى ئاشۇرىدۇ. تاغ پىيىزىنىڭ قۇرۇقىدىن 30 گىرامنى يوپۇرماققا ئوخشاش نېپىزلىتىپ، سىركىدە قاينىتىپ، ياخشى پىشقاندا، بىر قانچە كۈن ئاپتاپتا قويۇپ، ئاندىن سۈزۈپ، ھەر كۈنى ئەتىگەندە 6 گىرامدىن يېسە، ئېغىزنىڭ سېسىق پۇرىشىنى تۈگىتىدۇ. سىركىنى تۈز بىلەن قوشۇپ ئېغىزنى چايقىسا، چىش چۈشۈپ كەتكەندىن كېيىنكى قاناشنى توختىتىدۇ. سىركىنى ئاق زەمچە بىلەن قوشۇپ چىشنى يۇسا، چىشقا جۇلا بېرىپ، ساپ قىلد- دۇ. چىش مىلىكىنىڭ قاناشنى توختىتىدۇ. سىركىنى سېرىقچىچەك بىلەن قوشۇپ چىشنى چايقىسا، بوشىغان چىشنى چىڭىتىدۇ. غار - غار قىلسا، زىيادە ھۆللۈكنىڭ گالغا، خەنناققا، كىچىك تىلىنىڭ ساڭگىلاپ قالغىنىغا مەنپەئەت قىلىدۇ. سىركىنى زىرە، سەتەر قوشۇپ ئېغىزنى چايقىسا، چىش ئاغرىقىغا، چىش مىلىكى جاراھىتىگە پايدا قىلىدۇ. سىركىنى ئاز - ئازدىن يېسە، گالدا تۇرۇپ قالىدىغان زۇلۇك دەپ ئاتىلىدىغان قۇرتنى چۈشۈرىدۇ. سىركە يەنە ئىسسىقتىن بولغان كونا يۆتەل، نەپەس سىقىلىشقا پايدا قىلىدۇ. ياڭاق پىندۇقتەك بولغاندا، ئۇنى سىركىگە چىلاپ تۇرغۇزۇپ، ئاندىن شۇ سىركە بىلەن غار - غار قىلسا، خەنناق ۋە يۇقىرىدا ئېيتىلغان كېسەللىكلەرگە پايدا قىلىدۇ (بۇ ياڭاق سىركىسى دەپ ئاتىلىدۇ).

پىياز سىركىسى سوغۇقتىن بولغان يۆتەل، نەپەس سىقىلىش، مېڭە كېسەللىكلىرى، ئىستىسقالارغا پايدا قىلىدۇ. سىركە ئۇسسۇزلۇقنى پەسەيتىدۇ، نەپەسكە ياردەم بېرىدۇ. ئىچكى ئەزادىن كەلگەن قاننى

توختىتىدۇ، ئىشتىھانى ئاچىدۇ، قاتتىق بەلغەمنى، قېتىپ قالغان تالنى يۇمشىتىدۇ، سەپىرانى كېمەيتىدۇ، ماسارنىڭ (ھەزىم بولغان تاماقنىڭ جىگەرگە ئۆتىدىغان يولى) توسالغۇلىرىنى، تالنىڭ توسالغۇلىرىنى، تومۇرنىڭ توسالغۇلىرىنى ئاچىدۇ. ئاچچىقلىقى سەۋەبلىك دورىلارنىڭ تەسىرىنى تالغا يەتكۈزىدۇ. پىياز سىركىسىنى دائىم ناشتىدا ئىستېمال قىلسا، ئۈچەيدىكى قۇرتلارنى ئۆلتۈرىدۇ. تاماققا سىركە قوشۇپ ئىستېمال قىلسا، ئاشقازاندىكى زىيادە ھۆللىۈكنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ. زەھەر يەپ قالغان كىشىگە سىركىنى ئىسسىتپ ئىچۈرسە، قۇستۇرۇپ زەھەرنى چىقىرىدۇ. ئاشقازاندا قېتىپ قالغان قان، سۈتنى يۇمشىتىدۇ. سىركىگە تۇز قوشۇپ ئىچسە، ئەزانىڭ يېرىلغىنىغا، غالجىر ئىت چىشلىگەنگە پايدا قىلىدۇ. خۇسۇسەن ئۈزۈم سىركىسىگە جام ئەنجۈر ۋە مېغىز ياكى بۆرە سوپىمىسى يىلتىزنىڭ پوستىنى چىلاپ، تەمى چىققاندىن كېيىن، سۈزۈپ ئەتىگەندە ئىچسە، تالنىڭ ئىششىقىنى ۋە ئىستىسقىنى ياندۇرىدۇ. ئاز-غىنا مازىرىيۇننى چىلاپ، ھەسەل بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ ئىچكۈزسە، ئىستىسقىنى، بالياتقۇنىڭ سوغۇقلىقىنى كۆتۈرىدۇ. سىركىنى ئىسسىتپ تۇز بىلەن ھەمەل قىلسا، ئۈچەي ياللۇغىغا پايدا قىلىدۇ. سىركىنى چاپسا چاپلىشىدىغان يىرىڭلىق چاقا، ئۇششاق قىزىل مۇدۇر، كۆيدۈرگە، چۈمۈلە ماڭغاندەك بولىدىغان جاراھەت، يىرىڭلىق قىچشاق، بۇۋاسىر، تىرناق ئاستى يىرىڭلاش، تەمرەتكە، ئىچكى - تاشقى ئەزانىڭ ئىششىقى، يېڭى جاراھەتلەرنىڭ ئىششىقى قاتارلىقلارغا مەنپەئەت قىلىدۇ. ھاشارلارنىڭ ئىسسىق زەھەرىنى قايتۇرىدۇ، كۆيۈككىمۇ پايدا قىلىدۇ.

ئەنجۈرنى سىركىدە قاينىتىپ، خېمىر قىلىپ چاپسا، ئەزانىڭ ئېچىشىپ ئاغرىشى ۋە يىرىكىلىشىشىگە پايدا قىلىدۇ. گۆڭگۈرت پوقنى قوشۇپ چاپسا، نۇقرىسقا (ئۇششاق قول - پۈتنىڭ رېماتىزملىق) ئاغرىشىغا پايدا قىلىدۇ، ئارپا ئۇنىنى قوشۇپ چاپسا، خەنناق، بوغما كېسەل، ئەمچەك ئىششىقى، قۇلاق ئار-قىسىنىڭ ئىششىقى، ئىسسىقتىن بولغان باشقا ئىششىقلارغىمۇ پايدا قىلىدۇ. سىركىگە ئىسسىق كۈل قوشۇپ، بەز تۇرۇپ قالغان (لىمفا بەزلىرى ئىششىغان) جايلاغا چاپسا، ئىششىقنى قايتۇرىدۇ. تاشنى قەزىتىپ، سىركىگە سېلىپ، ھورنى مەقئەتكە تۇتسا، بوۋاسىرغا پايدا قىلىدۇ.

ئىشلىتىلىش مىقدارى: 1 - 5 ياشلىقلارغا 5 - 10 گىرامغىچە، 5 - 10 ياشلىقلارغا 10 - 15 گىرامغىچە، 10 ياشتىن يۇقىرىلارغا ئەھۋالغا قاراپ 20 - 28 گىرامغىچە بېرىلىدۇ.

ئورۇنباىسارى: بەزى مىزاجلارغا مۇسەللەس، بەزى مىزاجلارغا لىمون سۈيىدۇر. دىققەت قىلىدىغان ئىشلار: ياشانغانلارغا، نېرۋا خاراكىتېرلىك كېسەللەرگە، ئۆپكە كېسىلى بارلارغا، يېڭى يۆتەل، قۇرۇق يۆتەل، قاتتىق بەلغەم، بېغىش ئاغرىقى بارلارغا، ئىچكى ئەزالىرى ئاجىز، جىنسىي ئالاقىدە ئاجىز كىشىلەرگە، بالياتقۇنىڭ ئاجىزلىقىغا، پەيگە، سوغۇق مەجەزىلەرگە زىيان قىلىدۇ. دائىم ئىستېمال قىلسا، ئىستىسقا پەيدا قىلىدۇ، كۆزنى ئاجىزلاشتۇرىدۇ. بەدەننى ئاجىزلاشتۇرۇپ سارغايىتىۋېتىدۇ. تۈزەتكۈچىسى: تاتلىق نەرسىلەر، ياغلىق شورپا، قىزىل شاراب، يۆتەلنى پەسەيتىش ئۈچۈن بادام يېغى، پەينىڭ ئاجىزلىقى، ئۈچەينى ئېچىشتۈرۈش، قۇيۇق قىلىش ئۈچۈن لوئابتۇر. نارجىل ۋە تېرىقنىڭ سىركىسى پەيگە زىيان قىلىدۇ.

تەركىبى: سىركىنىڭ ئاساسىي تەركىبى سىركە كىسلاتاسى (ئاتسىدۇم ئاتسىتېمكۇم)دىن ئىبارەت، ئۇنىڭدىن قالسا، سىركە ئېفىرى، قەنت ماددىسى، كۈل ماددىلىرى ۋە باشقا باللاست ماددىلار بار.^⑤

سىركىنىڭ جۇڭگىيى تېبابىتىدە ئىشلىتىلىشى تەبىئىي: ئىسسىق، ھۆل، تەمى چۈچۈك، زەھەرسىز.

خۇسۇسىيىتى: قاينان قاننى تارقىتىش، غەلۋىرەك (كودۇمبا) ئىششىقىنى قايتۇرۇش، مۇنەك دورىلارنى

ھەل قىلىش (ئېرىتىش) ۋە بېلىق، گۆش، كۆكتات، ھاشاراتلارنىڭ زەھىرىنى قايتۇرۇش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە. شۇنىڭدەك ئۈچەينىڭ قاتتىقلىقىنى، تۈپەركۈلۈپ (سىل) كېسىلىدىكى ئوغرى تەرنى داۋالايدۇ. تەسىرى: ئاشقازانغا كىرگەن چاغدا ئاشقازان تاملىرىدىكى نېرۋىلارنى غىدىقلاپ، ئاشقازان سۇيۇقلۇقىدىن ئىشلەپچىقىرىلىشىنى تېزلىتىدۇ ۋە پېپسىننىڭ ئېچىتىش خۇسۇسىيىتىنى چەكلەيدۇ. ئۈچەينىڭ چۈشكەندە ئۈچەيدىكى شىلىمىش قەدەرگە تەسىر قىلىپ، ئۇلارنىڭ تۇتۇش (قابىزلىق - قورۇش) خۇسۇسىيىتىنى كۈچەيتىدۇ، دەمال ھەزىم بولغان ئاقسىللارنى قاتۇرۇپ، ئۈچەي ئارقىلىق سىڭىشىنى تېزلىتىپ، قانغا ئۆتكۈزىدۇ. يەنە قان تومۇرلارنى تارايىتىپ، تەرنىڭ چىقىشىنى ئازايتىدۇ.

تۇغۇتلۇق ئاياللاردىن خۇن كۆپ كېتىپ ھوشسىزلانغاندا، سىركە ئىچكۈزۈلسە، خۇننى توختىتىپ، كېسەلنى ھوشغا كەلتۈرىدۇ. سوقۇلغان قۇستە شېرىن سىركە بىلەن ئىچكۈزۈلسە، يۈرەك ئاغرىشىنى داۋالايدۇ. كۆيگەن جايىنى سىركە بىلەن يۇيۇپ، سىركىنىڭ تىرىپى بىلەن تېڭىپ قويۇلسا، تاتۇق قالمايدۇ. ۋابا ياكى باشقا ئۈچەي كېسەللىكلىرىدە كۈچلۈك قۇسۇش يۈز بەرگەندە، سىركىگە تۈز سېلىپ قاينىتىپ ئىچكۈزۈلسە، قۇسۇشنى تېزلىكتە توختىتىدۇ، پۈتۈن پەيلىرى قايرىلىپ، سوزۇلۇپ كەتسە، قىزدىتىلغان سىركىگە پاختىنى چىلاپ تاڭسا، ئاغرىقنى توختىتىدۇ. قايتا - قايتا ئىشلەتسە ئوڭاي ساقايتىدۇ.

قۇلاق ئاغرىقى، چىش ئاغرىقى، زەھەرلەرنى قايتۇرۇش، دورىلارنى ئېرىتىش، ئىششىق ياندۇرۇش، بەدەن ھارارىتىنى پەسەيتىش، مىكروبسوزلاندۇرۇش جەھەتتىن ئىشلىتىلىشى ئۇيغۇر تېبابىتىدىكى بىلەن ئوخشاش. قۇشقاچ تۇخۇمىغا سىركە ۋە ئازراق سۈزۈك سۇنى قوشۇپ، كۈندە بىر قانچە قېتىم سۈركەپ بېرىلسە، يۈزدىكى داغنى يوقىتىدۇ؛ قۇلاققا ھاشاراتلار كىرىپ كەتسە، سىركە تېمىتسا، ئۇلارنى چىقىرىدۇ. دادۇرنى سىركە بىلەن قاينىتىپ ئىچكۈزسە، تۇغۇتنى تېزلىتىدۇ. بالا تۇغۇلمىسا، قايتا ئىچكۈزۈشكە بولىدۇ. بالىنىڭ ھەمىيە چۈشمىسىمۇ، شۇ چارنى قوللانسا ياكى سۇ بىلەن تەڭشەپ ئىچكۈزسە ئوڭاي چۈشۈرىدۇ. قۇشقاچ مايىقىنى سىركىدە يۇمشىتىپ تاڭسا، ھەرقانداق جاراھەتنى ئېغىز ئالدۇرىدۇ.

يەرلىك سىركىنىڭ يۇقىرىقىدەك بىر قاتار شىپالىق رولى بولغاندىن تاشقىرى، يېقىنقى يىللاردىكى خىمىيەلىك ئانالىزلاردىن قارىغاندا، ئۇنىڭ يەنە كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش، ھارغىنلىقنى تۈگەتتىش، قان - تومۇر كېسەللىكلىرىگە شىپا بولۇش ۋە تەم تەڭشەش قاتارلىق روللىرىمۇ بار ئىكەن.

ئالايلىق، كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش رولى: دىيارىمىزدا ئەلمىساقىتىن تارتىپلا سىركە چىرىشتىن ساقلىغۇچى، شۇنداقلا ساقلىقنى ساقلاش مەھسۇلاتى ئورنىدا ئىشلىتىلىپ كەلگەن. ھازىرقى مېدىتسىنا تەتقىقاتلىرىغا ئاساسلانغاندا، سىركىنىڭ باكتېرىيە ئۆلتۈرۈش ئىقتىدارى ئىنتايىن كۈچلۈك بولۇپ، قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا يىرىڭلىق ئۈزۈمسىمان شارچە باكتېرىيەسى، سالمونېللا باكتېرىيەسى، چوڭ ئۈچەي تاياقچە باكتېرىيەسى قاتارلىقلارنى ئۆلتۈرەلەيدىكەن. ئەتىياز پەسلى تۈرلۈك نەپەس يولى يۇقۇملۇق كېسەللىكلىرى كۆپ قوزغىلىدىغان پەسىل بولغاچقا، سىركىگە مۇۋاپىق مىقداردا سۇ قوشۇپ، ئوتتا قىزدۇرۇپ ئۆي ۋە ئىشخانلارنى ھورداتسا، يۇقۇملۇق زۇكام قاتارلىقلارنىڭ ئالدىنى ئۈنۈملۈك ئالغىلى بولىدۇ.

ھارغىنلىقنى تۈگىتىش رولى: ئادەم بەدىنىدە دائىم دېگۈدەك تۈرلۈك غەيرىي ئالامەتلەر كۆرۈلۈپ تۇرىدۇ، ئەلۋەتتە بۇلار خىلىتلىرىنىڭ كىسلاتالىشىشى سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، ئەگەر قورۇمىلارغا مۇۋاپىق مىقداردا سىركە قوشۇۋەتكەندە بۇ خىل ئالامەتنىڭ ئالدى ئېلىنىپ، ھارغىنلىقنى تۈگىتىش ئۈنۈمىگە يەتكىلى بولىدىكەن.

كېسەل داۋالاش رولى: سىركىنىڭ ئاساسلىق تەركىبى سىركە كىسلاتاسى بولۇپ، ئۇ ئاشقازان نېرۋىدە.

لىرىنى غىدىقلاپ، ئاشقازان ئاجرالمىلىرىنى كۆپەيتىش ئارقىلىق ئاشقازان كۆپۈشنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ، كىلىنىكىدا سىركىنىڭ قان بېسىمى تۆۋەنلىتىش رولى بار بولۇپ، يۇقىرى قان بېسىمى ئاغرىقلىرى دائىم سىركە ئىستېمال قىلغاندا قان بېسىمىنى تۆۋەنلەتكىلى، شۇنداقلا قان تومۇر قېتىشىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئۆت يولى سازاڭسىمان مەدە قۇرت كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلار، يىگىلەش خاراكتېرلىك ئاشقازان ياللۇغىغا گىرىپتار بولغانلارمۇ ئۆزىنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ سىركە ئىچىپ بەرسىمۇ ئۈنۈمى ياخشى بولىدۇ.^⑥

سىركىنىڭ تەم تەڭشەش رولى: سىركىنىڭ پۇرىقى كۈچلۈك بولۇپ، غەيرىي پۇراقلىرىنى يوقىتىدۇ. سىركىنىڭ يەنە يېمەكلىكلەرنى قىزدۇرۇش جەريانىدا يېمەكلىك تەركىبىدىكى ۋىتامىنلارنىڭ زىيانغا ئۇچراش مىقدارىنى تۆۋەنلىتىش رولى بار. بېلىق پىشۇرغاندا سىركە قوشۇۋەتكەندە، بېلىق تەركىبىدىكى كالىتسىيە ۋە تۆمۈر ماددىسىنىڭ ئېرىشىنى تېزلىتىپ، ئادەم بەدىنىگە سۈمۈرۈلۈشىگە ياردەم بېرىدۇ؛ تۈزلۈك، ئاچچىق، ياغلىق يېمەكلىكلەرگە سىركە قوشۇۋەتكەندە، تەم تەڭشەش رولىنى ئوينايدۇ؛ گۆش پىشۇرغاندا ئازراق سىركە قوشۇۋەتكەندە، گۆشنى تېخىمۇ يېيىشلىك قىلىدۇ.

دېمەك، سىركە خەلقىمىز يېمەك - ئىچمەك ئادىتىدە مۇھىم رول ئويناپلا قالماي، بەلكى داۋالاش - دو-رىگەرلىك ئىشلىرىدا، بولۇپمۇ كېسەلدىن مۇداپىئەلىنىش ۋە كېسەل داۋالاشتا مۇھىم رول ئويناپ كەلگەن.

ئىزاھاتلار:

- ①③④ ئابلىز مۇھەممەد سايرامى: «قەدىمكى ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىدە ئۈزۈمنىڭ دورىلىققا ئىشلىتىلگەنلىكى ھەققىدە»، «شىنجاڭ ئۈنۈپىرستېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»، 2009 - يىللىق 3 - سان، 53 - 63 - بەتلەر.
- ② ئابدۇللا سۇلايمان: «دۇنيادا بىرلا خوتەن بار»، شىنجاڭ بەدىئىي سەنئەت - فوتو نەشرىياتى، شىنجاڭ ئېلېك-تىرون ئۈن - سىن نەشرىياتى، 2011 - يىلى 8 - ئاي 1 - نەشرى، 279 - 281 - بەتلەر.
- ⑤ قەشقەر شەھەرلىك ئۇيغۇر تېبابىتى شىپاخانىسى: «ئۇيغۇر تېبابىتىدە كۆپ ئىشلىتىلىدىغان دورىلار»، شىنجاڭ پەن - تېخنىكا - سەھىيە نەشرىياتى، 2002 - يىلى 9 - ئاي 3 - نەشرى، 219 - ، 222 - بەتلەر.
- ⑥ «ئۈرۈمچى كەچلىك گېزىتى»، 2012 - يىلى 12 - ئاينىڭ 25 - كۈنى، 7 - بەت.

(ئاپتور جۇڭگو سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتىدا)

تۆتۈرگە رىۋايەتلەردىن تاللانمىلار

توپلاپ رەتلىگۈچىلەر: غەيرەتجان ئوسمان، مىجىت ئوسمان

غالغال ۋە پالپال

ئوردا ئەھلى ۋە پۇقرالارنى ئوت بىلەن تەمىنلەشنى بۇيرۇپتۇ.

ئىشلار پادىشاھنىڭ دېگىنى بويىچە ئورۇنلاش- تۈرۈلۈپتۇ. يىگىتلەر قۇرۇم تاغلىرىنىڭ ئىچىدە- رىسىدە ئۇزاق تۇرۇشۇپتۇ. تاشلار غۇلاپ چۈشمەپ- تۇ. ھەممەيلەن ئۆيلىرىگە قايتىپ ئاتا - ئانىسى، يۇرتىنى كۆرۈش ئۈچۈن يولغا چىققىلىمۇ ئاتقاندا تۇ- يۇقسىز ھاۋا گۈلدۈرلەپ چاقماق چېقىپ، يامغۇر يېغىپ، تاغلار غۇلاپ چۈشۈشكە باشلاپتۇ. يىگىتلەر ئوتنى يىغىشقا تەييارلىقسىز تۇرغاچقا سوقۇلغان تاشلاردىن چىققان ئوت ئۇچقۇنلىرى ئاسمانغا كۆ- تۈرۈلۈپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن يىگىتلەر سەپد- رىنى توختىتىپ، يەنە بىر مەزگىل تۇرۇش ئۈچۈن بارگاھلىرىغا قايتىپتۇ. ئۇلارنىڭ بۇنداق يولغا چى- قىش، بارگاھقا قايتىش ئىشى تۆت يۈز يىل تەكرارلىنىپتۇ. يىگىتلەرنىڭ ئىچىدە غالغال دەپ- دىغان بىر يېتىم يىگىت بولۇپ، ئۇ بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، ئىچى قاتتىق پۇشۇپ، يىگىت بېشى ئار- قىلىق پادىشاھقا بارلىق يىگىتلەرنىڭ قايتىشىنى، ئۆزى يالغۇز قېلىپ، ئوتنى قولغا كەلتۈرۈپ، زې- مىنغا ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. ئىش بې- شى بۇنىڭغا كۆنمەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىش زې-

يىراق قەدىمكى زاماندا زېمىن قازاننى كۆم- تۈرۈپ قويغاندەك قاراڭغۇ ئىكەن. زېمىننىڭ پادى- شاھى زېمىنغا يورۇقلۇق پەيدا قىلىش ئۈچۈن ئۇزاق يىللار ئويلىنىپ، ۋەزىر - ۋوزۇرالىرىدىن مەسلىھەت ئېلىپ، قىلمىغان چارىسى قالماپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى زېمىن پادىشاھى قارا قۇرۇم تاغلىرىغا بېرىپ قاشتېشى ئىزدەپ يۈرگەندە تۇ- يۇقسىز ھاۋا گۈلدۈرلەپ، چاقماق چېقىپ، مۆلدۈر يېغىپ، يەرلەر تەۋرەپ، تاغلار يېرىلىپتۇ، ئاجرد- لىپ چىققان تاشلار بىر - بىرىگە قاتتىق ئۇرۇلۇپ غۇلاپ چۈشۈپتۇ. شۇ ئەسنادا «قارا» دېگەندەك بىر سادا كېلىپ، غۇلاپ چۈشۈۋاتقان تاشلارنىڭ ئۆز - ئارا سۈركىلىشىدىن ئوت ئۇچقۇنلىرى چىقىپتۇ. زېمىن پادىشاھى بۇ ئالامەتنى كۆرۈپ، ئۇزاق يىللاردىن بېرى ئارزۇ قىلغان نەرسىسىنى تاپقان- دەك بوپتۇ. ئۇ ۋەزىرلىرىگە سەرخىل يىگىتلەردىن تۆت مىڭ نەپەرنى تاللاپ، مۇشۇ يەرگە ئورۇنلاشتۇ- رۇپ، غۇلاپ چۈشىدىغان تاشلاردىن چىققان ئوتلار- نى يېغىپ، زېمىننىڭ مەركىزىگە ئېلىپ بېرىپ،

كەلدۈرۈۋالدىم. ئەمدى سەن ئوت پەيدا قىلىشقا ئۇ - رۇنغانلىقنىڭ ئۈچۈن ماڭا قىرىق يىل تاش چىقىپ، تاش تاراشلاپ بېرىسەن، مەن كۈنلەردىن بىر كۈنى زېمىنغا قايتىمەن، شۇ چاغدا ئولتۇرىدىغان ئوردا - قەسىر ياسىتىمەن، شۇ پۈتكەندە سېنىڭ گۇنا - ھىڭ ساقىت بولىدۇ، - دەپتۇ. **ئەسلىدە قارا قۇرۇمنىڭ ئىچكىرىسىگە جايلاش - قان قاراڭغۇلۇق مەملىكىتىنى باشقۇرىدىغان ئوت تەڭرىسى ھەر يىلى ئۆزىنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى كۆرسىتىپ قويۇش ئۈچۈن شەيتانلاردىن تەشكىل - لەنگەن تۆت مىڭ چېرىكىنىڭ ھىماتىدا يىلدا بىر قېتىم زېمىنغا ئوت ئېلىپ چۈشىدىكەن. ئۇ سە - ھەردە كېلىپ بىر كۈن تۇرۇپ، قاش قاراغاندا يەنە قايتىپ كېتىدىكەن. جەريانى مۇنداق ئىكەن: ئوت تەڭرىسى ئوتداندىن بىر تاۋاق ئوتنى بىر ئىدىشنىڭ ئىچىگە سېلىپ، ئاغزىنى ئۆكۈزنىڭ توققۇز قەۋەت تېرىسىدە ئېتىپ، زېمىنغا ئېلىپ چۈشۈپ، ئىدىشنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ، ئوتنى چىقىرىپ، زېمىننى يورۇتىدىكەن. يەر يۈزىدىكى ئادەملەر ۋە باشقا مەخلۇقلار، گىياھلار شۇ كۈنى بىر كۈنلا يو - رۇقلۇقتىن بەھرىمەن بولۇۋالىدىكەن. بۇ كۈن دەل تۈن بىلەن كۈن تەڭلەشكەن ۋاقىت بولۇپ، بۇ «نو - رۇز» دەپ ئاتىلىدىكەن. ئوت تەڭرىسى ئوت ئېلىپ چۈشكەن كۈنى زېمىن پادىشاھى ئامالسىز ئوت تەڭرىسىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا بويسۇنۇپ، يەتتە ئىقلىمنىڭ ئادەملىرىنى تەكلىپ قىلىپ، داغدۇغى - لىق بايرام ئۆتكۈزۈپ، ئوت تەڭرىسىگە تەنتەنە قىلىدىكەن. بۇ قېتىمقى تۇتقۇن قىلىش ۋەقەسىدىن كېيىن غالغال ۋاقىتلىق بولسىمۇ تەقدىرگە تەن بېرىپ، لام - جىم دېمەي، ئىش مەيدانىغا بېرىپ، تاش تاراشلاشقا كىرىشىپ كېتىپتۇ. ئۇ پۈتۈن ۋۇ - جۇدى بىلەن تاش تاراشلىسىمۇ، ئەمما ئەس - يادى مەلىكە پالپالدا ئىكەن. غالغال ئەسلىي بىر يېتىم ئوغۇل بولۇپ، ئۇ ئۆزىنىڭ ھالىغا باقمىي، قاراڭ - غۇلۇق مەملىكىتى پادىشاھىنىڭ قىزى پالپالغا - يىبانە ئاشىق ئىكەن. غالغال ئۆزىنىڭ ئاشىقلىقىنى بىر ئاماللار بىلەن پالپالغا يەتكۈزگىنىدە، پالپال**

مىن پادىشاھىغا يەتكۈزۈلۈپتۇ، پادىشاھ بۇ ھەردە - كەتنىڭ ئالدى - كەينىنى مۆلچەرلەپ، غالغاننىڭ تەكلىپىگە ماقۇل بوپتۇ. غالغال قۇرۇم تېغىنىڭ ئىچكىرىسىدە قېلىپ، ئوتنىڭ چىقىشىنى ساقلاپ - تۇ. ئۇ بىردە ئاسمانغا قارىسا، بىردە تاغلارغا قاراپ، ھاۋانىڭ گۈلدۈرلىشى، يامغۇرنىڭ يېغىشى، تاغلارنىڭ يېرىلىشىنى كۈتۈپ تۇرماي، تاشلارنىڭ ئۆزىدىن ئوت چىقارغىلى بولماسمۇ، دېگەن ئوي بىلەن ئىككى تال بىلەي تاشنى ئىككى قولىغا ئې - لىپ، شۇنداق سۈركەي دەپ تۇرۇشىغا، كەينىدىن ئىككى سايە كېلىپ بېشىغا بىر قاپنى كىيدۈرۈپ دۈلدۈلنىڭ كەينىگە مىنگەشتۈرۈپ، ساماۋى كۆك - كە ئېلىپ چىقىپ، ئوت تەڭرىسىنىڭ دەرگاھىغا ئېلىپ چىقىپتۇ. ئوت تەڭرىسى غالغاننىڭ قاملاش - قان، ئۆتكۈر، زەبەردەست يىگىت ئىكەنلىكىنى كۆ - رۇپ ھەيران بوپتۇ ھەمدە ئۇنىڭغا مۇنداق دەپتۇ: **پۈتكۈل ئالەمدىكى ئوتنى مەن باشقۇرد - مەن، ئىنساننىڭ قولىغا ئوت ئۆتۈپ قالسا، مېنىڭ كۈچ - قۇدرىتىم ئاجىزلىشىپ، ھوقۇقۇم ئۆتمەس بولۇپ، ئەتراپىمدىكى ئوت مالا ئىكلىرى ياشىيال - مايدۇ. مەن زېمىن پادىشاھىنىڭ ئوت ئىزدەۋاتقان - لىقىنى بىلىمەن. مەن ئۇنىڭ بىلەن مىڭ يىلدىن بېرى ئوت تالىشىپ كېلىۋاتمەن. ھالا بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندىمۇ زېمىن پادىشاھى ئوتنى قولىغا كەلتۈرۈشنىڭ ئامالىنى ئىزدەۋاتىدۇ. مەن بۇنىڭغا يول قويالمايمەن. ھاۋانى گۈلدۈرلىتىش، چاق - ماقىلارنى چاقتۇرۇش، يامغۇرلارنى ياغدۇرۇش، تاغلارنى سوقۇشتۇرۇپ، غۈللىتىش، تاشلاردىن ئوت چىقىرىش ئىشىنى مەن ئورۇنلاشتۇرىمەن. مېنىڭ چوڭ بىر ئوتدانىم بار. ئۇنىڭغا نۇرغۇن ئوت كې - رەك بولىدۇ. تاغلاردىن چىققان ئوتلارنى مېنىڭ مالا ئىكلىرىم ئوت چويلىسىدا يېغىپ، ئوتدانغا جەم قىلىدۇ. سېنىڭ كۆڭلۈڭگە تاشنى تاشقا ئۇ - رۇش ئارقىلىق ئوت چىقىرىشنى كىم سالغانلىقىم - نى بىلىمىدىم. ھەرىكىتىڭنى كۆزىتىپ تۇرسام، مۇشۇ ئىشنى قىلغىلىۋاتىسەن، شۇنىڭ بىلەن، چېرىكلىرىمنى ئىشقا سېلىپ، سېنى يېنىمغا ئە -**

مۇھاپىزەت قىلىشنى ئېيتىپتۇ. ئوت تەڭرىسى غالىنى ئوت دېڭىزىنىڭ ئىچىدىن بىر تىنىق بەلەن ئاتلاپ ئۆتكۈزۈپتۇ. ئاندىن ئۇنى قاتتىق سوغۇق ئۆزلەيدىغان بىر سۈپىنىڭ ئۈستىدىكى كۆك مۇزنىڭ تۆپىسىدە قىرىق تۇياق قوچقارنى سويدۇ. رۇپ، ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزالىرىنى تۈرلەر بويىچە ئايرىستۇرۇپتۇ؛ مۇز دېڭىزغا چۈشۈرۈپ، قىرىق باش لەھەڭ بىلەن ئېلىشتۇرۇپتۇ. قول ئاستىدىكىلەر بىلەن ئۈرۈشتۈرۈپتۇ. دەسلەپ يەككە ھالدا، ئىككىنچى قېتىم ئۇنى بىلەن، ئۈچىنچى قېتىم قىردى. قى بىلەن ئايرىم - ئايرىم نەيزە - قىلىچلاشتۇ. رۇپتۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن، قىرىق تۇياق بۇقنى ئۈچ قېتىمدىن يىقىتىپ، قوپقۇزۇپ، توققۇز گەز ئېگىزلىكتىكى ئۆگزىگە كۆتۈرۈپ ئېلىپ چىقىپ، يەنە پەسكە ئېلىپ چۈشۈپ، ئوقۇرلارغا تەرتىپلىك باغلاش قاتارلىق شەرتلەرنى قويۇپتۇ. غالىغا بۇ شەرتلەرنى تەمتىرمەي بىر - بىرلەپ ئورۇنلاپتۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ئوت تەڭرىسى زېمىنغا بىر ئوردا سالدۇرماقچى بولۇپ، ئۇنىڭغا كېرەكلىك تاشنى ساماۋى كۆكتىكى زۇمرەتتىن تەييارلاش ئۈچۈن غالىنى تاش تاراشلاشقا ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ. بۇ ئىشقا قىرىق يىل كېتىدىكەن. غالىغا بۇ ۋەزىپە - نىمۇ رازىلىق بىلەن قوبۇل قىلىپ، تاش تاراشلاش ئىشىغا كىرىشىپ كېتىپتۇ. غالىغا تاش تاراشلىد - غاچ «قىرىق يىلغىچە پالپال ساقلاپ تۇرالارمۇ؟ زېمىندىكى كىشىلەر ئوتسىز ئەھۋالدا قانداقمۇ ھاياتلىقنى داۋاملاشتۇرۇر؟ ئوت تەڭرىسىنىڭ ئوتىدا - نىدىن ئوتنى ئوغرىلاپ زېمىنغا يەتكۈزگىلى بولار - مۇ؟ مۇبادا، تۈتۈلۈپ قالسام قانداق بولار؟» دېگەن - دەك خىياللارغا چۆكۈپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، ئايلار ئۆتۈپتۇ، يىللار ئۆتۈپتۇ. قىرىق توققۇز يىل ئۈچ يۈز ئاتمىش تۆت كۈن بولغاندا، بىر غەلىتە ۋەقە يۈز بېرىپتۇ. يەنى غالىغا تاشقا ئۇرغان مىتىندىن شۇنداق بىر ئوت چىقىپتۇ، غالىغا بۇ كارامەتنى كۆرۈپ، شۇنداق بىر ئەقىلگە كەپتۇ، يەنى بىر تاراشلانغان تاشنى ئۇنىڭ يۈزىگە چاپلاپ، ئىككى تاشنى جىپىسلاشتۇرۇپتۇ. ئۇيقۇسىزلىقتا مۈگدەپ

«ئوت تەڭرىسى ھەر يىلى زېمىنغا چۈشكەندە ئا - شۇ ئوتتىن بىر تاۋاق ئېلىپ قېلىپ، زېمىنغا قىرىق كېچە - كۈندۈزلۈك چىراغ يېقىپ بېرەلە - سەڭ، ئاندىن تەلىپىڭگە ماقۇل دەيمەن، دېگەن شەرتنى قويغانىكەن. ئەسلىدە پالپال بۇ تەلەپنى يەتتە ئىقلىمنىڭ يەتتە شاھزادىسى ئايرىم - ئايرىم ئەلچى ئەۋەتكەندە قويغان بولسىمۇ، بىراق ئۇلار - نىڭ بىرسىمۇ بۇ شەرتنى ئورۇنلاش ئۈچۈن ھەردە - كەت قىلىشتا يوق، شەرتنىڭ مەزمۇنىنى ئاڭلاپلا ئىككىنچىلەپ پالپالغا ئېغىز ئاچالماي يۈرگەن - كەن. غالىغا پالپالنىڭ شەرتىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، شەرتنى ئورۇنلاشقا بەل باغلاپ بۇ قېتىمقى تەۋەككۈلچىلىككە ئاتلانغانىكەن. ئۇ ئوت تەڭرىسى زېمىنغا چۈشكەندە تىنىم تاپماي ئىشلەپ، سەمە - مىي ۋە ئوچۇق - يورۇق پوزىتسىيەدە بولۇپ، ئوت تەڭرىسىدە ياخشى تەسىر قالدۇرماقچى بوپتۇ. دەل ئاشۇ چاغلاردا ئوت تەڭرىسىنىڭ يېشى ئۇلغىيىپ، بېلى ئېگىلىپ، زېھنى ئاجىزلاشقان، كۆزلىرى تورلاشقان بولغاچ، قول ئاستىدىكىلەردىن خەۋەر - سىرەيدىغان بولۇپ قاپتۇ. شۇڭا ئۇ زېمىندىكى ئا - دەمىزات نەسلىدىن بىر ئوغۇلنى ھەمراھلىققا تاللاشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ يۈرگەنىكەن. كۈتۈلمە - گەندە قۇرۇم تېغىدا ئوت ئىزدەپ يۈرگەن غالىغا ئوت تەڭرىسىنىڭ دىققىتىگە ئېلىنىپ قاپتۇ. تاسا - دىيىپ ماس كېلىپ قالغان ئەھۋالدا غالىغا ئۆز - نىڭ كېلىشكەن قامىتى، زېرەكلىكى، كۈچتۈڭ - گۈرلۈكى ھەم ئىشچانلىقى بىلەن ئوت تەڭرىسىنىڭ دىققىتىگە ئېلىنىپتۇ. ئوت تەڭرىسى ئىنتايىن ھىيلىگەر بولۇپ، غالىنى قاتتىق - يۇمشاق ۋاسىتىلەر بىلەن سىناپتۇ. ئۇ دەسلەپ غالىغا قاتتىق ۋەزىپە تاپشۇرۇپتۇ. غالىغا جاپالىق بولغان تاش تاراشلاش ئىشىنى ئىشلەشكە كىرىشىپتۇ. ئا - رىدىن قىرىق كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ئوت تەڭ - رىسى غالىنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ، ئۇچار كې - مىسىگە سېلىپ ساماۋى كۆككە ئېلىپ چىقىپتۇ ھەمدە ئىلاھىي ئوت بار ئۆينىڭ ئاچقۇچىنى غا - لىغا تۇتقۇزۇپ، قول ئاستىدىكىلەرگە ئەتراپىنى

(ئېيتىپ بەرگۈچىلەر: كونا شەھەر ناھىيە قوغان يېزا يۇقارقى قازىرىق كەنتىدىن روزۋانخان مامۇت بىلەن يېڭى ئۆستەڭ يېزىسى دۆڭكۆل كەنتىدىن ئوسمان قاسىم؛ توپلىغۇچى: مىجىت ئوسمان؛ رەتلىگۈچى: غەيرەتجان ئوسمان)

ئافراسىياپ ۋە مىڭئۆي

قەدىمكى زاماندا قەشقەر، خوتەن، كۇچا، قارا-شەھەر، تۇرپان، جىمىسار قاتارلىق جايلارغا ھۆ-كۈمرانلىق قىلىۋاتقان ئافراسىياپ دېگەن خاننىڭ توققۇز ئوغلى بار ئىكەن. خان كەنجى ئوغلىنى شۇنچە كۆڭۈل قويۇپ تەربىيەلىگەن بولسىمۇ، بىراق بۇ بالا ئەركە بولغانلىقى ئۈچۈن ئويۇن - تا-ماشىغا بېرىلىپ كەپسىز چوڭ بوپتۇ. ھەممەيلەن كۆپ تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتكەن بولسىمۇ، بىراق، ئۇنى ئوقۇتۇپ تەربىيەلەپ خاننىڭ ئىزىنى باسالغۇدەك بىلىملىك ئادەم قىلىپ يېتىشتۈرۈش ئىشى ناھايىتى تەسكە چۈشۈپتۇ. خان بۇ ئىش توغرىلىق قاتتىق ئويلىغان ۋە ۋەزىر - ئۆلىمالار، ئوردا ئەھلى بىلەن كۆپ قېتىم مەسلىھەت قىلىش-قاندىن كېيىن، بۇ شاھزادىگە تەربىيەنى قوبۇل قىلىشقا ۋە ئەتراپلىق بىلىم سىڭدۈرۈشكە ئىمكانىيەت تۇغۇلىدىغان قىزىقارلىق ھەم ئەپچىل بىر ئۇسۇل تېپىلىپتۇ. يەنى بۇ ئۇسۇل ئەينى زاماندىكى نەزە-رىيە بىلىملىرىنى ھېكايە - چۆچەك شەكلى بىلەن قىزىقارلىق ھەم چوڭقۇر مەنىلىك قىلىپ ئىپادە-لەيدىغان رەسىملىك «ئوقۇتۇش كىتابى» تۈزۈش ئىكەن. مۇشۇنداق بىر ئېھتىياج بىلەن قەشقەر، خوتەن، كۇچا، قاراشەھەر، تۇرپان، جىمىسارلاردىكى «مىڭئۆي» بىنا قىلىنغانىكەنمىش.

(ئېيتىپ بەرگۈچى: ئوسمان قاسىم، ئەيسا مامۇت؛ توپلىغۇچى: قەشقەر كونا شەھەر ناھىيە قوغان يېزىسى يۇقارقى قازىرىق كەنتىدىن مىجىت ئوسمان؛ رەتلىگۈ-چى: غەيرەتجان ئوسمان)

قاراخان ۋە ئاقخان

قەشقەرنىڭ شىمالى ۋە غەربىدىكى تاغلارنىڭ

قالغان چېرىكلەر غالىغا مىتىندىن چىققان ئوت-نىڭ قەيەرگە كەتكەنلىكىنى سورىغانىكەن. غالىغا بىلمەيدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. چېرىكلەرنىڭ ھەم-مىسى ھەيۋە قىپتۇ. ئەمما ئېنىق جاۋابقا ئېرىشە-لمەپتۇ. شۇ ئەسنادا بىر جۈپ سېغىزخان ئۇچۇپ كېلىپ غالىنىڭ بېشىنىڭ ئۈستىدىن ئەگىپ ئۆ-تۈپ قاقىلداپ سايراشقا باشلاپتۇ. غالىغا بىر جۈپ سېغىزخانغا ئىما - ئىشارەت ئارقىلىق جۈپلەنگەن تاشنى كۆرسىتىپتۇ. بۇ بىر جۈپ سېغىزخان چې-رىكلەر ئېلىپ ماڭغان تاشلارغا ئەگىشىپ زېمىنغا چۈشۈپ، غالىنىڭ دوستى دالدالغا ئوت قىستۇ-رۇلغان تاشنى ئىشارە قىپتۇ. دالدال شەيتان چې-رىكلەرنىڭ كۆزىنى غەلەت قىلىپ، ئىككى تاشنى ئاجرىتىپ، غالىغا ئەۋەتىپ بەرگەن ئوتنى ئۆزى تەييارلاپ قويغان ئىدىشكە قاچىلىۋېلىپ، ئۇنى پالپالنىڭ يېنىغا ئېلىپ بېرىپتۇ. پالپال ئىدىش-نىڭ ئاغزىنى ئېچىپ، ئوتنى زېمىنغا چىقىرىپتۇ. بۇ ئوت قۇياشقا ئايلىنىپ زېمىنغا يورۇقلۇق تار-قىتىشقا باشلاپتۇ. ئەمما زېمىن يورۇپ كەتكەچكە ئاسمان بىلەن زېمىننىڭ ئالاقە يولى ئۈزۈلۈپ قې-لىپ، ئوت تەڭرىسى زېمىنغا قايتا كېلەلمەپتۇ. غالى-غالىمۇ ساماۋى كۆكتە قايتۇ. غالىنىڭ قايتىپ كې-لىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتكەن پالپال ئوتنى زېمىنغا چىقارغانلىقىغا ئۆكۈنۈپ، قاتتىق ھەسرەت چېكىپ، دەرد - ئەلەم ئىچىدە بۇ دۇنيادىن ئايرى-لىپتۇ.

ئەسلىدە چېرىكلەر زېمىندىكى ئوتنى ۋە ئا-دەمزات چىقارغان ئوتلارنى يىغىپ، ئوت تەڭرىسى-نىڭ ئوتدانىغا جەم قىلىدىكەن. بۇنى ئوت تەڭرىسى باشقۇرىدىكەن. ئەپسۇسكى، زېمىندا ئەسلىدە ئوت بولسىمۇ ھەم ئوتلارنىڭ بىر قىسمىنى ئادەمزات بالىلىرى چىقىرىدىغان بولسىمۇ، بىراق نەچچە مىڭ يىللارغىچە بۇ ئوتتىن ئىنسانلار پايدىلىنالا-ماي، ئوت تەڭرىسى بۇ ئوتلارنى ئىگىلىۋېلىپ، جاھانغا زومىگەرلىك قىلىپ كەلگەنىكەن. غالىغا ئوتنى ئوغرىلاپ كەلگەندىن كېيىن، زېمىن يورۇپ، بۇ يەردە ئوت پەيدا بولغانىكەن.

غاندىن كېيىن، مەلۇم مەزگىل رازى بولۇپ، ئۆز ئىشى بىلەن مەشغۇل بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ - كىسنىڭ ئىگىدارچىلىقىدىكى تاغقا قاراپ، ئىچىدە ھەسەت ئوتى قايناپتۇ. شۇنىڭ بىلەن قاراخان كېچىسى مەخپىي ئادەم ئەۋەتىپ، ئىنىسىنىڭ ئالەم تۇن كاندىن ئالتۇنلارنى ئوغرىلاشقۇزۇپتۇ. ئالەم تۇنلار قاراڭغۇدا پارقراپ تۇرغاچقا، بىر قېتىم ئوغرىلىق ئاشكارىلىنىپ قاپتۇ. ئاقخاننىڭ ئادەملىرى تاغنىڭ ئالتۇنلىرى كۆپ، قانچىلىك ئالسا تۈگەپ كېتەتتى دەپ، ئۇلارغا ئازراق نەسىھەت قىلىپلا قايتۇرۇۋېتىپتۇ. بۇ ئىش بۇنىڭلىق بىلەن توختاپ قالماي كۆپ قېتىم يۈز بېرىپتۇ. ھەتتا قاراخان بارلىق ئالتۇن قازغۇچىلارغا ئۆز دائىرىسىدىكى ئالتۇنلارنى تېجەپ ئىشلىتىپ ئاقخانغا تەۋە جايدىكى ئالتۇنلارنى كولاپ تۇرۇشنى مەخپىي ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ. ئاقخان بۇنى بىلگەن بولسىمۇ، كەڭ قورساقلىق بىلەن كۆرمىگەنگە ساپتۇ. قاراخاننىڭ ئادەملىرى كۆڭلىدە ئەمدى ئاقخانغا تەۋە تاغدىكى ئالتۇنلار بىزنىڭ بولىدىغان ئوخشايدۇ، بۇنى ھامان بىر كۈنى قازىمىز. ئاقخاننىڭ ئوردىسىدىكى ئالتۇنلارنى ئېلىۋالايلى، دەپ ئوردىغا يۈرۈش قىپتۇ. ئاقخان قول ئاستىدىكىلەرگە ئىشكىنى يوغان ئېچىپ بېرىپ، ئوردىدىكى ئالتۇنلارنىڭ ھەممىنى بېرىشنى ئېيتىپتۇ. قاراخاننىڭ ئادەملىرى تېخىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ، ئاقتاغنىڭ ئەتراپىنى دائىرىگە ئېلىپ، ئاقخاننىڭ ئادەملىرىنى ئۇ يەرگە كىرگۈزمەيدىغان بوپتۇ. ئاقخان بۇنىڭغىمۇ ئارتۇق گەپ قىلماپتۇ. قاراخان «ئالتۇن قېزىپ قويىدىغان يەر تاپالمىدۇق، ئاقخان ئوردىنى بىكار قىلىپ بېرىپ تۇرسا» دېگەن تەكلىپنى بەرگەندەكەن، ئاقخان خۇشاللىق بىلەن بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلىپ، ئوردىنى بىكار قىلىپ، بىر پۇقراسىنىڭ ئۆيىگە كۆچۈپ چىقىپتۇ.

قاراخان ئەڭ ئاخىرقى ئوينى ئاشكارىلاپ، ئاقخاننى ئۆزىگە تەۋە جايلارنى ئۆتكۈزۈپ بېرىشنى تەلەپ قىپتۇ. ئاقخان بۇنداق قىلسا بولمايدىغانلىقىنى، پۇقرالىرىغا يۈز كېلەلمەيدىغانلىقىنى ئېيىدە.

ئاستىدا ئالتۇن بار ئىكەن. ئالتۇن قازغۇچىلار دائىم ئالتۇن قېزىپ، زەرگەرلىك قىلىپ جان باقىدىكەن. ئاقخان بىلەن قاراخاننىڭ زامانىغا كەلگەندە، كىشىلەر ئالتۇن، بايلىق تالىشىپ، توختىماي جەڭگى - جېدەل قىلىپ، ئالەمنى مالەم قىلىپ، كىشىلەرنى ئارامخۇدا تۇرمۇش كەچۈرگىلى قويماپتۇ. كىشىلەر ئۆز پادىشاھلىرىنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئۇرۇش ئەھۋالىنى مەلۇم قىلىپ، تىنچ ئۆش توغرىلىق مەسلىھەت قىلىشنى ئىلتىماس قىپتۇ. ئاقخان بىلەن قاراخان كۆپ قېتىم كۆرۈشۈپ، دوستلۇق ئەھدىنامىسىگە قول قويۇشقان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ زەرگەر پۇقرالىرى يەنىلا ئالتۇن تالىشىپ، بىر - بىرىگە گۈرەن كۆرسىتىپ، ھەتتا ئېغىز - بۇرۇنلىرىنى قان قىلىشىپتۇ. ئۇرۇش جەريانىدا مۇبارەك پادىشاھلىرىنىڭ نامىنى خالىغانچە تىلغا ئېلىشىپ، دارىتمىلاپ تىللاپ، ئۇلارغا ھاقارەت كەلتۈرۈپتۇ. بۇ خەۋەر پادىشاھلارنىڭ قولىغا يېتىپ، قارىخان دەرغەزەپكە كەپتۇ ۋە ئاقخانغا ئەلچى ئەۋەتىپتۇ. ئاقخان ئەلچىلەرنى قوبۇل قىلىپ، ئەھۋالنى ئوقۇپ سەۋرچان بولۇشنى، ئۆزئارا پۇقرالىرىغا نەسىھەت قىلىشنى ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ ۋە ئۆز پۇقرالىرىنىڭ قىلغان ئىشى توغرىلىق قاراخاندىن كەچۈرۈم سورايدىغانلىقىنى ئېيتىپ، قاراخاننىڭ ئەلچىلىرىنى قايتۇرۇپتۇ. قاراخان بۇنىڭ بىلەن ئىشنى بولدى قىلماي، ئاشكارا سۆزلىشىپ، ئالتۇن بايلىقىنى بۆلۈشۈپ باشقۇرۇش توغرىلىق مەسلىھەت قىلىشىدىغانلىقى ھەققىدە تەكلىپ بېرىپتۇ. ئاقخان، ئالتۇنلار يۈرۈش تىمىزدا ھېسابسىز كۆپ تۇرسا، يەتكىنچە ئىشلىتىپ، ئېھتىياجىمىزنى قاندۇرساق بولمىدىمۇ دەپ ئويلىغان بولسىمۇ، لېكىن ئاكىسى قارىخاننىڭ خۇي - پەيلىنى ئوبدان بىلگەچكە «ماقۇل» دەپ بۆلۈشۈش كېلىشىمگە ئىمزا قويۇپتۇ. قاراخاننىڭ تەلپى بويىچە، قەشقەرنىڭ جەنۇبىدىكى تاغلار قاراخانغا، شىمالىدىكى كىچىكرەك ئالتۇن تاغلىرى ئاقخانغا تەۋە بوپتۇ.

قاراخاننىڭ ئادەملىرى ئالتۇن تاغقا ئىگە بولدى.

رۇش قىلىپ، ئۇنى ئۆز يېرىدىن قوغلاپ چىقىدۇ. رىشىنى تەلەپ قىلغانلىقى ھەققىدىكى يارلىقنى ئېلىپ كەلگەنلىكى. ئەسلىدە، ئۇلۇغ خان قاراخانغا كۆپ قېتىم نەسەت قىلىپ ئاڭلىتالمىغانلىقى. ئاقخان بويىنى يىپتا باغلىغاندەك ئىلاجىسىزلىق بىلەن لەشكەرلىرىگە جەڭ ھالىتىگە كىرىش توغرىدا رۇلۇق پەرمان چۈشۈرۈپتۇ. ئاقخان بىلەن قاراخاننىڭ قوشۇنلىرى رەسمىي سەپ تۈزۈپ جەڭگە ھا- زىرلىق كۆرۈپتۇ. ئاقخان ئىنىلىق مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىپ، ئاكىسىغا مەكتۇپ يوللاپتۇ. ئۇ مەك- تۇپتا «قوشۇنلار ئۈرۈش مەيدانىغا كىردى، جەڭ قاش بىلەن كىرىپكىنىڭ ئارىلىقىدا تۇرىدۇ. قان تۆكۈلۈش ياخشى ئىش ئەمەس، ئەڭ ياخشى ھەر- قايسىمىز ئۆزىمىزنىڭ تېگىشلىك جايىمىزدا تۇرايلى، ئۆز بايلىقىمىزغا ئۆزىمىز ئىگە بولايلى» دېيىلگەنلىكى. قاراخان ئىنىسىنىڭ ئۆزىگە قارشى جەڭگە تەييارلانغانلىقىنى كۆرۈپ قاتتىق غەزەپكە كەلگەن بولۇپ، مەكتۇپنى ئوقۇپ باقمىدى، يىرتىپ تاشلىۋېتىپتۇ، سۈلھى - سالا كارغا كەلمەپتۇ. ئا- خىر ئىككى قوشۇن قاتتىق ئۈرۈشۈپ، پۈتۈن ئەل ئۈرۈش، يىغا - زار بىلەن تولۇپتۇ. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئاقخان بىلەن قاراخاننىڭ ئۈرۈشى قىرىق يىلغا سوزۇلغانلىقى، ئۈرۈشتا ئاھالە قىرىلىپ، ئېكىنزارلىقلار قاقاسلىققا ئايلىنىپ، شەھەر - يېزا خارابىلىككە ئۆزگىرىپ، يۇرت ھالىدىن كې- تەيلا دەپ قاپتۇ. ئۇلۇغ خان ۋە ئاقخانلار نەچچە مىڭ قېتىم سۈلھىلىشىش توغرىدا مەسلىھەت بەرگەن بولسىمۇ، قاراخان ئۈرۈش توختىتىشقا زادى قوشۇلماپتۇ. ئاقخاننىڭ قوشۇنلىرى مەردان- لىك بىلەن جەڭ قىلسا، قاراخاننىڭ قوشۇنلىرى ئاسىيلىق قىلىپ، يېڭىلىش كۆپ بولۇپ، ياش- يى- گىتلەر ئازىيىپ كېتىپتۇ. قاراخان بارلىق قېرى - ياش، ئەر - ئايال پۇقرالىرىنىڭ ھەممىسىنى ئۈرۈش مەيدانىغا ھازىر قىپتۇ. جەڭ مەيدانىدىن قاچقىنىنى قىرىپ تاشلاپتۇ. ئۇلۇغ خان ئۆز ئور- دىسىدىكى ئەلەم ۋە قەلەم ئىگىلىرىنى دىۋانخانغا جەم قىلىپ پەرمان جاكارلاپتۇ:

تىپ، ئاكىسىنىڭ قارارىدىن يېنىشىنى ئۆتۈنۈپتۇ. قاراخان پوپوزا قىپتۇ. ئاقخان ئېتىبارغا ئالماپتۇ. قاراخان قوشۇنلىرىنى ئۈرۈش ھالىتىگە كەلتۈرۈپ- تۇ. ئاقخان ئۆز ئىشى بىلەن بولۇۋېرىپتۇ. قاراخان قوشۇنلىرى ئاقخان قوشۇنلىرىنىڭ قاراۋۇللىرىنى ئۈرۈپ، قوغلاشقا باشلاپتۇ. ئاقخان كىچىك بىر كەپە ئۆيدە چېدىر - بارگاھ قۇرۇپ ئولتۇرغانلىقى، قارا- خان ئۇنى شۇ يەردىنمۇ قوغلىۋەتمەكچى بولپتۇ. ئاق- خاننىڭ پۇقرالىرى كۆپ خورلۇق تارتىپ، ئارقا - ئارقىدىن پادىشاھقا ئەرز قىلىپ، ئۆز ئېلىنىڭ ئابروۋىنى قوغداشنى تەلەپ قىپتۇ. ئاقخان «ئاكام ئۆز دۇنياسىغا تويماي، مېنىڭ تەئەللۇقاتىمغا كۆز تىكتى، بۇلارغىمۇ ئىگىدارچىلىق قىلىپ، كۆرۈپ كۆزى تويىسۇن، ئۆزى ۋە كۆزى تويغاندىن كېيىن قانائەت قىلىپ، ئاچ كۆزلۈك قىلماس، ئۆزىنىڭ بايلىقى بىلەن قانائەت ھاسىل قىلىپ، قىزغانماي- دىغان بولار» دەپ پۇقرالىرىغا تەسەللى بېرىپ قا- تۇرماقچى بولپتۇ. پۇقرالىرىنىڭ ئارىسىدىن بىر ئاق- ساقال بوۋاي چىقىپ، پادىشاھنىڭ ئالدىغا كەپتۇ ۋە:

— ئەي ئۇلۇغ پادىشاھىم، گەپلىرىڭ پەقەت ئاق كۆڭۈل، ئادىل كىشىلەر ئۈچۈن لازىمدۇر. سەن ۋە سېنىڭ پۇقرالىرىڭ سېنىڭ ساخاۋەتلىك يول- لۇڭىنى تۈتۈپ، باياشات ۋە ئىناق ياشاپ كېلىۋاتاد- تۇق، لېكىن، ئېشىمىزغا چىۋىن چۈشتى، زامان ئۆزگەردى. بۇ دۇنيا ئۆكتەملەرنىڭ دۇنياسىغا ئاي- لىنىش ئالدىدا تۇرىدۇ. كۆزى تويماستىن قولى تويماستىن، قارا نىيەت كىشىدىن ياخشىلىقنى كۈتكە- لى بولماس، قىزىل كۆز كىشىلەرنىڭ ئالدىغا تاقاق سالمىساق بولمايدۇ. ئەمدى چىدىغۇچىلىكىمىز قالمىدى. سەن باش بولۇپ چىقساڭ پۇقرالىرىڭ سېنىمۇ قاراخان بىلەن ئوخشاشلا دۈشمەن دەپ تو- نۇپ، تېغىدىن ئۆتكۈزۈپتۇ، دەپ ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن مۇراجىئەت قىپتۇ. بوۋاينىڭ ئاۋازىغا پۈتۈن يۇرت ئەھلى جور بولپتۇ. ئاقخان دادىسىدىن مەس- لىھەت سوراپ، خېلى بۇرۇن ئەلچى ئەۋەتكەنلىكى، ئەلچىلەرمۇ ئۇلۇغ پادىشاھنىڭ قاراخان بىلەن ئۇ-

ئازابىنى يەتكۈچە تارتقان، يۈرەكلىرى لەختە - لەختە بولۇپ، دەرىمىدىن كەتكەن پۇقرالىرىغا قاراپ، ئۆكسۈپ - ئۆكسۈپ يىغلاپتۇ. ئۇلۇغ خان ئاخىر ئۈنلۈك ئاۋازدا پۇقرالىرىغا شۇنداق ۋەسىيەت قىپتۇ:

— سىلەرنى خار - زارلىقتا قويغان نەرسە مال - دۇنيا. كىمكى ئۆزى ھالال ئىشلەپ تاپمىغان باي - لىققا ئىگە بولىدىكەن، ئۇنىڭ قەدىر - قىممىتىنى بىلەلمەيدۇ. مەن سىلەرگە شۇنى ۋەسىيەت قىلىمەنكى، ھەرقانداق پۇقرايىم ئۆزى ئىشلەپ ئۆزى بايلىق توپلىسۇن، ئۇنى ھايات ۋاقتىدا قوۋم - قېرىنداشلىرىنىڭ تۇرمۇشى ئۈچۈن سەرپ ئەتسۇن؛ ئۆز ئارا مەنپەئەت يەتكۈزۈشكە ئىشلەتسۇن؛ مال - دۇنيا ئادەمگەرچىلىك، ئىناقلىقنىڭ ۋاسىتىسى بولسۇن؛ ئاچ كۆزلۈك، ھەسەت، دۈشمەنلىك، ئىد - ناقسىزلىق مال - دۇنيا ئۈچۈن قىلىنىدىغان ھەرىكەت، سىلەر ئۆز بەختىڭلارنىلا ئويلىماي، قېرىنداشلىرىڭلارنىڭمۇ بەختىنى ئويلاڭلار. ئەۋلاد - لىرىڭلارنىڭمۇ رىزقىنى ئويلاڭلار. مەن ئىككى ئوغلۇمغا يۇرت، خەلق، بايلىقىمنى بۆلۈپ بېرىپ، ئىناقسىزلىق، ئاچ كۆزلۈكنىڭ ئۇرۇقىنى ئۆزۈم تېرىدىغانىكەنمەن. ئەمدى ئورنۇمغا كەنجى ئوغلۇم ئاقخان ۋارىسلىق قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئورنىغا ئۇنىڭ ئوغلى ۋارىسلىق قىلىدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن ھەرگىز ئەجدادلىرىمنىڭ خانلىق تەختىگە ئىككى خان قويۇلمايدۇ. قارانىيەت كىشىلەر تېخىمۇ قويۇلمايدۇ، — دەپتۇ. ئۇلۇغ خان ۋەسىيەت قىلىپ بولۇپ، ئېلىدە تىنچلىق ئەسلىگە كەلگەنلىكىدىن قاتتىق خۇشال بولۇپ، ھاياجانلىنىپ كەتكەچكە، ئۆز ئورنىدا ئولتۇرۇپ قېلىپ، شۇ كۈنى بۇ دۇنيا بىلەن خوشلىشىپ، ئۇ دۇنياغا كېتىپتۇ.

ئاقخان پۈتۈن ئەلگە ئۇلۇغ خان بولۇپ، ھالال مېھنەت بىلەن بايلىق يارىتىپ، خەلقنى ئىتتىد - پاقلاشتۇرۇپ، يۇرت سوراپ، ئادىل خان دېگەن نام ئېلىپ دۇنيادىن ئۆتۈپتۇ.

(ئېيتىپ بەرگۈچى: قەشقەر كۈنئەھەر ناھىيە يۈ - قارقى قازىرىق كەنتىدىن زەينەپ قاسىم، ئوسمان قاسىم؛

— يەتمىش ئەجدادىم، ھالاللىق بىلەن ئەمگەك قىلىپ، قان - تەر ئاققۇزۇپ كۆپ قۇربان بېرىپ، ئاز يەپ، ئاز كىيىپ ئالتۇن - تىللا يىغقانكەن. ئۇنى دۆلىتىمنىڭ ئىككى يېنىغا دۆۋىلەپ قويغاندەك. پەرزەنت ۋە پۇقرالىرىم مەندىن كېيىن قالسا غۇربەتچىلىكتە ئازابلىنىپ قالمىسۇن دەپ، ئۇلارغا ھايات ۋاقتىمىدىلا بۇ بايلىقنى مىراس قالدۇرۇپ، كەڭ - كۈشادە بەھرىمەن بولۇشنى نىيەت قىلغانىدىم. ھالا بۈگۈنگە كەلگەندە ئالتۇنلار بۇلارغا بەخت ئاتا قىلماقتا يوق، ئەجدادلىرىمىدىن قالغان مۇبارەك تۇپرىقىنى قان دېڭىزغا ئايلاندۇرۇۋەتتى، ئۇلار مېنىڭ گېپىمنى زادى ئاڭلىمىدى. ئۇرۇشنى توختىتىدىغان ھېچقانداق چارە تاپالمىدىم. ئەمدى، مەن ئاللادىن بۇ ئالتۇن تاغلارنى توپا - تاش تاغقا ئايلاندۇرۇۋېتىشنى تەلەپ قىلىمەن. ئوردا ئەھلى ئۇلۇغ شاھنىڭ ئىلتىجاسىنى قوبۇل كۆرۈپ، ھەممىسى شاھقا ئېگىلىپ، ئاللادىن قەشقەرنىڭ تاغ - لىرىنى توپا - تاشقا ئايلاندۇرۇۋېتىشنى تەلەپ قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئالتۇن تاغلار توپا - تاش تاغلارغا ئايلىنىپ كېتىپتۇ. پارقىراپ كۆزنى قا - ماشتۇرۇپ، كېچىنى كۈندۈزدەك يورۇتۇپ تۇرغان تاغلار بىردىنلا ئاق توپا ۋە قارا تاشقا ئايلىنىپ، قەشقەر كېچىسىنى تۈن پەردىسىگە ئوراپتۇ. قىيا - چىيا قايناپ كەتكەن ئۇرۇش مەيدانىنى بىردىنلا جىمجىتلىق ئۆز ئىلكىگە ئېلىپ، تۆۋە - ئۈستىگە پار ھەممە كىشىنىڭ ئاغزىدىن چىقىشقا باشلاپتۇ. قاراخاننىڭ لەشكەرلىرى بۇ ئىشنىڭ سىرىنى چۈ - شەنگەندىن كېيىن، ئۆزلىكىدىن بىر قارارغا كېلىپ، تىغى ئارقىغا بۇراپ، ئۆز خانىنىڭ بارگا - ھىغا باستۇرۇپ بېرىپ، ئۇنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلىپ، نەيزىگە سانجىپ ئاقخاننىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەپتۇ. قاراخاننىڭ پۇقرالىرى ئاقخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ گۇناھىدىن كە - چۈرۈم سوراپتۇ. ئاقخان دادىسىنى بۇ ھەسرەتلىك پۇشايمان، ئۆكۈنۈش بىلەن تولغان كۆز يەتكۈسىز ئادەملەر توپىغا باشلاپ كېلىپ، پۇقرالارنىڭ دادىنى ئاڭلاشنى ئۆتۈنۈپتۇ. ئۇلۇغ خان ئۇزاق يىل ئۇرۇش

خاتىرىلەپ رەتلىگۈچى، رەتلىگۈچى: غەيرەتجان ئوسمان

قاراخان پادىشاھىم ۋە نورۇز

قەشقەر پادىشاھىنىڭ قاراخان دېگەن بىر ئوغلى بولغانىكەن. ئۇ بالاغەتكە يەتكەندىن كېيىن دادىسى ئۇنىڭغا ئوق ئايرىپ بېرىپ، ئادەم باشقۇرۇش ئىشىغا سېلىپ، كۆزىنى پىشۇرۇشنى نىيەت قىپتۇ ھەمدە قىرىق نەپەر يىگىت، قىرىق نەپەر قىزنى ئېلىپ قاراڭغۇتاغ (قاراڭغۇلۇق مەملىكىتى) ئىچىگە كىرىپ شۇ يەردىكى يايلاقلاردا تىرىكچىلىك قىلىشقا بۇيرۇپتۇ. ئۇنىڭغا يەنە قىرىق تۇيۇق ئات، قىرىق تۇيۇق ئۆكۈز، قىرىق تۇيۇق تۆگە، قىرىق تۇيۇق قوي، قىرىق تۇيۇق ئۆچكە قوشۇپ بېرىپتۇ. يەنە بىر قانچىدىن ئىت، مۈشۈك، ئوۋ بۈركۈتى قاتارلىقلارنى ھەمراھ قىلىپ بېرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ھەر يىلى ئۆردىغا ئۆلچەم بويىچە باج تاپشۇرۇشنى جېكىملەپتۇ. قاراخان تېخى ئۆزىنىڭ بىر ئىشقا خام ئىكەنلىكى، ناتونۇش يەرگە ئادەم باشلاپ بېرىپ، ئۇلارنى باشقۇرۇپ، ئۆزدىكى نىڭ ھەم باشقا ئادەملەرنىڭ تۇرمۇشىنى قامدىيالايتتى. لېكىن ئۇنىڭ تەس ئىكەنلىكىنى، تېخى يەنە ئۆردىغا باج - خىراجەت تاپشۇرۇش ئىشىنىڭ بېشىنى قا تۇرىدىغانلىقىنى ئويلاپ، دادىسىغا ئاقايىل بولۇپ، بويىنىدىن باغلىغاندەك مۇشەققەتلىك سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ. يولدا نۇرغۇن خېيىم - خەتەرگە يولۇقۇپتۇ، دۈشمەنلەرنىڭ كۆپ قېتىملىق توسۇپ ۋە قوغلاپ زەربە بېرىشىگە ئۇچراپتۇ. شۇنداق بولسىمۇ، قىرىق ئايلىق جاپالىق سەپەردىن كېيىن، قاراڭغۇتاغ ئىچىدىكى قاراكۆل بويىغا يېتىپ كېلىپ، شۇ يەرنى ماكان قىلىپ، تىرىكچىلىكىنى باشلاپتۇ. بۇ يەر گۈزەل ئوتلاق بولسىمۇ، بىراق، دەم بوران چىقىدىغان، دەم قار - شۇۋىرغان بولىدىغان، گاھىدا قاتتىق سوغۇق، گاھىدا پىزىغىرىم ئىسسىق بولىدىغان، پات - پات قىيان كېلىپ، سۇلار نەزەرتىپ ئېقىپ تۇرىدىغان، يات قەبىلىلەرنىڭ كاشىلىسىمۇ بولۇپ تۇرىدىغان يەر بولۇپ،

بىر قانچە يىلنى شۇنداق جاپالىق ئۆتكۈزۈپتۇ. ھايت - ھايت دېگۈچە بىر قانچە يىل ئۆتۈپتۇ. قاراخان دادىسىغا ئۆزىنىڭ نىشانغا يېتىپ كەلگەندىن كىيىن خەۋەرمۇ بەرمەپتۇ، باج - خىراجەتنىمۇ يوللىماپتۇ. ئارىدىن توققۇز يىل ئۆتكەندە، قاراخاننىڭ چۈشىگە ئاتا - ئانىسى كىرىپتۇ. ئۇ ئەتىسى يىگىت بېشىنى باش قىلىپ، ئوردۇكەنتكە خەۋەر - چىلەرنى ۋە سوۋغا - سالاملارنى ئېلىپ ماڭدۇرغاندا، يولنى قورام تاشلار، بولۇق ئۆسكەن ئوت - چۆپلەر توسۇۋەتكەنمۇ قانداق، زادى يول تېپىلماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئامالسىز ئەھۋالدا قاراكۆل بويىغا قايتىپ كېتىپ، قاراخانغا بولغان ئەھۋالنى بايان قىپتۇ. قاراخان كېلىپ، ھېچقانداق يەردىن يولنى ئىلغا قىلالماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئامالسىز ئەھۋالدا تۇرالغۇسىغا قايتىپ، تىرىكچىلىكىنى داۋام ئەتكۈزۈپتۇ. ئايلار، يىللار ئۆتۈپ، ئارىدىن قىرىق يىل ئۆتۈپتۇ. قاراخاننىڭ نەۋرىلىرىمۇ بالا - غەتكە يېتىپتۇ. ئولتۇرۇۋاتقان يېرى كىچىك كېلىپ قېلىشقا باشلاپتۇ. يەنە بىر تەرەپتىن ئوغۇل - لىرى، نەۋرىلىرى ئۇلۇغ بوۋىسىنى، مومىسىنى، ئوردۇكەنتنى سېغىنىشىپ، ئۇلۇغ ئوردىغا قايتىشنى قەغىش قىلىدىغان بولۇۋاپتۇ. قاراخاننىڭمۇ دادىسىنىڭ يېنىغا بېرىپ كۆرۈپ كېلىش ئىشتىياقى بارغانسېرى كۈچىيىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ بارلىق قوۋم ئەزالىرىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ، چوڭ سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ. بۇ يەرگە كەلگەنلەر قىرىق مىڭ كىشىدىن ئېشىپ كەتكەن بولۇپ، بۇنداق كۆپ ئادەم بىلەن بىراقلا يولغا چىقىشنىڭ تەس بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ، ئاخىر ئوتتۇز مىڭ ئادەمنى قالدۇرۇپ، ئون مىڭ ئادەمنى ئالدىن سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرمەكچى بولپتۇ. لېكىن، ئالدىنقى قېتىم قەدەك ھېچكىم يولنى بىلەلمەپتۇ، ئۇيان مېڭىپ بېقىپتۇ، بۇيان مېڭىپ بېقىپتۇ، لېكىن ئېگىز تاغ چوققىلىرىدىن ھالقىيالماپتۇ. قىرىق كېچە - كۈندۈز تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن بولسىمۇ، ئامال بولماپتۇ. سەپەر سورۇقچىلىقىدا تىت - تىت بو - لۇۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىر كۈنى قاراخاننىڭ تايغىنى

بىنا قىلىپ، ئاۋامنى خاتىرجەم قىلىپ، خەلقنىڭ كۆڭلىنى ئېلىپ، ھەممە ئادەمنى رازى قىلىپ، پۈ- تۈن ئەلنى شاد - خۇراملىققا چۆمدۈرۈپ، نامى ئون سەككىز مىڭ ئالەمگە مەشھۇر بوپتۇ. كىشىلەر يىراق - يىراقلاردىن كېلىپ ئۇنىڭ مەملىكىتىدە ياشىماقنى ئىستەپ، ئامال تېپىپ شۇ يەردە تۇرۇپ قېلىشقا تىرىشچانلىق كۆرسىتىدىغان كۈنلەر بوپ- تۇ. شۇنداق قىلىپ پۈتۈن ئەل شاد - خۇراملىق، مەئشەتكە تولغان كۈنلەرنىڭ بىر كۈنى پادىشاھ ئۆزىنىڭ خاسىيەتلىك ئىشلىرىنى خۇداغا ئېيتىپ، ئۇنىڭدىن تېخىمۇ كۆپ مەدەتكە ۋە ئىلتىپاتقا ئې- رىشىش ئۈچۈن ئاسمانغا چىققاققا تەرەددۈت قىپ- تۇ. ئۇ ئالدى بىلەن كاتتا بىر بىنا ياسىتىپ، ئۇنى چىرايلىق بېزەتكۈزۈپ، ئۆزى تەسەررۈپى ئاستىغا ئالغان مەملىكەتلەردىكى دانىشمەن، سەردارلارنى يىغىپ كېڭەش ئېلىپ بېرىپتۇ. ۋەزىر - ۋۇزىرالار ۋە كەڭ ئاۋامنىڭ ۋەكىللىرىمۇ بۇ مۇبارەك ئىشتىن ئالدىن خەۋەر تېپىپ، ئۆزلىرىنىڭ رازىلىقى بويىد- چە تۇشمۇتۇشتىن ھەرىكەتكە كېلىپ، قولمۇقول ئىشلىشىپ، ئېگىزلىكى يەتتە گەز، توغرىسىغا توققۇز گەز كېلىدىغان شۇنداق جۇلالىق بىر ئالتۇن تەخت ياسىتىپ، ئۇنىڭغا پادىشاھ جەمىشتىن ئول- تۇرغۇزۇپتۇ. بۇ كۈنى دەل نورۇز كۈنى بولۇپ، شۇ- نىڭدىن باشلاپ، جەمىشتىننىڭ ھۆكۈمى ئۆتىدىغان پۈتۈن ئەلدە نورۇز بايرىمى بولىدىغان ئادەت بار- لىققا كەپتۇ.

(ئېيتىپ بەرگۈچىلەر: قەشقەر كونا شەھەر ناھىيە قوغان يېزىسى يۇقىرقى قازىرىق كەنتىدىن ئوسمان قا- سم، ئايشەم ئەخمەت - قۇمۇل شەھىرى: توپلىغۇچى: مىجىت ئوسمان، غەيرەتجان ئوسمان)

سۈتۈق بۇغراخان ۋە نەسرەدىن ئەپەندى

سۈتۈق بۇغراخان خانلىق تەختكە چىققاندىن كېيىن، خانلىقنى مۇستەھكەملەش، خانلىق چېگراسىنى كېڭەيتىش، ئالىيىپ قارايدىغان ھەم كۆڭلىگە يامانلىقنى پۈككەن دۈشمەن قوۋملارنىڭ

قاراخاننىڭ تونىنىڭ پېشىگە سۈركىلىپ، ئۇنى ھەدەپ بىر غارسىمان جىرا يولىغا تۇرتۇپتۇ. قارا- خان يىگىتلەرنى ئەگەشتۈرۈپ، تايغان مېڭىۋاتقان قىسىلچاق بىلەن ئاتلىرىنى يېتىلەپ پىيادە يول ئې- لىپ، مىڭبىر جاپادا ئالغا قاراپ ئىلگىرىلەپتۇ. ئۇلار شۇنداق قىلىپ يەنە توپ - توغرا قىرىق كۈن مېڭىپ، ئوچۇقچىلىققا چىقىپتۇ. قارىغۇدەك بول- سا، كۆز ئالدىدا سۇلار تەرەپ - تەرەپكە ئېقىۋاتقان ئىنتايىن كەڭ يېشىلچىلىق كۆرۈنۈپتۇ. قاراخان بۇ يەردە بىر قانچە كۈن ئارام ئالغاندىن كېيىن سەپىرىنى داۋاملاشتۇرماقچى بوپتۇ. قاراخان قاراڭغۇ تاغدىن يېشىلچىلىققا چىققان كۈنى نورۇز كۈنىگە توغرا كېلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن، قىرىق كۈن نورۇز قىلىشىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە قارا- خان قەشقەرگە كەلگەندە، دادىسى ئاللىبۇرۇن ئا- لەمدىن ئۆتكەن، ئوردا پادىشاھسىز قېلىپ، خا- نىشلار بىلەن ۋەزىرلەر يۇرت سوراپ تۇرغانىكەن. ئۇ قەشقەرگە قايتىپ چوڭ خان بولغاندىن كېيىن، نورۇزنى پۈتۈن دۆلەتنىڭ بايرىمى قىلىپ بېكە- تىپتۇ.

(ئېيتىپ بەرگۈچى: ئوسمان قاسم؛ توپلىغۇچى: مى- جىت ئوسمان؛ رەتلىگۈچى: غەيرەتجان ئوسمان)

جەمىشت ۋە نورۇز

زامانى ئەۋۋەلدە جەمىشىد دېگەن بىر پادىشاھ ئۆتكەنمەن. ئۇ شىجائەتلىك، كەڭ قورساق، ناھا- يىتى بىلىملىك، چارە - تەدبىرلىك، ئىقتىدارلىق ئادەم بولغىنى ئۈچۈن، دۆلىتىنى ئەدل - ئادالەت بىلەن ئوبدان باشقۇرۇپ، ئاۋامنىڭ ئاغزىغا ئېلىپ سالدۇرۇپ، پۇقرالارغا تۈرلۈك - تۈمەن ھۈنەرلەرنى ئۆگىتىپ، تۆمۈرلەرنى ئېرىتىپ، قوراللارنى ياسا- تىپ، يىپ ئېگىرگۈزۈپ، كىيىم - كېچەكلەرنى توقۇتۇپ، تېرىلەرنى ئەيلەتكۈزۈپ، كەش - ئۆتۈك- لەرنى تىكتۈرۈپ، ئېكىنچىلىك يەرلىرىنى كېڭەي- تىپ، زىرائەتلەرنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈپ، باغ بىنا قىلىپ، مېۋىلىك دەرەخ تۈرلىرىنى كۆپەيتىپ، يول - كۆۋرۈكلەرنى ئوڭشاپ، ھاممام، ئۆي - سارايلارنى

پىشىم بولدى، تۇل ئانىسىنى ئېشىكىگە مىندۈ - رۇپ، خۇرجۇنىنى ئېلىپ، قاپقىغا سۇ تولدۇرۇپ قاراڭغۇ تاغ تەرەپكە قاراپ كېتىپ قالدى. ئەمما، قەيەرگە بارىلا دېسەم، شەھەرگە دېدى، بىراق، يولى شەھەرگە ئەمەس، تاغ تەرەپكە ئېلىنىۋاتقاندا كەلدى. مەن كۆڭلۈمدە: «ئەپەندى ئەزەلدىن يالغان گەپ قىلمايتتى، بۇ قېتىم ئەجەب يالغان سۆزلەۋا - تىدىيا» دەپ قالدۇم. شۇنداق بولسىمۇ، تاغ تەرەپتە بىرەر نەرسىسىنى ئېلىۋېلىپ، ئاندىن كېيىن ئاي - لىنىپ شەھەرگە بارسا كېرەك دەپ ئويلاپ، باشقىدە - چە خىيالدا بولماي ئۆيۈمگە كىرىپ كېتىپتىمەن.» دېدى. ئىبراھىم بۇغراخانغا يەنە بىر گەپ قىلىپ، قايىل قىلىپ، تاغ تەرەپكە قاراپ ئاتلىرىنى قامچىدە - لىشىپ، نەسرېدىن ئەپەندىنىڭ ماڭغان ئىزىنى ئىزلاپ، كۈچۈكلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ مېڭىپتۇ. پادىشاھ بىلەن ۋەزىر شۇ ماڭغىنىچە ئەلىياتقۇ بول - خاندا ئەپەندىگە يېتىشىۋاپتۇ. ئەپەندى ئىككى يول - لۇچىنىڭ ئۆزلىرىگە ئەگىشىپ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋىپلىنىپ بولسىمۇ، لېكىن ئۆمرىدە بىرەر قې - تىمۇ كىشىلەرنىڭ بوزەك قىلىشىغا ئۇچرىمىغان ھەمدە ئۆزىنىڭ بىر يالاڭ تۇش ئادەم بولغاندىكىن، يېنىمدا باشقىلارغا يارىغۇدەك ھېچنېمە يوق بول - غاندىن كېيىن، كىممۇ مېنى قورقۇتۇپ، بوزەك قىلار، دەپ ئويلاپ، يولىنى داۋاملاشتۇرۇۋېرىپتۇ. ۋەزىر پادىشاھنى ئەگەشتۈرۈپ ئەپەندىگە سالام قى - لىپ قويۇپ، يانداپ ئۆتۈپ كېتىپتۇ. ئۇلار بىر چاي قاينىغۇدەك يەرگە بارغاندا ئاتلىرىدىن چۈشۈپ بىر دەرەخنىڭ تۈۋىدە ئولتۇرۇپ، قوللىرىنى يۇيۇشۇپ، ناننى ئېقىن سۇغا چىلاپ يېيىشىپ تۇرۇپتۇ. شۇ ئەسنادا نەسرېدىن ئەپەندى يېتىپ كېلىپ، ئۇلارغا سالام قىلىپ يولىنى داۋاملاشتۇرماقچى بولۇپتۇ. ۋە - زىر ئىبراھىم ئەپەندىگە: — ئاقساقال ئاكا، بىز مۇشۇ تەرەپتە بىر ئا - دەمنى ئىزدەپ كەلگەندىمۇ، ۋاھالەنكى بۇ يەرگە كەلسەك، ئۇ ئادەم ئولتۇرىدىغان ئۆينى تاپالمىدۇق، سىلى بىلىسىلەر دەپ بەرسىلەر، بىلىمىسىلەر، بىزنىڭ ئوزۇقىمىز تۈگەپ قالغاندى، ئۆيىمىزگە قايتىپ

ھەيۋىسىنى سۇندۇرۇش ئىشى بىلەن نەچچە ئون يىلنى ئۆتكۈزۈپ، ئىنتايىن چارچاپتۇ ھەم مىجەزى چۈشۈشۈپ، تېرىككەك بولۇپ قاپتۇ. بۇغراخان ئەسلىدىنلا ئويۇن - تاماشا، نەغمە - ناۋاغا ئانچە ئېرەن قىلىپ كەتمەيدىكەن، مىجەزىنى تەڭشەشكە ئەھمىيەت بەرمەيدىكەن. ئۇنىڭ ۋەزىر - ۋوزۇرالى - رى ۋە ئاقىل - دانىشمەنلىرى بۇ خىل ئەھۋالنى ھېس قىلىشىمۇ، ئۇنىڭغا بىرەر چارە - تەدبىر قوللىنالمىي، ئىنتايىن تىت - تىت بولۇشىدىكەن. كۈنلەر، ئايلار ئۆتۈۋېرىپتۇ. بۇغراخاننىڭ مىجەزدە - دە ئۆزگىرىش بولماقتا يوق، بەلكى تەرسالىقى، ئاچچىقى كۈچىيىۋېرىپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى، سول قول ۋەزىر ئىبراھىم لەشكىرىي خىزمەت بى - لەن ئوغۇسقا بېرىپ، بىر بەگنىڭ مېھمىنى بول - دۇ. ئوغۇسقا بېگى بۇ مېھماندارچىلىققا باشقا بەگ - لەردىن سىرت، ھاپىزىلار، داستانچىلار، قىزىق - چىلار، تەنھەرىكەتچىلەر، قوشاقچىلاردىنمۇ تەكلىپ قىلغانىكەن. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا نەسرېدىن ئەپەندى - مۇ بار ئىكەن. ئىبراھىم بۇ سورۇندا نەسرېدىن ئە - پەندىنىڭ لەتىپىلىرىنى ياقتۇرۇپ قاپتۇ ھەم ئە - پەندىگە ئوردىغا بېرىپ خان بىلەن كۆرۈشۈپ، قى - زىقچىلىق قىلىپ بېرىشنى تەۋسىيە قىپتۇ. ئەپەندى «ئوردىغا بەگ كىرسە چىقالايدۇ، پۇقرا كىرسە چىقالمايدۇ، پۇقرا چىققان تەقدىردىمۇ، ئۆز ئۆيىدە خاتىرجەم ئولتۇرۇپ، خىرامان ياشىيالمايدۇ. ئەڭ ياخشىسى كۆرۈشمەي» دەپ ۋەزىرنىڭ تەكلىپىنى چىرايلىقچە رەت قىپتۇ. ئىبراھىم نەسرېدىن ئە - پەندىنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنىپ، ئارتۇق گەپ قىل - ماپتۇ - يۇ، دەرھال مېھماندارچىلىقتىن قايتىپ، ئوردىغا بېرىپ پادىشاھقا بىر يەرگە بېرىپ كېلىش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىپتۇ. بۇغراخان بۇ ۋەزىرگە ئىنتايىن ئىشەنچ قىلغانلىقى ئۈچۈن، ئىككىلەند - مەيلا ئۇنىڭ بىلەن يولغا چىقىپتۇ. ئۇلار ماڭا - ماڭا ئۇدۇل نەسرېدىن ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە قاراپ مېڭىپتۇ. ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئىشىكىنى چەكسە، ئۆيىدە ئادەم يوق. قوشنىلاردىن سۇرۇش - تۇرسە، قوشنىلىرىدىن بىرسى: ئەپەندى بىر ئاش

سىز، ئەڭ نادان ئادەمدۇر. بۇ ئىككى كىشى ھەقىقەتەن ھاجەتمەن ئىكەن. بىز مۇشۇ يەردە بىر دەم ئولتۇرۇپ، بۇلار بىلەن ئىككى ئېغىز گەپ قىلىدۇ. شايلى. سېنىڭ جاۋابىڭ ئۇلارنى قايىل قىلالىسا، ئۇلارمۇ بۇلغا راۋان بولۇشى مۇمكىن، رازى بولۇپ، مەسسا، يەنە باشقا ئادەملەرنى ئىزدەپ بېقىشقا دالالەت قىلغىن. ئۆرە تۇرۇشۇپ دېيىشكەن گەپنىڭ تۇتامى بولمايدۇ.

شۇنداق قىلىپ، ۋەزىر بىر كېڭىزنى سېلىپ، بۇغراخاننى بىر تەرەپكە، نەسرېدىن ئەپەندى، ئەپەندىدىن ئانىسىنى بىر تەرەپكە، ئۆزى بىر تەرەپتە ئولتۇرۇپ، ئۆزئارا پاراڭغا چۈشۈپتۇ. ئۇلار شۇ ئولتۇرغانچە بىر - ئىككى ئاش پىشىم ۋاقت ئۆتۈپ كۈچە پاراڭلىشىپتۇ. نەسرېدىن ئەپەندىم پارىڭنى تۈگەي دەپ قالغاندا، ئاندىن باشتا سورالغان سوئالغا جاۋاب بېرىپ مۇنداق دەپتۇ:

— ئەلىمىساقىتىن بۇيان بۇ يۇرتىمىزدا ئەرلەر تويى بولغاندىن كېيىن تېلىقپ، تولغىنىپ، قاھلاپ كۈلمەي كەلگەنكەن. مۇبادا، تۇيۇقسىز ئاش شۇنداق ئىش كۆرۈلۈپ قېلىنسا، ئۇنداق ئادەمنى شەيتان ئۆشنىسىگە چىقىۋېلىپ، يانپىشىنى سىلاپ كۈلدۈرۈۋاتىدۇ، دېگەن گەپ چىقىپ كېتىدىكەن، — دەپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ، بۇغراخان تولىمۇ مەمنۇنلۇق ھېس قىپتۇ ھەم ئەپەندىنىڭ نام - شەرىپىنى سوراپتۇ. ۋەزىر پادىشاھنىڭ كۆڭلىنى ئۇتقانلىقىدىن ئۆزىنى خوشال ھېسابلاپ، ئۆزىنى ئاشكارىلاپ تۇ ھەم بۇغراخانغا نەسرېدىن ئەپەندىمنى، نەسرېدىن ئەپەندىگە سۈتۈق بۇغراخاننى تونۇشتۇرۇپتۇ. بۇ قېتىمقى ۋەقەنىڭ ئەمەلىيىتىنى ئاڭلاپ، پادىشاھمۇ، نەسرېدىن ئەپەندىمۇ ھەيران بولۇشۇپتۇ.

— نەسرېدىن ئەپەندى، سىلەننىڭ مەملىكىتىدىن مەزىدىن چىقىپ كەتمەكچى بولغانلىقىڭنىڭ سەۋەبىنى بىلىمەن. ئەلىمىساقىتىن بۇيان پۇقرا پادىشاھقا يارىغاندىن كېيىن، ئۇنداق ئادەم ياكى ئەمەلدارلىققا ئۆستۈرۈلشى ياكى يۇرتتىن چىقىپ كېتىشى كېرەك. سىلى ئەمەلنى خالىمايلا. بىراق،

كېتىشكە ئوزۇقلۇقىمىز يېتىشمەيدىغاندەك تۇردۇ. سىلەدە ئارتۇق ئوزۇقلۇق بولسا ياكى سېتىپ بەرسىلە، ياكى ئارىيەت بېرىپ تۇرسىلا.

— بۇ يەردە ئۆي يوق. مېنىڭ ئۆيۈم يۇرتىمنىڭ چېتىدە. سىلەر كىمنى ئىزدەيتتىڭلار، — دەپ سوراپتۇ نەسرېدىن ئەپەندى.

— بىز ئىزدىمەكچى بولغان ئادەمنىڭ ئىسمىنى ئۇنتۇپ قاپتۇق. پەقەت كىشىلەر مۇشۇ يۇرتنىڭ ئەڭ چېتىدە ئولتۇرىدىغان ئادەم دېگەن ئىدى، — دەپتۇ ۋەزىر.

— ئۇ ئادەمدە نېمە ئىشىڭلار بار ئىدى؟

— بىر گەپ سورىۋالساقلا بولاتتى.

— نېمە گەپ سوراپتۇڭلار؟

— مېنىڭ بىر دوستۇم بار ئىدى. ئۇ پەقەت كۈلمەيدۇ، كۈلىسىمۇ قاھلاپ كۈلمەي، ئاغزىنىڭ ئۇچىدىلا كۈلۈپ قويدۇ. بۇنىڭ بىرەر سەۋەبى ياكى چارىسى بارمىدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ ۋەزىر.

— بۇنىڭ سەۋەبى ۋە چارىسىنى مەن سىلەرگە دەپ بېرەلمىگۈدەكمەن، باشقا ئادەم تېپىڭلار، — دەپتۇ ئەپەندى.

— بىز سۈرۈشتە قىلىپ، باشقىلاردىن ئاڭلىمىساق، مۇشۇ يۇرتنىڭ ئەڭ چېتىدە ئولتۇرىدىغان بىر ئاق ساقال بوۋاي كۆپ سوئاللارغا جاۋاب بېرەلەيدۇ ھەم شۇنداق گەپلەرگە مەنە ئېيتالايدۇ، دېگەن ئىدى. بۇ يۇرتنىڭ ئەڭ چېتىدىكى ئۆيىنى ئاران تاپساق، ئۇ ئادەم مۇشۇ تاغ تەرەپكە كېتىپتەكەن، ئىزدەپ كەلسەك، بۇ تەرەپتە سىلەدىن باشقا ئادەمنى ئۇچراتمىدۇق. بىز تۇرۇۋاتقان بۇ يەر تاغ ئېغىزى ئىكەن. بىرقانچە كۈندىن بۇيان ئۇ تەرەپكىمۇ تېخىچە بىرەر ئادەم ئۆتمەپتۇ. شۇڭا، يولىمىزنى توختىتىپ، بۇ يەردە تۇرۇپ، سىلەننىڭ كېلىشىلىرىنى كۈتتۇق. ئەمدى سىلەدىن باشقا بۇ يەردە ئادەم بولمىسا، بىزنىڭ سوئالىمىزغا سىلەدىن باشقا يەنە جاۋاب بەرگۈدەك بىرەر ئىنسان چىقماسمۇ؟

— ئوغلۇم، — دەپ گەپ باشلاپتۇ نەسرېدىن ئەپەندىنىڭ ئانىسى، — دۇنيادا باشقىلاردىن نەرسىنى ياكى گېپىنى ئايىغان ئادەم ئەڭ بەخت.

باغلىقىدىكى زاغرىسىنى يەپ ئولتۇرارمىش. سۇ- تۇق بۇغراخانمۇ نەسرېدىن ئەپەندى كەلسە پەقەت كايماي، ئەپەندىنىڭ رايىغا باققانمىش. ئەمما، نەسرېدىن ئەپەندىنىڭ ئوردىغا كېلىپ - كې- تىدىغانلىقىنى ۋەزىردىن باشقا ھېچ كىشى بىل- مەسسىمىش.

سۈتۈق بۇغراخان ئالەمدىن ئۆتكەندىن كې- يىن، ئاندىن كىشىلەر نەسرېدىن ئەپەندىنىڭ سۇ- تۇق بۇغراخاننىڭ دوستى ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ھەيران - ھەس قېلىشقان ۋە بۇ گەپ ئېغىزدىن - ئېغىزغا يەتكۈزۈلۈپ، بۈگۈنكى كۈنگىچە يېتىپ كەلگەنمىش.

(ئېيتىپ بەرگۈچى: ئوسمان قاسىم، ئەيسا مامۇت؛ توپلىغۇچى: قەشقەر كونا شەھەر ناھىيە قوغان يېزىسى يۇقارقى قازىرىق كەنتىدىن مىجىت ئوسمان؛ خاتىرىلە- گۈچى: غەيرەتجان ئوسمان)

كۆنچى يىگىت نۇر ئېلى

ئاقخان ۋە قاراخاننىڭ زامانىسىدا قارا شەھەر - دە ئەمەت دېگەن بىر پادىچى بوۋاي ئۆتكەنكەن. ئۇ- نىڭ يېشى خېلى چوڭ بولۇپ قالغان بولسىمۇ، لې- كىن پەرزەنتى يوق ئىكەن. ئۇ يىغلاپ - قاقشاپ، ئاللاغا كۆپ يالۋۇرۇپ، يېلىنغانىكەن، خوتۇنى ھا- مىلىدار بولۇپ، ۋاقىت - قەرەلى توشۇپ تۇغۇپتۇ. ئۇنىڭغا نۇر ئېلى دەپ ئات قويۇپتۇ. بوۋاي نۇر ئې- لىنى يەتتە يېشىدىن باشلاپ قوي باققىلى چىقىد- رىپتۇ. نۇر ئېلى توققۇز ياشقا كىرىپتۇ، ئەمەت بوۋاي خوتۇنى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئوغلىغا بىر ھۈنەر ئۆگىتىشنى ئويلىشىپتۇ. ئۇلار ئۇيان ئىزدەپ، بۇيان ئىزدەپ بىرەر لايىق ھۈنەرۋەننى تا- پالماپتۇ، بەزى ھۈنەرۋەنلەرنى تاپسا ئۇلار نامرات بوۋاينىڭ بالىسىغا ھۈنەر ئۆگىتىپ قويۇشنى خا- لىماپتۇ. ئەمەت بوۋاي بىر كۈنى توختى ئاخۇن دې- گەن بىر كۆنچى بوۋاينىڭ شاگىرتى يوق ئىكەنلى- كىدىن خەۋەر تېپىپ، نۇر ئېلىنى ئەگەشتۈرۈپ، شۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپ كۆڭلىدىكىنى ئېيتىپتۇ. توختى ئاخۇن نۇر ئېلىگە ھۈنەر ئۆگىتىپ قويۇش-

ئەل - يۇرتنى باشقۇرىمەن دەپ، كۆپ يىللاردىن بۇيان چارچىدىم، ھاردىم، تالدىم، ماڭا سىلىدەك ئادەم كېرەك. ۋەتەننى تاشلاپ كەتمىسە، ۋەتەن ھەممىدىن مۇقەددەس. ۋەتەن جان دېمەكتۇر، ۋەتەن ئانا دېمەكتۇر. بىراق مەن سىلنى ئوردىغا ئېلىپ كەتمەي، باياشاتمۇ قىلىۋەتمەي، سىلى مۇشۇ يەردە تۇرۇپ، جانلىرىنى جان ئەتسىلە، مەن گەپ سې- غىنغاندا، چارچاپ، زېرىكىشلىك ھېس قىلغاندا، ھارغىنلىق يەتكەندە مۇشۇ يەرگە ئۆزۈم كېلىپ، سىلى بىلەن گەپلىشىپ، قانغۇچە مۇڭدۇشاي، قىزىق گەپلىرىنى، لەتىپىلىرىنى ئاڭلاي. مۇبادا كالىلىد- رىدىن ئۆتۈپ، رازى بولسىلا ئانىلىرىنى ئېلىپ ئوردىغا بېرىپ مېھمان بولۇپ كەلسىلە. شۇنىڭ بىلەن بىللە ماقۇل كۆرسىلە، ئانىلىرى بىلەن سى- لىنىڭ تۇرمۇشلىرىغا كېرەكلىك ئازدۇر - كۆپتۇر لازىمەتلىكلەرنى ئوردىدىن يەتكۈزۈپ بېرىيلى.

نەسرېدىن ئەپەندى سۈتۈق بۇغراخاننىڭ مې- رىبانلىقى ۋە دانىشمەنلىكىدىن چەكسىز سۆيۈنۈپ- تۇ. بىراق «مەن پەقەت سىلنىڭ بىرلا تەلەپلىرىنى ئورۇنلىيالايمەن، شۇنىڭغا ماقۇل دېسە، گەپلىرىد- نى ئاڭلايمەن، بولمىسا، يولۇمنى داۋاملاشتۇرد- مەن» دەپتۇ.

— گەپلىرىنى چۈشەندىم. مەن پەقەت ھەر پەسىلدە سىلنىڭ ئۆيلىرىگە بىر قېتىمدىن قۇ- رۇق قول كېلىپ، لەتىپىلىرىنى ئاڭلاپ كېتەي. بۇ بىزنىڭ دوستلۇقىمىزنىڭ ئەھدى بولسۇن.

سۈتۈق بۇغراخان نەسرېدىن ئەپەندى بىلەن تونۇشقاندىن باشلاپ، چېھرىدە كۈلكە ئالامەتلىرى قايتا جىلۋىلىنىشكە باشلاپتۇ. تەرسالىقىمۇ بارا - بارا يۇمشاشقا قاراپ يۈزلىنىپتۇ. تېخىمۇ تەمكىن- لىشىپ، تېخىمۇ بەردەم ھالدا شاھلىق خىزمىتىنى داۋام ئەتكۈزۈپتۇ.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، كېيىنكى كۈنلەردە نەسرېدىن ئەپەندى ئانىسىنى ئېلىپ ئوردىغا توق- قۇز قېتىم مېھمانغا كېلىپ - كېتىپتۇدەكسىمىش. بىراق، ئوردا داستىخانىدا ئولتۇرماي، يان ئۆيدە ئولتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ قاپقىدىكى سۈيىنى ئىچىپ،

تالغانمىش.

(ئېيتىپ بەرگۈچى: قەشقەر كونا شەھەر ناھىيەسى قوغان يېزىسى يۇقىرىقى قازىرىق كەنتىدىن نىياز رېھىم؛ خېجىك ناھىيىسى ئەرمۇدۇن يېزىسى. توپلىغۇچى: غەيرەتە. جان ئوسمان)

پاتىگۈل ۋە ئۇنىڭ سۈمبۈل چېچى

كاشغەردە بۇغراخانلار جاھان سوراپ يۈرگەن كۈنلەردە بەشكېرەمنىڭ تۈتۈرگە دېگەن كەنتىدە يولۋاس بىلەن ئاسمخان دېگەن بىر جۈپ ئەر - خوتۇن دېھقانچىلىق ۋە باغۋەنچىلىك قىلىپ چېنىدى. نى جان ئېتىدىكەن. ئۇلارنىڭ بەش قىزى بولۇپ، بۇ قىزلار ئائىلە ئىشلىرىغا ياردەملىشىپ، ئې. تىز - ئېرىق ۋە بازاردىكى ئېلىم - بېرىم ئىشلىرىغا قارىشىپ بېرەلمەيدىكەن. دادىسىمۇ قىزلىرىنى سىلىق، يۇمران چوڭ قىلىش ئۈچۈن، قاتتىق - يە. رىك ئىشلارغا ئانچە سالمايدىكەن. شۇنداق بولغاچ. قىممىكىن، يولۋاسنىڭ تۇرمۇشى غورىگىل ئۆتۈپتۇ. ئەمما ئەر - ئايال قىزلىرىنى ھويلا - ئاران، باغ. لىرىدىلا ھەرىكەت قىلدۇرۇپ، ئىشچان، پاكىز، شەرم - ھايالىق قىلىپ چوڭ قىپتۇ. بۇ قىزلارنىڭ ئەخلاقلىق، چىرايلىق، ئېسىل سۈپەتلىرى يېقىن - يىراققا تارقىلىپ، ئۇلار بويىغا يەتكەنسىمۇ تۇشمۇتۇشتىن ئەلچىلەر كېلىشكە باشلاپتۇ. ئەمما يولۋاسنىڭ ئۆي بىساتى ئاددىي، قولى قىسقا بول. غاچقا، قۇدىلارنىڭ ئالدىغا ئوبدان چىقالماي قې. لىپ، يېنىشىپ كېتىشتىن ئەنسىرەپ، ئەلچىلەر ئىشىكتىلا ئۈزىتىلىپ، توي ئىشى كەينىگە سۈرۈ. لۈپ كېتىپتۇ. كۈنلەر، ئايلا ئۆتۈپتۇ. بىر باي يولۋاسنىڭ چوڭ قىزى پاتىگۈلنى توقاللىققا ئال. ماچى بولۇپ، يولۋاسنىڭ ئۈنمىغىنىغا ئۈنمىماي ئەلچىلەرنى ئارقا - ئارقىدىن ئەۋەتىپ، توپلۇقنىد. مۇ ئوبدان سېلىپ، يۇرت ئاقساقاللىرىنى ئارىغا سېلىپ، تارتىشقىلاپ دېگەندەك پاتىگۈلنى ئېلىپ كېتىپتۇ. ئامالسىز قالغان پاتىگۈل ئاتا - ئانىسى ۋە سىڭىللىرىنىڭ كەلگۈسى بەختى ئۈچۈن ئەخ. تەمباي بىلەن ئۆي تۈتۈپ بىر ئوغۇل پەرزەنت كۆ.

تا بىر شەرت بارلىقىنى، شۇ شەرتنى ئادا قىلالد. سىلا ھۈنرىنى ئۆگىتىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. ئە. مەت بوۋاي ۋە نۇر ئېلى بۇنىڭغا ماقۇل بوپتۇ. ئەسلىدە كۆنچىلىك ھۈنەرلەرنىڭ ئىچىدە ئەڭ پاسكىنا ھۈنەر بولۇپ، ئادەتتە كىشىلەر بۇ ھۈنەرنى ئاسانلىقچە ئۆگەنمەيدىكەن. تېرىلەرنى ئاشلىغاندا، كۆپ مىقداردا سېسىق سۇ چىقىدىغان بولغاچقا، بۇ يۈندىلار ئېرىق - ئۆستەڭلەرنىڭ سۈيىنى بۇلغىۋې. تىپ، يۇرتداشلارنىڭ نارازىلىقىنى كەلتۈرۈپ چى. قىرىدىكەن. شۇنداق بولغاچقا، توختى ئاخۇن بوۋاي، يۇرت - مەھەللىدىن خېلى يىراق بىر جايدا دۇكان قۇرۇپ، يوشۇرۇن ھۈنەر قىلىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن بىللە بەكمۇ قېلىن ئەلگەكتە ھەر كۈنلىك. دىكى يۈندىلارنى ئېرىغداپ، سۈزۈپ، پاكىزە سۈنى دەرياغا قويۇپ بېرىدىكەن، چىقىندىلارنى قىغ قى. لىدىكەن.

نۇر ئېلى ئۇستازىنىڭ ئىشلىرىغا ياردەمدە بو. لۇپ، كېچە - كۈندۈز تىنم تاپماي ئىشلەپ، ھۈ. نەرنى پات پۇرسەتتە ئىگىلىۋاپتۇ ھەم ئۇستازىنىڭ. كىدىنىمۇ قېلىن ئەلگەك ياساپ، يۈندىلارنى بەكمۇ پاكىزە ئېرىغداپ چىقىرىپتۇ. ئۇنىڭ شاگىرتلىرى كۆپىيىپ، كۆنچىلىكى بەك روناق تېپىپتۇ. بۇ ئىش ئۈچۈن كۆپ سۇ كېتىدىكەن. شۇڭا، ئۇ ئاي. رىم بىر ئۆستەڭ قېزىپ، ئۇنىڭ سۈيىنى كۆنچىد. لىك ھۈنرىگە ئىشلىتىپتۇ. بۇ ئۆستەڭنىڭ سۈيى ئاساسەن تېرە ئاشلاشقا ئىشلىتىلگەن بولسىمۇ، لېكىن نۇر ئېلى سۈنى بەك پاكىزلاپ، ئاياغ تەرەپ. كە قويۇپ بېرىدىغان بولغاچقا، بۇ ئۆستەڭنىڭ سۈ. يى نۇر ئېلىلەرنىڭ دۈكىنىنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە. كىگە قارىغاندا ناھايىتى سۈزۈك، كۆپكۆك ئېقىپ تۇرىدىكەن. بۇنى كۆرگەن يۇرتداشلار نۇر ئېلىغا ئاپىرىن ئېيتىپ، ئۆستەڭنىڭ ئاياغ تەرىپىگە تې. خىمۇ زىچ ماكانلىشىپ، ئېكىنچىلىك بىلەن شۇ. غۇللىنىپتۇ. نۇر ئېلى قازدۇرغان دەريا كىشىلەرگە كۆپ پايدا يەتكۈزۈپتۇ. ئۇنىڭ كۆنچىلىك كەسىمىمۇ راۋاجلىنىپ، ئالتە شەھەرگە پۇر كېتىپتۇ. شۇ. نىڭدىن كېيىن بۇ دەريا «كۆنچى دەرياسى» دەپ ئا.

رۇپتۇ. بۇ ئوغۇل يەتتە ياشقا كىرگەندە ئەختەمباي كاتتا سۈننەت توي ئۆتكۈزۈپ ھەم يۇرتداشلارغا خوشلىشىش چېيى بېرىپ، پاتىگۈلنى ئېلىپ، ئوغلىنى چوڭ خوتۇنغا قالدۇرۇپ ھەرەمگە يولغا چىقىپتۇ. ئۇلار ھەرەمگە بېرىپ ھەج - تاۋاپ قىلىش ئارىلىقىدا قاراقچىلارغا ئۇچراپ مال - مۈلۈكى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنغاندىن باشقا ئەختەمباي ئۆلتۈرۈلۈپتۇ. قارا نىيەتلەر پاتىگۈلگە پوخۇرلۇق قىلىپ مەقسىتىگە يېتەلمىگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئىككى پۈتىنى كېسىۋېتىپتۇ. بەختىگە يارىشا پاتىگۈل ياخشى نىيەتلىك كىشىلەرنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشىپ مەككىدە تۇرۇپ قاپتۇ ھەم شۇ يەردە ئولتۇراقلىشىپ قالغان بىر يۇرتداش ئادەم پاتىگۈلنى بالىلىرىنى باقتۇرۇش ئۈچۈن ئۆيىدە ئېلىپ قاپتۇ. ئايلا ئۆتۈپتۇ، يىللار ئۆتۈپتۇ. پاتىگۈلنىڭ ئېسىدىن مېھرىبان ئاتا - ئانىسى، سۆيۈملۈك ئوغلى، ئەزىز ۋەتىنى زادى نېرى بولماپتۇ. ئىشتىن بوشىغان ھامان يۇرتىغا قاراپ زار - زار يىغلاپ، سېغىنىشىنى ئىپادىلەپتۇ. ئەمما يول يىراق، قولىدا پۇل يوق، ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئاجىز - مېيىپ خوتۇن كىشى بولغانلىقى ئۈچۈن، يۇرتىغا قايتىشقا ھېچقانداق يول ۋە مۇمكىنچىلىك تاپالماپتۇ. جاپالىق ئەمگەك ۋە روھىي ئازاب پاتىگۈلنى تېزلا قېرىتىپ، بەللىرىنى مۈكچەيتىپتۇ، ھەتتا كېيىنكى كۈنلەردە، كوچىغا چىقىپ قاپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى بەشكېرەمدىن ھەجگە بارغان يۇرتلۇقلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ، ئاتا - ئانىسىنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلسا، ئۇلار ئاللىبۇرۇن ئالەمدىن ئۆتۈپ، ئوغلىنىڭ لەشكەرلىككە تۇتۇلۇپ كەلمىگەنلىكى خەۋىرىگە ئېرىشىپتۇ. شۇنداق قىلىپ ئۆزىنىڭ قايتالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن پاتىگۈل ئىككى تال سۈمبۇل چېچىنى تۈۋىدىن كېسىپ بىر خالتىغا سېلىپ، يۇرتداشلىرىنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ، ئۇنى ئاتا - ئانىسىنىڭ قەبرىسىنىڭ ئايىغىغا كۆمۈپ قويۇشنى ھاۋالە قىپتۇ. يۇرتداشلىرىدىن بىرسى:

— جىمكى مۇسۇلمان ئەھلى ھەج قىلىشنى

پەرز دەپ بىلگەندىن باشقا، مەككە - مەدىنىدە ئۆلۈپ كېتىپ، رەسۇللىلانىڭ ئايىغىدا يېتىشىنى ئۆمرىدىكى ئەڭ خاسىيەتلىك، ساۋابلىق ئىش دەپ قارايدىغان تۇرسا، ئۇنىڭ ئۈستىگە سىلى رەسۇللىلانىڭ يۇرتىدا قىرىق يىل ياشاپ، مۇشۇ يەردە يەرلىكتە يېتىشقا تامامەن ھەقلىق بولغان ئادەم تۇرۇقلۇق، قانداقسىگە ئەرزىمەس چاچلىرىنى يەنە يۇرتقا يولغا سېلىشقا رايلىرى بارىدۇ، — دەپتۇ. پاتىگۈل جاۋابەن:

— ئىنسان ئۈچۈن يۇرت - ۋەتەن، ئاتا - ئانا يەنىلا ھەممىدىن ئۇلۇغ ئىكەن. مەن بۇ يەردە ياشاش جەريانىدا بۇنى بەكلا چۈشىنىپ يەتتىم. ئەسلى ئۆلۈم چوقۇم قايتىپ كېتىپ، يۇرتۇمدا، ئاتا - ئانىمىڭ قەبرىسىنىڭ ئايىغىدا يېتىشىنى نىيەت قىلغان بولساممۇ، لېكىن تەقدىر بۇنىڭغا ئىمكانىيەت بەرمىدى. جىسمىم ياكى تېنىم ۋەتەنگە كېتەلمىگەن ئەھۋالدا، ئىككى تال ئۆرۈمچى چېچىمنى ۋەتەنگە يولغا سېلىش مېنىڭ يۇرتۇم ۋە ئاتا - ئانىم ئالدىدىكى ئەڭ چوڭ قەرزىمدۇر، پەرز بىلەن قەرز تەڭپۇڭلاشمىسا، ئىنساننىڭ قىممىتى نامايان بولمايدىكەن، — دەپتۇ.

بەشكېرەملىكلەر ئۆزىنىڭ يۇرتىدىن چىققان جاسارەتلىك، يۇرتسۆيەر ئايالنىڭ بۇ خىل روھىدىن قاتتىق تەسىرلىنىپ، ئۇنىڭغا كۆڭۈل ئىزھارلىرىنى قىلىپ، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە يېتەرلىك خىراجىتىنى جەم قىلىپ بېرىپ ھەم بىر ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپتۇ، ئاندىن ئۇنىڭ بىر جۈپ سۈمبۇل چېچىنى ئېلىپ يۇرتىغا ئېلىپ كېلىپ، ئاتا - ئانىسىنىڭ قەبرىسىنىڭ ئايىغىغا دەپنە قىلىپ قويۇپتۇ. بۇ خەۋەر ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ، قۇلاقتىن - قۇلاققا ئۆتۈپ، بۇغراخاننىڭ قولىغا يېتىپتۇ. پادىشاھ پاتىگۈلنىڭ يۇرتىنى ھەممىدىن چوڭ بىلگەن خىسلىتىنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئوردىنىڭ ئاغچىسى مەرتىۋىسىنى بېرىپتۇ ھەم ئۇنىڭ چېچى دەپنە قىلىنغان قەبرىنى ئالاھىدە ياساتقۇزۇپ، ئۇنىڭغا قاراشقا مەخسۇس ئادەم بەلگىلەپ، ئەبەدىيلىك ۋەخپىلىك يەر ئايرىپ

زىغا سېلىپ يېيىش ئارقىلىق ئاللادىن پەرزەنت تىلىشىدىكەن. بەزىدە ئۇلار بىرەر بالا يۈزى كۆرۈپ قالسا، پەرزەنتكە ئاللا بەردى، خۇدا بەردى، ئىگەم بەردى، سېتىۋالدى، تىلىۋالدى، سورىۋالدى، تۇرا-خۇن، تۇرۇپئاخۇن، تۇردى، تۇرغۇن، تۇرسۇن، تۇر-نساخان - تۇنساخان، تۇخان - تۇرخان قاتارلىق ئىسىملاردىن بىرەرنى قويۇش ئارقىلىق تەڭرىدىن پەرزەنتلىرىنىڭ تۇرۇپ قېلىشىنى تەلەپ قىلىش-قان. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە تۇغۇشنىڭ ئالدى - كەي-نىدە خىلمۇخىل ئەم - ئىرىملارنى قىلىشقان. مە-سىلەن: بالىلىق ئاياللارنى تۇغۇت ئانىسى قىلىش، ئۈچ كۈنگىچە بالىنىڭ تۇغۇلغانلىقىنى قوشنىلار-دىن مەخپىي تۇتۇش، يەتتە كۈنگىچە ئۆتنە - يېرىم قىلىپ كىرگەنلەرگە ئۆزرە ئېيتىپ، نەرسە بېرىپ تۇرماسلىق، تۇغماس، بالىسى تۇرمىغان ئاياللارنىڭ تۇغۇتلۇق ئۆيگە كىرىشىگە رۇخسەت قىلماسلىق، قىرىق كۈنگىچە بوۋاقنى تالا - تۈزگە ئېلىپ چىق-ماسلىق، قىرىق كۈنگىچە بوۋاقنىڭ بوينىغا، قول-تۇقىغا، پوسمىسىنىڭ ئالدى تەرىپىگە، چاپىنىنىڭ دولىسىغا، بۆشۈكىنىڭ تۇتقۇچىغا كۆز تۇمار، تىل-تۇمار، كۆز مۇنچاق قاتارلىق نەرسىلەرنى ئېسىپ قويۇش، قۇراق چاپان (قىرىق خىل لاتا بىلەن قوراشتۇرغان چاپان) كىيدۈرۈش، دىمىدە ئىچۈرۈش قاتارلىقلار.

سۈتۈق بۇغراخان جاھان سوراپ تۇرغان يىللاردا كىشىلەر قانداق قىلغاندا پەرزەنتلىرىنىڭ ئۈزۈن ئۆمۈرلۈك بولۇشىنى قولغا كەلتۈرگىلى بولىدىغانلىقى ھەققىدە بېشارەت بېرىشنى سوراپ قۇتبىدىن ئەلاغوجامنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىپتۇ.

قۇتبىدىن ئەلاغوجام چوڭقۇر ئويلىغاندىن كې-يىن: «بۇ ئىشنى مەنمۇ ئەزەلدىن ئويلاپ كەلگەند-دىم. بۇنىڭغا ئاللا تەرىپىدىن ئوبدان بېشارەت كەل-گەنىدى. بۇنى ئەمدى ئاۋام خەلقىگە بىلدۈرىدىغان ۋاقىت كەلدى. ئۇ بولسىمۇ، يېڭى تۇغۇلغان با-لىلارغا نىياز چېچى قويۇش قائىدىسىدۇر. نىياز دېگەنلىك - يالۋۇرماق دېگەنلىك. بۇ ئاللادىن تە-لەپ تاپقانلىقنىڭ نىشانى سۈپىتىدە ئوغۇل پەر-

بېرىپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ پاتىگۈلنىڭ چېچى دەپنە قىلىنغان مازار «ئاغچىخېنىم مازىرى» دەپ ئاتىلىپ، زامانلاردىن - زامانلارغا كىشىلەرنىڭ تاۋاپ قىلىدىغان جايى بولۇپ قاپتۇمىش. بۇ مازار تۈتۈرگىنىڭ شەرقىدە بولۇپ، ئارىدىن بەش يۈز يىل ئۆتكەندە، چاقماق دەرياسىغا كەلگۈن كېلىشى بىلەن ئېقىتىپ كېتىلگەن بولسىمۇ، يۇرتداشلار بۇ مازار-نىڭ ئىزىغا كېلىپ، دۇئا - تەگبىر قىلىشنى داۋاملاشتۇرۇپ كەپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ، تۈتۈر-گىدىكىلەر ئارىسىدا ھەجگە بارغاندا ئۇ يەردە ئۇزاق تۇرۇپ قالماسلىق ھەم ھەرەمدە تۇرۇپ ئۆلۈپ كې-تىشنى ساۋابلىق ئىش دەپ قارايدىغان ئەقىدىنى چوڭ بىلمەيدىغان ئادەت شەكىللەنگەنىكەن.

(ئېيتىپ بەرگۈچى: ئوسمان قاسىم؛ توپلىغۇچى: غەيرەتجان ئوسمان)

قۇتبىدىن ئەلاغوجام ۋە نىياز چېچى

قەدىمدىن بېرى قەشقەرلىكلەر پەرزەنتلىرى-نىڭ كۆپ بولۇشىنى بەكمۇ ئارزۇ قىلىدىكەن ھەم بالىسى كۆپ كىشىلەرنى بەكمۇ ھۆرمەتلەيدىكەن. بىراق «سۈيى بار يەرنىڭ ئوتى يوق، ئوتى بار يە-رنىڭ سۈيى يوق» دېگەندەك كىشىلەرنىڭ ئارزۇسى-نىڭ ئەكسىچە، ھەرخىل پېشكەللىكلەر، يەنى ئا-چارچىلىق، ئاغرىق - سىزلاق، سۇ، ئوت ئاپىتى، يېغىلىقلار تۈپەيلىدىن بەزى ئاتا - ئانىلار بالىل-رىدىن ئايرىلىپ قالسا، بەزى ئاياللار تۇغماسلىق كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلىقتىن بالا دىدارغا قانمايدىكەن. بەزى ھاجەتمەن ئاياللار تەقۋادار ئا-ياللارنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە بۆشۈك ئانام مازد-رى، بۇۋى ئانام مازىرى، دەقىيانۇس مازىرى، قارا-خان پادىشاھىم مازىرى، سۈتۈق بۇغراخان مازىرى، قۇتبىدىن ئەلا غوجام مازىرى، ئارىسلان خېنىم ما-زىرى، قۇتبىدىن ئەلا غوجام مازىرى، ئوسمان بۇغراخان مازىرى، ئاپپاق غوجام مازىرى قاتارلىق جايلارغا بېرىپ، دۇئا - تىلاۋەت قىلىپ، يۈزىنى توپىغا سۇۋاپ، كۆزىنى يۇمۇپ، قولىنى بەلگىلەن-دەن گەن جايغا تىقىپ، قولغا نېمە چىقسا شۇنى ئاغ-

زەنتلەرنىڭ بېشىنىڭ ئارقا دوقسىغا نىياز چېچى (خەلق ئارىسىدا «سېكىلەك» مۇ دېيىلىدۇ) قويۇپ، ئۈچ تاسماق ئايرىپ، بىر تال قىلىپ ئورۇپ قويۇش كېرەك، ئۇنى يەتتە ياشقا كىرگەندە رەسمىيەت ئار-قىلىق چۈشۈرۈۋېتىش لازىم. شۇنداق قىلغاندىلا پەرزەنتلەرنىڭ بۇرۇن ئۆلۈپ كېتىشىدىن ساقلا-نغىلى بولىدۇ» دەپتۇ.

كىشىلەر يەنە: «نىياز چېچىنى قانداق رەسم-يەت بىلەن كىملىرىگە چۈشۈرتىمىز؟» دەپ سورىغا-نكىن، قۇتبىدىن ئەلاخوجام: «بۇغراخانلارنىڭ قەب-رىستانلىقىدا كىشىلەرگە نەزىر بېرىلىدىغان داش قازانلارغا ئوتۇن يېرىپ، ئوت قالغۇچىلار، داس يۇيۇپ، سۇ توشۇغۇچىلار كېچە - كۈندۈز تىنىم تاپماي ئىشلەپ، ساۋابلىق ئىشلارنى قىلىپ، گۇنا-ھىدىن پاك بولۇپ ئاللاغا يېقىن كىشىلەردىن بولۇپ قالدى. مۇشۇ مۆمىن مۇسۇلمانلار ئىمانى كامىل كىشىلەردۇر. ئۇلار نىياز چېچىنى چۈشۈرۈشكە ئەڭ مۇۋاپىق كېلىدۇ. سىلەر نىياز چېچى قويۇلغان پەرزەنتىڭلارنى يەتتە ياشقا كىرگۈزۈپ، بىرەر جان-لىق ياكى قوي - كالا، تاپالمىغىنىڭلار توخۇ، كەپ-تەرنى ئېلىپ، ئۇنىڭغا ئاشلىق، تۇز - ئوتۇنلارنى قوشۇپ بۇغراخانلار قەبرىستانلىقىغا ئېلىپ بې-رىپ، شەيخ - مۇلازىملارغا سەدىقە قىلىپ، ئۇلارغا تەلىپىڭلارنى ئېيتىڭلار. ئۇلار بۇ ئىشلارنى ئو-رۇنلاپ سىلەرنى ۋە ئاللاننى رازى قىلىدۇ» دەپتۇ.

ئوغۇل بالىلارغا نىياز چېچى قويدۇرۇپ ئار-زۇلاپ بېقىش ۋە چېچىنى يەتتە ياشقا كىرگۈزۈپ قۇتبىدىن ئەلاخوجامنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە بۇغراخانلار قەبرىستانلىقىدا مۇلازىملىق قىلىدىغان شەيخ - مۇلازىملارغا چۈشۈرتۈش ئادىتى مانا مۇشۇ-نىڭدىن قالغانىكەن.

كېيىنچە، كىشىلەر نىياز چېچى قويۇش ۋە نىياز چېچىنى بۇغراخانلار قەبرىستانلىقىنىڭ مۇلازىم - شەيخلىرىگە قەرەللىك يوسۇندا ياساتتۇ-رۇپ ۋە ئالدۇرۇپ تۇرۇشنىڭ مۇنداق پايدىسى بار-لىقىنى ھېس قىلىشقانىكەن: بىرىنچىدىن، بەزى ئادەملەر بالىلىرى تۇغۇلسا، ھەر خىل سەۋەبلەر

تۈپەيلىدىن چېچىنى ۋاقتى - قەرەلىدە چۈشۈرت-كۈزمەي، بوۋاقلارنىڭ چاچلىرى ئۆسۈپ كېتىپ، بالىلارنىڭ قۇۋۋىتىنى تارتىپ كەتسە، يەنە بىر تە-رەپتىن، بوۋاقلارنىڭ پاكىزلىقىغا ۋە تازىلىقىغا تەسىر يەتكەن؛ يەنە بىر تەرەپتىن، بوۋاق - ئۆس-مۈرلەرنىڭ چېچىنى نائۇستا ساتىراشلارغا ئالدۇ-رۇپ، بەزى كېلىشمەسلىكلەر كېلىپ چىققان؛ ئۇ-چىنچىدىن، كىشىلەر بالىلارنىڭ چېچىنى ئالدۇرد-ىمىز دەپ بۇغراخانلار قەبرىستانلىقىنى، ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ مازارلىرىنى قەرەللىك يوقلاپ تۇرۇش-قا مۇمكىنچىلىك تۇغۇلغان، بۇنىڭ بىلەن بىلەن ئۆسمۈرلەر - بالىلارنى كىچىكىدىن مازار تاۋابىتى ئادىتى بىلەن تەربىيەلەشكە پايدىسى بولغان.

(ئېيتىپ بەرگۈچى: قەشقەر كونا شەھەر ناھىيە قوغان يېزىسى يۇقارقى قازىرىق كەنتىدىن ئوسمان قاسىم؛ توپلاپ رەتلىگۈچى: غەيرەتجان ئوسمان)

قاراخان ۋە بادام دوپپا

قەدىمكى زاماندا قەشقەردە قاراخان دېگەن بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. دەقىيانۇس قاراخان پادىشاھ ئادالەت بىلەن جاھان سورىغانلىقى ئۈچۈن، كىشى-لەر خاتىرجەم، تىنچ - ئامان تۇرمۇشىنى ئۆتكۈزد-ىدىكەن. يىللار، ئايلار بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئۆتۈپ، بارچە خالايق ئۆز ئىش - ئوقەتلىرىدىن مەمنۇن بولۇشۇپ، ئىش - ئوقەتتىن يانغاندىن كېيىن، ئويۇن - تاماشامۇ ئەۋجىگە چىقىپتۇ. كە-يىپ - ساپا ئىشلىرىمۇ كۆپىيىپ قاپتۇ. پادىشاھ-نىڭ دانىشمەنلىرى پادىشاھقا «خۇشاللىق كۆپ بو-لۇپ، ھەددىدىن ئېشىپ كەتسە، بىر كۆڭۈلسىزلىك كېلىپ قېلىشى مۇمكىن. شۇڭا، شەھەرنى كېڭەي-تىش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىپ ئاۋام - پۇقرانى مېھنەت بىلەنمۇ شۇغۇللاندۇرۇپ تۇرۇشقا پەرمان بېرىلسە» دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ.

پادىشاھ تەكلىپنى ئورۇنلۇق دەپ قاراپ، مۇۋا-پىق بىر پەيتنى تېپىپ، پۇقرالارنى ئەمگەك قى-لىشقا ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ. بۇ چاغدا، خالايق ئار-دىدا ئارازلىق، غوۋغا كېلىپ چىقىپتۇ. بىراۋلار

ئەمگەككە قارشى چىقىپتۇ. بىر ئاۋال قوللاش تە - رەپدارى بوپتۇ. ئاخىر ئەمگەك قىلىشنى خالىمىدىغانلارنى شەھەرنىڭ بىر تەرىپىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، ئەمگەك قىلىشنى خالايدىغانلارنى ئېلىپ، شەھەرنى كېڭەيتىش ئىشىغا كىرىشىپ كېتىپتۇ. بۇ ئەمگەك قىرىق يىل داۋاملىشىپتۇ. قىرىق يىلدىن كېيىن، پادىشاھ ھۈرۈنلار بېغىغا كېلىپ، تەكشۈرۈپ كۆرسە، ئۇ يەردە بىر قانچە ئادەمدىن باشقا ئادەم يوق ئىمىش. پادىشاھ ئۇلاردىن باشقا ئادەملەرنى سۈرۈشتە قىلسا، ئۇلارنىڭ ۋابا كېسىلى بىلەن ئاغرىپ، بۇرۇنلا ئۆلۈپ كەتكەنلىكىنى ئېيتىپتۇ. سالامەت تۇرۇۋاتقانلاردىن: - سىلەر نېمە ئۈچۈن ساق قالدىڭلار؟ - دەپ سورىغانىكەن: - بىز ۋابادىن قورقۇپ جاڭگالغا قېچىپ كەتكەن، قورسىقىمىز ئېچىپ كېتىپ، بىر خىل مېۋىنىڭ مېغىزىنى يەپ بىر قانچە زاماننى ئۆتۈپ كۆزدۈك، شۇنىڭ بىلەن بىزگە كېسەل تېگىش قىلالىمىدى. شۇنىڭ بىلەن بىز شۇ خىل مېۋىنىڭ ئۈرۈقىسىنى ئۆز بېغىمىزغا تېرىپ ئۆستۈرۈپ، شۇنى يەپ، جان ساقلاپ كەلدۈك، - دەپتۇ. پادىشاھ ئاتاساغۇن، ئەمچى - دانىشمەنلەرگە، بۇ مېۋىنى يەپ كۆرۈڭلار، دېگەننىكەن، ئەمچىلەر، بۇ بادام دەيدىغان مېۋە ئىكەن، دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. پادىشاھ «ھۈرۈنلار ئۆلۈپ تۈگەپتۇ. ئۇنىڭ ئەكسىچە، ئىشچانلار بۇرۇنقىدىن نەچچە ھەسسە

كۆپىيىپتۇ، ئۇلارنىڭ بىر قىسمى ئۆز يۇرتىغا قايتىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھۈرۈنلارنىڭ تۇرار جايى بىكار قىلىنىپتۇ. ئۇ يەرگىمۇ ماكانلاشمىسا بولمايدۇ. ئادەم كەلگەننىكەن، ئۇلارغا ۋابا كېسىلى يۈقۇپ قېلىشى مۇمكىن. بۇنىڭغا چارە قوللانمىسا بولمايدۇ» دەپتۇ. ئاتاساغۇنلار «بادامنىڭ مېغىزىنى يەپ ساقىيىپ قالغانلارنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىگە ئاساسەن، شەھەرگە قايتىدىغانلارغا بادام مېغىزى تارقىتىپ بېرىلى، ئۇلار قەرەللىك يوسۇندا بادام يەپ تۇرۇش - نى جېكىلەيلى، بادامنىڭ شەكلىنى دوپپىغا كەش - تىلەپ، كىشىلەرگە دوپپا كىيىشنى تاپىلاپ تۇر - ساق، ھەر قېتىم سىرتقا چىققان بولۇپ، دوپپا كىيگەندە، بادام مېغىزىنى يېيىش ئويىغا كېلىدۇ. بۇ ئەڭ ئوبدان چارە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ» دەپتۇ. پادىشاھقا بۇ مەسلىھەت بەكلا ياراپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پەرمان ئېلان قىلىنىپ، بارلىق ئاۋامنىڭ بادام گۈللۈك دوپپا كىيىپ يۈرۈشىنى، بۇنىڭ بىلەن بىلە بادامنى قەرەللىك يەپ تۇرۇشىنى تۈزۈملەشتۈرۈپ - تۇ. بۇ ئىشتىن كېيىن، بۇ ئادەت تەكلىماكان بويىدا زامان - زامانلاردىن بۇيان داۋام قىلىپ كەپتۇ. (ئېيتىپ بەرگۈچىلەر: ئېلى قاسىم، ئوسمان قا - سم؛ توپلاپ رەتلىگۈچىلەر: مىجىت ئوسمان، غەيرەتجان ئوسمان)

(توپلاپ رەتلىگۈچى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىدا)

قۇمۇل خەلق قوشاقلاردىن تاللانمىلار

توپلاپ رەتلىگۈچى: يەھيا سادىق

كېچە كەلدىم بۇ داۋانغا،
سەۋزە بويلۇق كەلمىدى.
سەۋزە بويلۇق يارنى دەپ،
كۆزۈمگە ئۇيقۇ كەلمىدى.

گۈلۈمدى، غۇنچەمدى
خېنىم سېنىڭ باشىڭدىكى.
كېچىدە تونالمىدىم،
كىملىرى ئىدى قاشىڭدىكى.

لەپ - لەپ ئۇچىدۇ سالار،
قارمايدىغۇ يارلار.
قارمىسا قارماس،
ئەسلى بىۋاپا يارلار.

ئالاتىن مېنىڭ بىلەن،
تاغدا كېيىك ئاتالمىدىم.
ئارزۇلاپ تۇتقان بىلەن،
ئۆمۈرلۈك ئۆتەلمىدىم.

گۈلەمشۇۋار گۈلنى كۆرۈڭ،
گۈللەر بىلەن بەس قىلىدۇ.
قولدا بەش پۇلى يوق،
چىرايلىققا قەست قىلىدۇ.

يارىم ياتىدۇ يالغۇز
گۈلنىڭ تۈۋىدە نەمدە.
مۇڭداشقىلى يارى يوق،
ئۇخلاپ قالىدۇ غەمدە.

چىلان كۆتىكى نەدە؟
چىلان كولىغان يەردە.
بىزنىڭ قارا كۆز نەدە؟
كۆڭلى خالىغان يەردە.

ئىشىك ئاچتىم، تۈرگە باقتىم،
تۈردە بىر ئاي ئولتۇرار.
قاشلىرى قىيغان قەلەمدەك،
كۆزلىرى ئويناپ تۇرار.

ئىشىك ئالدى ئانار گۈل،
ئاتنى باغلاڭ، مىراقۇل.
ئۈچ كۈن بولدى كەلمىدىڭ،
يارىم ساڭا ناماقۇل.

باغقا كىرمەڭ كىشى بار،
گۈلنى ئۈزمەڭ ئىشى بار.
ئىككىمىزنىڭ ئارىسىدا
ياخشى - يامان كىشى بار.

نام داۋاندا ئولتۇرۇپ،
چاتقال داۋاننى كۆرمىدىم.
ئات مىنىپ كەلگەن يارىمنى
ئېشەك مىنگەنچە كۆرمىدىم.

ئايىمۇ بولدى، يىلمۇ بولدى،
ئوتلىرىدا كۆيگىلى.
ئىنتىزار بولدۇم ئەجەب،
ئاي يۈزلىرىنى كۆرگىلى.

گۈل گۈلىستان بولغۇدەك،
ئالەم گۈلىستان بولغۇدەك.
يار بىلەن تېپىشقاندا،
چۆللەر گۈلىستان بولغۇدەك.

ئاي خېنىم، ئايلا خېنىم،
ئايىدەك يۈزۈڭگە بوستان سالاى.
يولدا ياتقان چار ئىلاننىڭ
بويناغا زەنجىر سالاى.

چىنە بېيجىڭدىن چىقۇر،
تاماكى لەمچىندىن چىقۇر.
ياغلىغىڭ قەشقەرچە بولسا،
چوكان ئالدىڭغا چىقۇر.

چىنىلار سۈنۈپ كەتتى،
چەينەكلەرگە دەز كەتتى.
ئۆستەڭ ياقىلاپ يار تۇتسام،
بىرنى سۆيمەي داڭ كەتتى.

ئاقسارايىدىن چىقىپ كەلدىم
ئاق قەغەز دەك ئاقىرىپ.
ئارقامدىن قاراپلا قالدى
زەپىرەڭدەك ساغىرىپ.

ئاق ئالما، قىزىل ئالما،
جالانى ئۇزۇن سالما.
ئەمدى سېنى ئالمايمەن،
كەلگەنلەرنى ياندۇرما.

دوستلىرىم مەندىن زېرىكتى،
دۈشمىنىم، سەن ھەم زېرىك.
بىر مىسال بار «ئىشەنگەن
تاغ ئارا ياتماس كېيىك».

ئوينىغۇچنى يەرگە سالدىم،
كېچە چۈشتى خەمىكى.
بىزنىڭ يار كەتتى يىراققا،
خېلى باردۇر كەلمىكى.

گۈل بىلەن سوقسام تىكەننى،
گۈل بولۇر، گۈللەر بولۇر.
باشقا قونغان قاغىلار
يار ئالدىدا بۇلبۇل بولۇر.

يار دەيدۇ، يار دەيدۇ،
يادا يوقتۇر ۋاپا.
يار ئاتىنى ئاتماڭلار،
قىلىدۇ جانغا جاپا.

سەن مېنى يار ئەتمىسەڭ،
دۇنيادا مەن يارسىز ئۆتەي.
كۆيگىنىمنى بىلمىسەڭ،
باغرىمنى يېرىپ كۆرسىتەي.

ئاي خېنىم بىر باقسىنا،
كۆزۈڭنى چوڭ - چوڭ ئاچسىنا.
كىرىپكىڭ دالدا قىلسا،
كەرگىگە كېرىپ سالىسىنا.

ئات مىنىدىم دېگەن بىلەن،
قامچا بولسا بولمامدۇ.
يار تۇتتۇم دېگەن بىلەن،
يان بولسا بولمامدۇ.

دوزاخ يۈزلۈك دۈشمىنىڭدىن
ئۇ يانمۇ قاچ، بۇ يانمۇ قاچ.
يار ئوتغا پايلىمىساڭ،
چاچراپ قوپۇپ سۇلارنى قاچ.

ئالتۇن قۇلۇپ، كۈمۈش پەردە،
كىلىتى مەندە.
يار يىراقتا بولغان بىلەن،
خىيالى مەندە.

كېچىمۇ كېچە بولسا،
كۈندۈزمۇ كېچە بولسا.
يار بىلەن تېپىشقاندا،
تاڭ ئاتماس كېچە بولسا.

يارىم كېلىدۇ قاراپ،
سۈنبۈل ساچىنى تاراپ.
مەن يارغا نېمە قىلدىم،
يامان كۆز بىلەن قاراپ.

ئاق تىكەن گۈر - گۈر كۆيەدۇر،
كۆك تىكەنگە چارە يوق.
مەيلى بار ئوتتا كۆيەدۇر،
مەيلى يوقنىڭ كارى يوق.

قارا - قارا قاشلارنىڭ،
سىلكىنەدۇر چاچلارنىڭ.
ساڭا نېمە دەرد كەلدى؟
كىرىپك ئارا ياشلارنىڭ.

ئېگىز يەرگە دالان سالسام،
يارىشىپ قالدى.
چىرايلىقتىن ئاشىق تۇتسام،
تالىشىپ قالدى.

كەل يارىم ئولتۇر قېشىمدا،
باشقىلار قالسۇن قاراپ.
كۆزلىرىگە قان يۈگۈرسۇن،
بىز ئىككىلىگە قاراپ.

شۇ يارىمدىن مەن يىراق،
شۇ يارىم مەندىن يىراق.
شۇ يارىم يادىمغا كەلسە،
ياندۇرارمەن شام چىراغ.

ئاق تەڭگە پۈلۈم بولسا،
ئاق يەرگە ساراي سالسام.
كۆڭۈلدىكى يار بولسا،
زېرىكمەي پاراڭ سالسام.

قارا قاش كىردى بازارغا،
قېشىنى بازار ئېتىپ.
ھېچلا ئىش كەلمەس قولۇمدىن،
يار خىيالىمغا يېتىپ.

قالغاچ ئۆزى قارا،
ئۇچسا ئۇنىڭ باغرى ئالا.
مورىدىن چىققان تۈتۈندەك،
بىۋاپاننىڭ كۆڭلى قارا.

گۈل تېرىدىم كۆرسىلە،
ئوسما تېرىدىم كۆرسىلە.
بىر قويۇم ئوسما بېرەي،
بوينۇمنى قايرىپ سۆيسىلە.

ھاۋادا تۇرنا كېلەدۇر،
گۈل شاخىغا قونغىلى.
گۈل شېخى ناز قىلادۇر،
تۇرنىنى قوندۇرغىلى.

تۆگە بالىسى تايلاق،
تالىنى ئۇچىنى يەيدۇ.
مۈشۈ كەمنىڭ قىزلارى
كۆزنىڭ يېغىنى يەيدۇ.

قارىسام كۆزۈم يەتمەس،
قىچقارسام ئۈنۈم يەتمەس.
سەن يارنى خىيال قىلسام،
گىلىمدىن غىزا ئۆتمەس.

قۇمۇل يولى يول بولسۇن،
يانتاقلرى گۈل بولسۇن.
مەندىن باشقا يار تۇتساڭ،
ئىككى كۆزۈڭ كور بولسۇن.

دوپپىڭىز توپاق تېرىسى، پۇتايۇر تەختەك
مەيدىڭىزگە قاقسىز. تەختەك تەختەك
كۆزىڭىز كانتو مۇشۇكتەك، تەختەك تەختەك
ھەر بىر بۇلۇڭغا باقسىز. تەختەك تەختەك

سۇ قۇۋۇقنىڭ ئالدىدا تەختەك تەختەك
مېنىڭ بېلىم يېشىلگۈدەك. تەختەك تەختەك
خەقلەرنىڭ بەدىنامغا تەختەك تەختەك
قۇلاق - مەيەم تېشىلگۈدەك. تەختەك تەختەك

ئاتامنىڭ ئاتاسى يوق، تەختەك تەختەك
بېلىمە پوتاسى يوق. تەختەك تەختەك
ئىشەنمەڭلار ئالەمگە، تەختەك تەختەك
ئالەمنىڭ ۋاپاسى يوق. تەختەك تەختەك

ئاتالىقلار - ئانالىقلار تەختەك تەختەك
دەستە - دەستە گۈل ئىكەن. تەختەك تەختەك
ئاتاسىزىلار - ئاناسىزىلار تەختەك تەختەك
كۈيۈپ ئۆچكەن كۈل ئىكەن. تەختەك تەختەك

ئات مېنىپ كىمخاب كىيىپ، تەختەك تەختەك
يارىم مېنى كۆيدۈرگۈدەك. تەختەك تەختەك
ئىچمىسەم مەن شۇل ھاراقنى، تەختەك تەختەك
ئاخىرى ئۆلتۈرگۈدەك. تەختەك تەختەك

دەرەخ بولسا ئېڭىز بولسا، تەختەك تەختەك
ئېڭىلمەس بولسا. تەختەك تەختەك
كۆپكۆك، يېشىل يوپۇرمىقى تەختەك تەختەك
تۆكۈلمەس بولسا. تەختەك تەختەك

ياخشى ئادەم يامانلىنى تەختەك تەختەك
دورماس بولسا. تەختەك تەختەك
بىر ياخشىغا بىر ياماننى تەختەك تەختەك
بۇيرماس بولسا. تەختەك تەختەك

تەختەك تەختەك تەختەك تەختەك
تەختەك تەختەك تەختەك تەختەك
تەختەك تەختەك تەختەك تەختەك
تەختەك تەختەك تەختەك تەختەك

ئالمىخان تاغلارغا چىقتى، تەختەك تەختەك
ئاتلىرىنى تاقىلاپ. تەختەك تەختەك
رەۋىخان قورايدا قالدى، تەختەك تەختەك
توشلىرىنى تاتىلاپ. تەختەك تەختەك

ئەتىگەندە شەبنەمدە، تەختەك تەختەك
يورغىلايدۇ بوز توشقان. تەختەك تەختەك
بىزنىڭ يار قارا كۆزنىڭ تەختەك تەختەك
لېۋىگە ناۋات قوشقان. تەختەك تەختەك

ئوڭ يېنىمدىن ئاي چىقتى، تەختەك تەختەك
سول يېنىمدىن قارىغىنا. تەختەك تەختەك
قەغىزىمنىڭ ئازلىقىدىن، تەختەك تەختەك
نامە يازدىم ئازغىنا. تەختەك تەختەك

چىلان تورۇق ئېتىمنىڭ تەختەك تەختەك
سۆڭىگىچىدە ئالاسى. تەختەك تەختەك
كۇچاردا بىر يارىم بار، تەختەك تەختەك
قارچوغىنىڭ بالاسى. تەختەك تەختەك

قار بىلەن مۆلدۈر يېغىپتۇ، تەختەك تەختەك
كەلمە يارىم، ئىز چىقۇر. تەختەك تەختەك
ئاخشام كېلىپ ئەتە يانساڭ، تەختەك تەختەك
ھەممە خەقتىن سۆز چىقۇر. تەختەك تەختەك

بۇ يول بىلەن ماڭمايمەن، تەختەك تەختەك
ھەر يەر بىلەن ماڭسام يول. تەختەك تەختەك
دوستىنىڭ تولىسى دۈشمەن، تەختەك تەختەك
سەن ئۆزۈڭگە سەگەك بول. تەختەك تەختەك

قىزىل گۈللەر ئاچىلسا، تەختەك تەختەك
ئاقئۆت لەيلى بولۇر. تەختەك تەختەك
ھەر بۇلاقتىن سۇ تېشىلسە، تەختەك تەختەك
ئايىغى دەريا بولۇر. تەختەك تەختەك

تەختەك تەختەك تەختەك تەختەك
تەختەك تەختەك تەختەك تەختەك
تەختەك تەختەك تەختەك تەختەك
تەختەك تەختەك تەختەك تەختەك

سېھىرلەنگەن پادىشاھ

توپلاپ رەتلەنگۈچى: مۇھەممەت ئوسمان ئەمىرى

لەرنى سىزىپ چىقىڭلار، — دەپتۇ.
 قولى چېۋەر نەققاشلار بارلىق گۈزەل نەرسە-
 لەرنىڭ سۈرىتىنى ئۆينىڭ ئىشىك - تاملىرىغا
 سىزىپتۇ. پۈتكەندىن كېيىن، پادىشاھ بىلەن خا-
 نش ئۆينى رەڭگارەڭ ئېسىل بىساتلار بىلەن بې-
 زەپ، ھەمىشە بۇ ئۆيدە بەزمە قۇرۇپ، كۆڭلىنى
 ئېچىپ كۈن ئۆتكۈزۈپتۇ. بىر كۈنى پادىشاھ خوتۇ-
 نى بىلەن تامدىكى سۈرەتلەرنى تاماشا قىلىپ يۈر-
 گەندە، خانىشنىڭ كۆز ئالدىدا ئاجايىپ قاملاشقان
 بىر يىگىتنىڭ سۈرىتى نامايان بوپتۇ. خانىش شۇ
 زامان نىقاب تارتىپ يۈزىنى يوشۇرۇپتۇ. پادىشاھ بۇ
 ئىشتىن ھەيران بولۇپ:

— ئەي خانىش، بۇ يەردە ئىككىمىزدىن باشقا
 ھېچبىر يات كىشى بولمىسا، يۈزۈڭگە نىقاب تار-
 تىشىڭنىڭ سەۋەبى نېمە؟ — دەپ سوراپتۇ. خا-
 نش:

— ئەي پادىشاھىم، بۇ گەرچە بىر سۈرەت
 بولسىمۇ، ئەمما ماڭا نىسبەتەن يات ئەر كىشىنىڭ
 سۈرىتىدۇر، ئۇ خۇددى ماڭا قاراپ تۇرغاندەك كۆ-
 رۈندى، شۇنىڭ ئۈچۈن شەرم - ھايا يۈزىسىدىن
 يۈزۈمگە نىقاب تارتىۋالدىم، — دەپتۇ. پادىشاھ خو-
 تۇنىنىڭ بۇنداق ئىپپەت - نومۇسلۇق، پاكلىقنى

بۇرۇنقى زاماندا بىر پادىشاھ ئۆتكەن بولۇپ،
 ئۇ قەددى - قامىتىنىڭ كېلىشكەنلىكى، ئەلەم -
 قەلەمدە تەڭداشسىزلىقى بىلەن مەشھۇر ئىكەن. ئۇ-
 نىڭ رەھىمدىللىكىدىن دوستلىرىنىڭ كۆڭلىدە
 مېھىر، قەھرىدىن بولسا دۈشمەنلىرىنىڭ كۆڭلىدە
 قورقۇنچ پەيدا بولىدىكەن.

كۈنلەردىن بىر كۈنى، ئۇ ئون سەككىز ياشلىق
 ساھىبجامال بىر قىزنى نىكاھىغا ئېلىپ ئۆزىگە
 ھەمراھ قىپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ كۈنلىرىنى كې-
 چە - كۈندۈز ئىش - ئىشرەت بىلەن ئۆتكۈزۈپتۇ.
 خوتۇنىمۇ تارتىنماستىن ناز - خۇلقلىرىنى چىقىد-
 ىپ پادىشاھنىڭ كۆڭلىنى ئالدىكى ۋە ھەييار-
 لىق بىلەن ئۆزىنى پادىشاھقا ساداقەتمەن، يامان ۋە
 ھارام ئىشلاردىن يىراق تۇرىدىغان قىلىپ
 كۆرسىتىدىكەن.

بىر كۈنى، پادىشاھ قول ئاستىدىكى ماھىر
 ھۈنەرۋەنلەرنى يىغىپ:

— ئوردا ئىچىگە خانىشقا ئاتاپ بىر ئىمارەت
 سېلىڭلار، — دەپ پەرمان چۈشۈرۈپتۇ. ھۈنەرۋەن-
 لەر ئىمارەتنى تېزلا پۈتكۈزۈپتۇ. پادىشاھ نەق-
 قاشلارنى يىغىپ:

— بۇ ئىمارەتكە دۇنيادىكى ئەڭ گۈزەل سۈرەت-

چۈنكى ئۇ گۈزەل يىگىتنىڭ پىراقىدا ئۇزاقتىن بۇيان ئەقلىمنى يوقاتقاندىم، بۈگۈن بۇ پۇرسەتتە ئۇنىڭ ۋەسالىغا يېتەي. بىردەم تۇرۇپ پادىشاھنى ئۇخلىتىپ قويۇپ، ئاندىن باراي، — دەپ ئۇ خۇسۇسىيەتچى يولغا ساپتۇ.

پادىشاھ بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن «خاننىڭ زادى نەگە بارىدىغاندۇ؟ مەنمۇ بىللە بېرىپ كۆرۈپ كەلسەم بولغۇدەك» دەپ ئويلاپ، يالغاندىن قاتتىق ئۇخلاۋاتقان قىياپەتكە كىرىپ يېتىۋاپتۇ. بۇنى كۆرگەن خاننىڭ خاتىرجەم بولۇپ ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپتۇ. ئۇ كىيىملىرىنى يۆتكەپ، ۋەزىرىنىڭ خۇسۇسىيەتچى يولغا چىقىرىپتۇ. ئىككىسى چىرايلىق جابدۇنۇپ بولغاندىن كېيىن، بىرلا سىلكىنىپ ئىككى مۇسۇلمان شۈك سۈرىتىگە كىرىپتۇ. دە، چاققانلىق بىلەن ئۆيىدىن چىقىپتۇ. پادىشاھمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ لى-باسلىرىنى كىيىپ مۇشۇكىنىڭ ئىزى بىلەن مېڭىپ شەھەردىن چىقىپتۇ. شەھەر سىرتىدا شاخلىرى ئاسمان - پەلەك تاقىشىپ تۇرغان يوغان بىر تۈپ دەرەخ بار ئىكەن. ئىككى مۇشۇك بۇ دەرەخنىڭ ئۈستىگە چىقىپتۇ. پادىشاھمۇ كېلىپ دەرەخنى چىڭ قۇچاقلاپ تۇرۇۋاپتۇ. دەرەخ شۇ ھامان ئورنىدىن قوزغالغاندەك بولۇپ، ئۇزاق ئۆتمەيلا پادىشاھنىڭ قولىغا ئاغرا - سۇناي ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ. ئۇلار بىردەمدىلا باشقا بىر شەھەرگە كېلىپ قالغان بولۇپ، بۇ توي مەرىكىسىدىن ئاڭلىنىۋاتقان بەزمە سادالىرى ئىكەن. مۇشۇكلەر دەرەختىن چۈشۈپ توي بولۇۋاتقان تەرەپكە قاراپ مېڭىپتۇ. پادىشاھمۇ مۇشۇكلەرگە ئەگىشىپ كېلىپ قارىسا، بىر بار-گاھدا نۇرغۇن يىگىتلەر جەم بولۇپ شاد - خۇرام ئوينىۋاتقاندىن ئىككى مۇشۇك بىر بۇلۇڭدىن ئۆتۈپ ھەرەمخانىنىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتىپتۇ. پادىشاھ بېرىپ يىگىتلەرنىڭ ئارىسىغا كىرىپ ئولتۇرۇپتۇ. شەھەر خەلقى پادىشاھنى تونۇمىغانلىقى ئۈچۈن سورۇندىكىلەرنىڭ پادىشاھ بىلەن كارى بولماپتۇ. پادىشاھ بولسا ئۆزى سورۇندا ئولتۇرغىنى بىلەن كۆزى مۇشۇكلەرنىڭ يولىدا ئىكەن، ئۇ كۆڭلىدە «مۇبادا مۇشۇكلەر تۇيۇقسىز كېتىپ قال-

كۆرۈپ خوتۇنغا بولغان ئىخلاسى - ئەقىدىسى ئاۋۋالقىدىن يۈز ھەسسە زىيادە بوپتۇ.

بىر كۈنى كېچىسى پادىشاھ ئورنىغا كىرىپ راھەتلىنىپ يېتىپتۇ. خوتۇنى بولسا كارىۋاتىنىڭ بىر چېتىدە خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغانىكەن. تۇيۇقسىز ئىشىكتىن بىر مۇشۇك كىرىپ بىر دو-مىلاپلا بىر خوتۇننىڭ سۈرىتىگە كىرىپتۇ ۋە خاتىرىسىغا سالام قىپتۇ. خاننىڭ ئورنىدىن تۇرۇپ سالامغا جاۋاب قايتۇرۇپتۇ. پادىشاھ كۆزىنى يۇمۇپ ياتقاندىن، ئۇلار پادىشاھنى ئۇخلاپ قالدى دەپ ئويلاپ، خاتىرجەم ھالدا سۆزلىشىشكە باشلاپتۇ. خاننىڭ ئۇنىڭدىن:

— بۇ كېچىدە نېمە ئىش بىلەن كەلدىڭ؟ — دەپ سورىغانىكەن، ئۇ خوتۇن:

— ئەي جاھان مەلىكىسى، سېنىڭ ھېلىقى ناخشىچى دوستۇڭ سالام ئېيتتى. ئۇ بۈگۈن كېچە قىزىنىڭ توي مەرىكىسىنى قىلماقچى ئىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن بارلىق دوستلىرى ۋە تۇغقانلىرى جەم بوپتۇ، بىراق سېنىڭ دىدارىڭنى كۆرەلمىگەچكە ئۇنىڭ كۆڭلى پەقەتلا ئېچىلمايۋاتىدۇ. شۇڭا ئۇ سېنى تەكلىپ قىلىپ ئەكەپلىش ئۈچۈن مېنى ئە-ۋەتتى. ئەگەر بۈگۈن كېچە بېرىپ ئۇنىڭ يېنىدا ھازىر بولمىساڭ، ھەممەيلەننىڭ كۆڭلى پەرىشان بولۇپ سەندىن رەنجىدۇ. ئەگەر ياخشىلىق يۈزدى-سىدىن مەرھەمەت قىلساڭ، مۇبارەك قەدىمىڭ بىلەن بەزمە ئەھلىنىڭ كۆزىنى نۇرلاندۇرساڭ ھەم-مەيلى سەندىن مەننىڭ بولمىدۇ. يەنە بىر گەپ، سەن ئىش - مۇھەببەتتىگە گىرىپتار بولۇپ، ۋە-سالامغا يېتىش ئارزۇسىدا يۈرگەن ھېلىقى يىگىتمۇ بۈگۈن ئاخىشام شۇ مەرىكىدە، بۇ كېچە ئارزۇيۇڭنىڭ دەرىخىگە مېۋە چۈشۈپ، ۋەسالى شاراۋىدىن خۇش كېيىپ بولغايىسەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

خاننىڭ بۇ سۆزى ئاڭلاپ خۇشال بولۇپ:

— ھەر كۈنى سەھەر تۇرۇپ قىلغان دۇئالىرىم قوبۇل بوپتۇ، ئىنتىزارلىق بىلەن كۈتكەن كۈندى-رىم ئاخىر يېتىپ كەپتۇ، نەركەستەك گۈزەل كۆز-لىرىمنى ئاياغ قىلىپ دەرھال يېتىپ بارىمەن،

سا مەن ۋە تىنىمگە قايتالماي، بۇ يەردە مۇساپىر بو -
 لۇپ يۈرەلمەنمۇ» دەپ غەمگە پېتىپتۇ. يېرىم كېچە
 بولغاندا بىر يىگىت بىر گۈلچەمبىرەكنى ئالتۇن
 پەتنۇسقا سېلىپ بۇ بارگاھقا كىرىپتۇ. بۇ شەھەر -
 نىڭ قائىدىسىدە ئاۋۋال كۈيۈتۈۋالغۇننىڭ بويىنىغا
 گۈلچەمبىرەك ئېسىپ قىزىلارنىڭ مەرىكىسىگە
 كىرگۈزۈپ بىر سائەت ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن
 ئاندىن باشقا ئۆيگە ئاچقىپ ئولتۇرغۇزىدىكەن. بۇ
 كۈيۈتۈۋالغۇننىڭ كۆزلىرى يىرتىق بولۇپ، چىرايى
 تولىمۇ سەت ئىكەن، شۇڭا يىگىتلەر بۇنداق سەت
 كۈيۈتۈۋالغۇننى بىر پەرى سۈپەت قىز بىلەن تەختى
 دۆلەتتە بىللە ئولتۇرغۇزۇشنى مۇناسىپ كۆرمەي
 مەسلىھەتلىشىپ چىرايلىق قاملاشقان بىر يىگىتنى
 تاللاپ گۈلچەمبىرەكنى ئۇنىڭ بويىنىغا ئېسىپ
 تويىنىڭ رەسىم - قائىدىلىرىنى قىلىۋالغاندىن كې -
 يىن ئۇ گۈزەل قىزنى خۇدايىتائالا ياراتقاندا كىمگە
 نېسىپ قىلغان بولسا شۇنىڭغا تاپشۇرماقچى بو -
 لۇشقانىكەن. خوتۇننىڭ كەينىدىن كەلگەن بۇ پا -
 دشاھ ئۇلارغا چىرايلىق كۆرۈنۈپتۇ - دە، كەلگەن
 پېتى گۈلچەمبىرەكنى ئىككىلەنمەستىن بۇ يىگىت -
 نىڭ بويىنىغا ئېسىپ، قولىدىن تۇتۇپ ئىچكىرىگە
 تەكلىپ قىپتۇ. يىگىت بولسا رەت قىلىشقا ئامال -
 سىز قېلىپ، كۈتمىگەن مەرىكىگە تەييارلىنىپ،
 ئۆزىنى ئامانلىق سورۇنىدىن لەھەڭنىڭ ئاغزىغا
 كىرىۋاتقانداك ھېس قىپتۇ. ھەرەمنىڭ ئىچىگە
 كىرىپ قارىغۇدەك بولسا بۇ ئۆيگە ھۆر سۈپەت پە -
 رىلەر جەم بولغانىكەن، ھەر تەرەپتە نازىنىلار يۈز -
 لىگەن خۇلقى بىلەن نازلىنىپ ئىشقى شارابىنى
 تولدۇرۇپ ئولتۇرغانىكەن.
 شۇنداق قىلىپ، ئۇلار پادشاھنى ئۆيىنىڭ تۆ -
 رىدىكى تەختكە قىز بىلەن ئولتۇرغۇزۇپ، شۇ شە -
 ھەرنىڭ قائىدىسى بويىچە يىگىتنىڭ ئىككى قولى -
 غا جاۋاھىر بىلەن تەييارلانغان بىلەزۈك تاقاپتۇ.
 باشقا ھۆر سۈپەت پەرى يۈزلۈك گۈزەللەر ئاينىڭ
 ئەتراپىدىكى يۇلتۇزلاردەك كۈيۈتۈۋال بىلەن كې -
 لىنىنىڭ ئەتراپىدا چۆرىدەپ ئولتۇرۇپتۇ. پادشاھ
 بۇنىڭدىن ھەيران بولۇپ يوشۇرۇنچە بۇ گۈزەللەر -

نىڭ جامالىغا قاراپ تاماشا قىلىۋېتىپ، تۈيۈقسىز
 ئۆيىنىڭ بىر بۇلۇڭىدا قاملاشقان بىر يىگىتنى قۇ -
 چىقىغا ئېلىپ بىر - بىرىنىڭ قولىدىن شاراب
 ئىچىپ مەست بولۇپ، رۇخسارىغا نەچچىنى سۆيىدۇ -
 رۇپ ئولتۇرغان خوتۇننى كۆرۈپ قاپتۇ. بىر جان -
 سىز سۈرەتتىن شەرم - ھايا قىلىپ يۈزىگە نىقاپ
 سېلىۋالغان خوتۇننىڭ بۈگۈن ئاشنىسىنىڭ قۇچى -
 قىدا ئولتۇرۇپ ئىشرەت شارابىنى سۈمۈرگەنلىكى -
 نى كۆرگەن پادشاھ ھەيرانلىقىدىن ھوشىدىن
 كەتكىلى تاسلا قاپتۇ. دەل شۇ چاغدا پادشاھنىڭ
 خوتۇنى بىزمۇ بېرىپ كۈيۈتۈۋالغۇننىڭ جامالىنى
 كۆرۈپ كېلەيلى، دەپ ۋەزىرنىڭ خوتۇنى بىلەن
 كېلىپ، پادشاھقا قارايتۇ ۋە ۋەزىرنىڭ خوتۇنىغا:
 - بۇ يىگىتنىڭ چىرايى پادشاھقا بەكمۇ
 ئوخشايدىكەن، شۇمىكىن دەپ گۇمان قىلىپ قال -
 دىم، ئەگەر ئۇ ئۆيدە ئۇخلاپ قالمىغان بولسا ئى -
 دى، پادشاھ ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈرگەن بولات -
 تىم، - دەپ، شارابىنىڭ تەسىرىدە كۆپ ئويلىمايلا
 ئاشقىنىڭ يېنىغا قايتىپ داۋاملىق ئېشى - ئىش -
 رەت قىلىپ ئولتۇرۇپتۇ. پادشاھ خوتۇننىڭ كۆ -
 زىدىن قۇتۇلۇپ قالغىنىغا خۇش بولۇپ، ئىچكىرىد -
 ىكى بۇ سورۇندىن رۇخسەت ئېلىپ چىقىپ يە -
 گىتىلەرنىڭ ئارىسىدا ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ كۆڭلىدە:
 «ئەگەر بۈگۈن بۇ يەردىن ساق - سالامەت كېتەلە -
 سەم، بۇ مەككەر خوتۇن بىلەن ۋەزىرنىڭ خوتۇنىنى
 پارە - پارە قىلىپ جېنىنى جەھەننەمگە يوللايمەن»
 دەپ ئۆز - ئۆزىگە قەسەم قىلىپتۇ.
 تاڭ يورۇشى بىلەن تەڭ ئىككى خوتۇن قايتە -
 ماچى بولۇپ، سورۇندىكىلەر بىلەن خوشلىشىپ
 مېڭىپتۇ. پادشاھمۇ چاندۇرماي ئۇلارنىڭ كەينىدىن
 مېڭىپ، ھېلىقى دەرەخنىڭ يېنىغا كېلىپ، دەرەخ -
 كە چىڭ يېپىشىپ تۇرۇۋاپتۇ. دەرەخ بىرلا سىلكە -
 نىپ بىردەمدىلا ئۇلارنى پادشاھنىڭ شەھىرىگە
 ئېلىپ كەپتۇ. پادشاھ ئۇچقانداك يۈگۈرۈپ خوتۇ -
 نىدىن بۇرۇنراق ئۆيىگە كېلىپ ئورنىدا يېتىۋاپتۇ.
 خوتۇنى پادشاھنىڭ ئارقىسىدىن كېلىپلا چاندۇر -
 ماي كۆرپىگە چىقىپ ئولتۇرۇپتۇ.

ناھايىتى ئەقىللىك ۋە ئىخلاسمەن ئىكەن، ھەممە - دىن بەكرەك ئۇنىڭ كۆڭلى پەرىشان بوپتۇ. ئۇ ئە - قىل - پاراسىتى ئارقىلىق پادىشاھقا بىرەر ئىش بولغىنىنى سېزىپتۇ. ياتار چاغدا ئۇ خوتۇنىنى قۇچىقىغا ئېلىپ شېرىن - شېكەر سۆزلەر بىلەن ئالداپ يۈرۈپ، خوتۇنىنىڭ كۆڭلىنى خوش قى - لىپ، ئاخىرىدا:

— ئەي مېنىڭ گۈزەل مەلىكەم، ئوردىغا كىرىپ خانىشتىن پادىشاھنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇپ باقساڭ، ئۇنىڭغا نېمە بولغانلىقىنى بىر بىلسەم، — دەپ زارلىنىپ يىغلاپتۇ.

ۋەزىرنىڭ خوتۇنى ماقۇل بولۇپ، تاڭ ئېتىشى بىلەنلا پادىشاھنىڭ ھەرىمىگە كىرىپتۇ. مەلىكە بىلەن ئىككىسى سىرداش بولغانلىقتىن، ئەيمەن - مەستىن پادىشاھنىڭ ئەھۋالىنى سوراپتۇ. مەلىكە - مۇ ۋەزىرنىڭ خوتۇنىغا بەك ئىشىنىدىكەن، شۇڭا بولغان ۋەقەلەرنى قالدۇرماي بايان قىپتۇ ۋە تۈزنى ئۇنىڭغا كۆرسىتىپ قويۇپتۇ. ۋەزىرنىڭ خوتۇنى ئۆيگە كېلىپ ئاڭلىغان - كۆرگەنلىرىنىڭ ھە - مىسىنى ۋەزىرگە دەپ بېرىپتۇ. ۋەزىر بۇنى بىل - گەندىن كېيىن ئىنتايىن پاراكەندە بولۇپ «قانداق قىلسام ئۇنى قۇتۇلدۇرۇپ قالارمەن؟» دەپ كۆپ ئويلاپتۇ. ئاندىن ھىممەت كەمىرىنى بېلىگە باغلاپ، بازارغا بېرىپ خوتۇنى تەسۋىرلەپ بەرگەنگە ئوخشاش تۈزدىن بىرنى ئەكىلىپتۇ. ئاندىن كېيىن ئوردىغا بېرىپ ھەرەم بېگىگە ئەرز قىلىپ:

— پادىشاھ بىلەن دىدارلىشالماي كۆڭلۈم بەك پەرىشان. پادىشاھم تۈزنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى، تۈزنى تاماشا قىلسام كۆڭلۈم كۆتۈرۈلىدۇ، دەيتتى، ئاڭلىشىمچە خانىشنىڭ بىر تۈزى باركەنمىش، خانىش ئۇ تۈزنى ماڭا بىردەم بېرىپ تۇرغان بولسا، ئۇنىڭ ئايىغىنى كۆزلىرىمگە سۈرتۈۋالسام كۆڭلۈم ئارام تېپىپ قالار ئىدى، — دەپتۇ. ئوردىدا بەگلىرى ھەرەمگە كىرىپ ۋەزىرنىڭ ئەرزىنى مەلىكەگە يە - تە - كۈزگەندىن كېيىن، خانىش ۋەزىرنىڭ يۈز - خاتە - رىسىنى قىلىپ، كۆپ ئويلانمايلا تۈزغا ئايلانغان پادىشاھنى قەپەسكە سېلىپ:

پادىشاھ ئۇيقۇسىزلىق ۋە خاپىلىق تۈپەيلىدىن قولىدىكى بىلەزۈكنى ئېلىۋېتىشىنىمۇ ئۇنتۇپ يې - تىۋالغانىكەن، خوتۇنىنىڭ كۆزى تۇيۇقسىزلا بىلە - زۈككە چۈشۈپ كېچىدىن يۈز بەرگەن ۋەقەدىن گۇمانلىنىپ:

— نېمە ئۈچۈن بۇ بىلەزۈكنى قولۇڭغا سې - لىۋالدىڭ؟ بۇ نەرسە يېڭى كۈيۈۋوغلۇ بولغانلىقىنىڭ بەلگىسىغۇ؟ مېنىڭدىن يوشۇرۇن ئۆيلەندىڭمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. ئەخمەق پادىشاھ بۇ سۆزنى ئاڭلىغان - دىن كېيىن، ئويلاپ ئىش قىلماي، غەزەپلىنىپ ۋارقىراپتۇ:

— ھەي نومۇسىز، ئاۋۋال ئۆزۈڭنىڭ غې - مىڭنى قىلغىن، بۇ كېچە قىلغان ئىشىڭنىڭ جازاسى ئۈچۈن سېنى جەھەننەمگە ئۈزتىمەن! خوتۇنى ئاخشامقى گۇمانىنىڭ راستلىقىنى مۇقىملاشتۇرۇپ، پادىشاھ قول سېلىشتىن بۇ - رۇنراق بىر تەرەپ قىلاي دەپ، بىر سىقىم توپىنى ئېلىپ ئەپسۇن ئوقۇپ پادىشاھنىڭ ئۈستىگە چاچ - قانكەن، پادىشاھ شۇ زامان ئالتۇن رەڭلىك بىر تۈزغا ئۆزگىرىپتۇ. خانىش ئۇنى بىر قەپەسكە سولاپ ئاندىن خاتىرجەم بوپتۇ.

تاڭ ئاتقاندىن كېيىن، دۆلەت ئەربابلىرى جەم بولۇپ، پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا كىرىپ خېلىغىچە ساقلاپتۇ. بىراق، پادىشاھ تەختكە چىقماپتۇ. بۇ ئەھۋال نەچچە كۈن داۋاملاشقاندىن كېيىن، ۋەزىر ئاخىر بىتاقەت بولۇپ بىر كۈنى ئوردا بېگىگە:

— پادىشاھ تاشقىرىغا چىقماي ھەممىز بى - تاقەت بولدۇق، شاھىمىزنىڭ سىرتقا چىقماستىن - غا نېمە سەۋەب بولدىكىن؟ — دەپ خانىشقا گەپ كىرگۈزۈپتۇ. ئوردا بېگى كىرىپ خانىشقا بۇ گەپنى يەتكۈزگەندىن كېيىن، ئۇ شاھنىڭ نامىدىن جاۋاب قايتۇرۇپ:

— شاھىمىز، كېسەللىك سەۋەبىدىن مۇبارەك ۋۇجۇدۇمدا ئاجىزلىق پەيدا بولۇپ چىقالمىدىم، دې - دى، — دەپتۇ. بۇنى ئوردا بېگى چىقىپ ئەمىرلەر - گە يەتكۈزگەندىن كېيىن بارلىق ۋەزىر - ۋۇزىرالار، ئەمىر - ئۆلىمالار ناھايىتى پەرىشان بوپتۇ. ۋەزىر

مۈلكىنى ئىككىگە بۆلۈپ، يېرىمنى ساڭا بېرىدۇ. -
 خانغا خەت قىلىپ بەرسۇن، خەتنى ئالغاندىن كېيىن پادىشاھنى يەنە تۈزنىڭ سۈرىتىگە كىرگۈزۈپ، خانىشقا ئەۋەتىپ بېرىمەن. -
 ۋەزىر ماقۇل بوپتۇ. ۋەزىرنىڭ خوتۇنى بىر سىقىم توپىنى قولغا ئېلىپ ئەپسۇن ئوقۇپ دەم سېلىپ، پادىشاھقا بىر چاققانكەن، پادىشاھ دەردىن ھال ئەسلىگە كەپتۇ. ۋەزىر دەرھال شەمشىرنى غىلىپىدىن سۇغۇرۇپ چىقىپ، خوتۇننىڭ بېشىغا بىرنى ئۇرۇپتۇ. -
 پادىشاھ كۆزىنى ئېچىپ بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ۋەزىردىن سوراپتۇ: -
 مەن قانداق قىلىپ بۇ يەرگە كېلىپ قالدىم؟ بۇ خوتۇننى كىم ئۆلتۈردى؟ -
 ۋەزىر بولغان ۋەقەلەرنى يىپىدىن - يىڭنىسىدىن غىچە پادىشاھقا مەلۇم قىپتۇ، پادىشاھ ۋەزىرنىڭ ۋاپادارلىقىغا ئاپىرىن ئوقۇپتۇ ۋە: -
 ئەي ۋاپادار ۋەزىرىم، ئەمدى قانداق مەسلىھەتنىڭ بار؟ - دەپ سوراپتۇ. ۋەزىر: -
 ئەي قۇدرەتلىك شاھىم، ھازىر خانىش تېخى بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تاپمىدى. ئىككىمىز ئاۋۋال باشقا بىر شەھەرگە بېرىپ بىر مەخپىي يەرنى ماكان قىلىۋېلىپ، ئاندىن ئامالنى ئىزدەيلى، ئەگەر ئۇنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالساق، جېنىمىزنىمۇ جان ئېتەلمەسلىكىمىز مۇمكىن. -
 پادىشاھ ۋەزىرنىڭ سۆزىنى مۇۋاپىق كۆرۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىككىيلەن كېچىدە شەھەردىن چىقىپ كېچىلەپ يول يۈرۈپ، نەچچە كۈندىن كېيىن باشقا بىر ۋىلايەتكە يېتىپ كەپتۇ. ئۇلار بۇ شەھەرنىڭ پادىشاھىغا ئۆكەر بولۇپ، پادىشاھنىڭ خىزمىتىنى قىپتۇ. بۇ شەھەرنىڭ پادىشاھى ۋەزىر بىلەن پادىشاھنى كۆرگەندىن كېيىن، بۇلارنىڭ سالامىتى ۋە ئەدەپ - قائىدىلىك ئىكەنلىكىگە قاراپ بۇلار ئۇلۇغلار ئەۋلادى بولسا كېرەك، دەپ پەرەز قىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن پادىشاھ ئۇلارغا زىيادە مېھرىبانلىق قىپتۇ. ئۇلارغا بارغانسېرى ئامراقلىقى كېلىپ، ئاخىر پادىشاھنى ئۆزىگە كۈيۈتۈۋال

— بۇنى بىر سائەتكىچە قايتۇرۇپ ئەكىلىپ بەرسۇن، — دەپ بېرىپ تۇرۇپتۇ. ھەرەم بەگلىرى قەپەسنى ئېلىپ چىقىپ ۋەزىرگە بېرىپ خانىشنىڭ سۆزلىرىنى يەتكۈزۈپتۇ. ۋەزىر مىننەتدار بولۇپ دەرھال تۈزنى ئۆيىگە ئاپىرىپ، خوتۇننىڭ ئايىغىغا بېشىنى قويۇپ يالۋۇرۇپ: -
 ناز - خۇلقلارنىڭغا جان - دىلىم پىدا بولسۇن، شېرىن سۆزلىرىڭگە مال - مۈلكۈم سەددەقە بولسۇن، بەخت - ئامەت قولىغا كەلدى، يۈزلىگەن ھىيلە - مېكىر بىلەن پادىشاھنى ئاران قولىغا كەلتۈردۈم، ئەمدى نېمە مەسلىھەتنىڭ باركىن؟ - دەپ تۇرغاندا، خوتۇنى جاۋاب قايتۇرۇپ بولغۇچە ئوردا بەگلىرى كىرىپ: -
 خانىش تۈزنى قايتۇرۇپ كېلىڭلار دېدى، - دەپتۇ. ۋەزىر دەرھال پادىشاھنى قەپەستىن چىقىرىپ ئۆزىنىڭ تۈزىنى قەپەسكە سېلىپ، ئوردا بەگلىرىگە تاپشۇرۇپتۇ. ئۇلار ئۇنى ئوردىغا ئاپىرىپ خانىشقا تاپشۇرۇپ بېرىپتۇ. خانىشمۇ تۈزنى كۆرۈپ خاتىرجەم بوپتۇ. -
 ۋەزىر بەگلىرىنى يولغا سالغاندىن كېيىن خوتۇنغا يالۋۇرۇپ: -
 خوتۇن، سەن بەك قابىلىيەتلىك، ھەممە ئىش قولۇڭدىن كېلىدۇ. ئامال قىلىپ تۈزغا ئايلىاندۇرۇلغان پادىشاھنى ئەسلىگە كەلتۈرسەڭ، ئۇنى پالاكەتتىن قۇتۇلدۇرساڭ ياخشى بولاتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ رەھىمىتىگە ئېرىشىپ، مال - مۈلكىگە تەڭ شېرىك بولاتتۇق. تېخى كېيىن پادىشاھلىق ئورنىنى ماڭا بەرسە، ئۇ چاغدا سەنمۇ پادىشاھنىڭ خوتۇنى بولاتتىڭ، - دەپ ئالداپتۇ. بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ۋەزىرنىڭ خوتۇننىڭ كۆڭلىدىكى مال - دۇنيا، نازۇنپەتلەرگە بولغان ھېرىسمەنلىك ئەۋجىگە چىقىپتۇ. دە، دەرھال ماقۇل بوپتۇ. لېكىن پادىشاھنىڭ خوتۇنى بىلەن يېقىن بولغاچقا، دوستلۇقىنىڭ يۈز - خاتىرىسىنى قىلىپ ۋەزىرگە دەپتۇ: -
 لېكىن بىر شەرت قويمەن، پادىشاھنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، ئۇ مال -

مېنىڭ مەجبۇرىيىتىمدۇر، چۈنكى ئۇ دۈشمەن، ئاۋۋال مېنى يوقىتىپ ئاندىن كېيىن ساڭا زەرەر يەتكۈزۈپ بولۇۋاتىدۇ. ھازىر ئۇ قارلىغاچنىڭ سۈرىتىدە يەنە كېلىدۇ، مەنمۇ قارلىغاچقا ئۆزگىدەرىپ پەرۋاز قىلىپ، ھاۋادا ئۇنىڭ بىلەن چېلىشىمەن، ئاندىن ھەر ئىككىمىز ئالدىڭغا چۈشمىز، سەن قولۇڭغا بىر تاياقنى ئېلىپ تەييار بولۇپ تۇرغىن، بىزنى كۆرگەن ھامان بىر تاياق بىلەن ئىشنى تامام قىلغىن. لېكىن دىققەت قىلغىن، ھەرگىز ماڭا زەرەر يەتمىسۇن. بىلمەي مېنى ئۇرۇپ قويمىغىن، ئۇنىڭ رەڭگى قارا، مېنىڭ رەڭگىم ئالا، — دەپتۇ.

دەل شۇ چاغدا ھېلىقى قارلىغاچ يەنە پەيدا بولۇپتۇ، مەلىكە بىر دومىلاپلا ئالا قارلىغاچقا ئۆزگىرىپ، قارا قارلىغاچقا يېتىشىپ سوقۇشۇشقا باشلاپتۇ، ئۇلار كۆكتە بىر ھازا ئېلىشقاندىن كېيىن، پادىشاھنىڭ ئالدىغا چۈشۈپتۇ. پادىشاھ قولىغا بىر تاياقنى ئېلىپ كۈتۈپ تۇرغانىكەن، دەردىن ھال تايىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ۋەزىردىن سوراپتۇ: — ئەي ئەقىللىك ۋەزىر، بۇلارنىڭ قايسىسىنى ئۇراي؟

ۋەزىر: — ئەي ساددا پادىشاھ، «سېرىق ئىتمۇ بۇردىنىڭ بۇرادىرىدۇر» دېگەننى ئاڭلىمىغانمىدىڭ؟ بۇرىدىن قۇتۇلۇپ يولۋاسقا تۇتۇلۇشنى خالىمىساڭ، ھەر ئىككىسىنى ئۇر، — دەپتۇ.

پادىشاھ ۋەزىرنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، كۈچەپ بىرنى ئۇرۇپ ئىككى جادۇگەرنى جەھەننەمگە يولغا ساپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پادىشاھ بۇ بالا — قازالاردىن بىراقلا قۇتۇلۇپتۇ. ئاندىن كېيىن ۋەزىر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئۆز يۇرتىغا قايتىپتۇ ۋە جادۇگەر خوتۇنلارغا يېقىن يولماي، ئادىللىق بىلەن يۇرتىغا سوراپ، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە خاتىرجەم ياشاپتۇ.

قىلماقچى بولۇپتۇ. بۇ مۇساپىر پادىشاھ ھەر قانچە قىلىپمۇ رەت قىلالماي ئاخىر پادىشاھنىڭ قىزىنى نىكاھقا ئاپتۇ. لېكىن بۇنىڭدىن قىلچە خۇشال بولماپتۇ. ئۇ ئامالسىز گامدا خوتۇنى بىلەن ھەر رەمگە كىرىپ ئېشىش — ئىشرەت بىلەن ئولتۇرۇپتۇ، گامدا غېرىبىسىغا ئۇ ۋەزىرنى چاقىرىپ مۇڭدەپ شىپ ئولتۇرۇپتۇ.

بىر كۈنى ئۇ خوتۇنى بىلەن شاھمات ئويناپ ئولتۇرغانىكەن، يېنىدا ۋەزىرمۇ بار ئىكەن، تويۇقسىز ھاۋادا بىر قارلىغاچ پەيدا بولۇپتۇ — دەپتۇ. پادىشاھنىڭ ئۈستىگە كېلىپ بىر ئايلىنىپ، پەرياد قىلىپ غايىب بولۇپتۇ. خوتۇننىڭ كۆزى قارلىغاچقا چۈشۈپ، پادىشاھقا دەپتۇ: — ئەي شاھىم، بۇنىڭ قانداق قارلىغاچلىقىنى بىلىدىڭمۇ؟

— بىلىمىدىم، — دەپتۇ پادىشاھ. خوتۇنى دەپتۇ: — بۇ قارلىغاچ سېنىڭ ئاۋۋالقى خوتۇنۇڭدۇر، ئۇ سېنى ئىزدەپ يۈرگەنىكەن، ئەسلى ساڭا قەست قىلماقچى بولغانىدى، ئەمما مەندىن قورقۇپ ساڭا زەرەر يەتكۈزەلمىدى، لېكىن دىققەت قىلىمىساڭ پايلاپ يۈرۈپ، مەن يوق ۋاقتىمدا زەرەر يەتكۈزىدۇ. سەن ئۇنىڭ قولىدىن ھەرگىزمۇ خالاس بولالمايسەن، پەقەت مەنلا بۇنىڭغا ئامال قىلالايمەن. پادىشاھ بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن قورقۇنچىدىن پۈتۈن ئەزالىرىغا تىترەك ئولتۇرۇپ ۋەزىرگە مەسلىھەت ساپتۇ. ۋەزىر مەلىكە تەرەپنى ئىشارەت قىلىپ:

— ئەي پادىشاھ، بۇ ئىش توغرىسىدا مەلىكەدىن ياردەم تەلەپ قىلغىن، ئېھتىمال مۈشكۈل ئىشلىرىمىز ئاسان بولسا ئەجەب ئەمەس، — دەپتۇ. پادىشاھ بۇ سۆزنى ئاڭلاپ، مەلىكىدىن ياردەم سوراپتۇ. مەلىكە دەپتۇ:

— ئەي شاھىم، سېنى بۇ بالادىن قۇتۇلدۇرۇش

(تويلاپ رەتلىگۈچى ئاۋات ناھىيەلىك سىياسىي كېڭەشتە)

ھەقىقىي ئوغرى كىم؟

توپلاپ رەتلىگۈچى: يۈسۈپ ئەھمىدى

بالا گەپ قىلماي ئۆيدىن چىقىپ پادشاھنىڭ خەزىنىسىگە قاراپ مېڭىپتۇ. ئۇ پادشاھنىڭ خەزىنىسىگە پەم بىلەن چۈشۈپ، ئالتۇن - كۈمۈشنى خالتىسىغا توشقۇچە سېلىپ ئارغامچىغا ئېسىلىپتۇ. ئەمما ئارغامچا ئېغىرلىقىنى كۆتۈرەلمەي ئۈزۈلۈپ كېتىپتۇ. ئالتۇن - كۈمۈشلەرنىڭ جاراڭلىغان ئاۋازى ئوردىغا بىر كەپتۇ. ئوردا جېسەكچىلىرى كېلىپ بالىنى تۇتۇپ شاھنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپتۇ. شاھ ئاچچىقىدا ئۇنى ئۆلۈمگە بۇيرۇپتۇ. جاللاتلار ئۇنى چېپىشتىن ئىلگىرى ئۇنىڭدىن سوراپتۇ:

— قانداق گېپىڭ بار؟

— ئانامنى قېشىمغا ئېلىپ كەلسەڭلار، ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىۋالاي، — دەپتۇ بالا.

ئانا كەلتۈرۈلۈپتۇ. بالا ئانىسىنىڭ قولىنى سۆيۈپتۇ ئاندىن كاپىدە قىلىپ بىر بارمىقىنى چىشلەپ ئۈزۈۋاپتۇ. بۇنى كۆرگەن پادشاھنىڭ غەزىپى تېشىپتۇ، شۇنداقتىمۇ ئۇ بالىدىن بۇنىڭ سەۋەبىنى سوراپتۇ. بالا كىچىكىدىن تارتىپ بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. ئەتراپتىكىلەر بالىنىڭ قىلغان ئىشلىرىغا ئەسلىدە ئانىسىنىڭ سەۋەبچى بولغانلىقىنى بىلىپتۇ.

پادشاھ قول ئاستىدىكىلەرگە بالىنىڭ ئانىسىنى جازالاشنى، بالىنى قويۇپ بېرىشنى بۇيرۇپتۇ. بار ئىكەن ئوق ئىكەن، ئاچ ئىكەن ئوق ئىكەن، قەدىمكى زاماندا مەلۇم بىر شەھەرنىڭ چې-

ئۇ ئەتراپتا ھېچ كىشىنى كۆرمەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر كالىنىڭ ئارغامچىسىنى يېشىپ كالىنى ئۆيىگە يېتىلەپ كەپتۇ. ئانا ئوغلىنىڭ كالا يېتىلەپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ بەك خۇش بوپتۇ. ئۇلار كالىنى ئۆلتۈرۈپ يەپتۇ. بۇ ئىش بىر قانچە قېتىم تەكرارلىنىپتۇ. يىللار ئۆتۈپ بالا 15 ياشقا كىرىپتۇ. بالىنىڭ يۈرىكى يوغىناپ، يامان ئىش قىلىشتىن تەپ تارتىپ مايدىغان ھالەتكە يېتىپتۇ.

بىر كۈنى ئانا ئوغلىغا:

— باتۇر بالام، قىش كىرىپ قالدى، شۇڭا چىقىپ كالا، تۆگە، قوتاز دېگەندەك ھايۋانلارنى ئېلىپ كەلسەڭ بولاتتى، — دەپتۇ.

بالا بېشىنى لىڭشىتىپتۇ. ئانا بالىسىنىڭ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويۇپ:

— تېزرەك بارغىن، — دەپ بالىسىنى يەنە ئوغرىلىق قىلىشقا مەجبۇرلاپتۇ.

بالا ئۆيدىن چىقىپ كەچ كىرگەندە بىر قانچە كالىنى يېتىلەپ كەپتۇ. ئۇلار بۇ كالىلارنىڭ گۆشىنى يەپ قىشنى چىقىرىپتۇ.

ئەتىياز كەپتۇ. بىر كۈنى ئانا بالىسىغا:

— ئەقىللىك ئوغلۇم، قوي، كالىلار بىزگە ئانچە ئۇزاق يەتمەيدىكەن، شۇڭا چىقىپ پادشاھنىڭ خەزىنىسىگە كىرىپ ئالتۇن - كۈمۈش ئېلىپ كەلسەڭ، تۇرمۇشتا قىينالمايتتۇق، تويۇڭنىمۇ قىلىۋالغان بولاتتۇق، — دەپتۇ.

تاپ ئۇچۇرۇپتۇ. بالا كۆڭلىدە: «ئانام ئەجەب بۇ تۇخۇملارنى نەدىن، قانداق ئېلىپ كەلگىنىمنى سورىمىدىغۇ، قارىغاندا ياخشى قىلغان ئوخشايمن» دەپ ئويلاپتۇ. ئۇ كۈندە شۇ سامانلىققا بېرىپ تۇ. خۇم ئېلىپ كېلىشنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. ئارىدىن بىر قانچە كۈنلەر ئۆتۈپتۇ. بىر كۈنى ئانا ئوغلىغا: — جان — جىگىرىم ئوغلۇم، سېنىڭ تولىمۇ پەمىڭ بار. ئېلىپ كەلگەن تۇخۇملىرىڭ پەقەت بىر ۋاقلىقلا تاماق بولىدىكەن. شۇڭا، سەن ئاشۇ تۇخۇم تۇغقان توخۇنلا ئېلىپ كەلسەڭ بىر قانچە كۈن يەيتتۇق ئەمەسمۇ، — دەپتۇ.

بالا ئانىسىنىڭ گېپىنى يىرالماي ھېلىقى سا-مانلىققا بېرىپ توخۇنى تۇتۇپ كەپتۇ. ئانىسى بۇنى كۆرۈپ تولىمۇ خۇش بوپتۇ. ئۇ ئوغلىغا توخۇنى ئۆلتۈرگۈزۈپ، ئىچ — باغرىنى تازىلىتىپتۇ. ئۇلار توخۇ گۆشىنى بىر قانچە كۈن يەپتۇ. بۇ ئىش بىر قانچە قېتىم تەكرارلىنىپتۇ.

بىر كۈنى ئانىسىنىڭ يەنە ئاغزى ئېچىلىپتۇ: — جېنىم قوزام، بەك ياراملىق چوڭ بولدۇڭ، تۇخۇم، توخۇ دېگەن نەرسىلەر بىزگە بىرنەچچە كۈنلا يېتىدىكەن. شۇڭا، مۇمكىن بولسا قوي، كالا دېگەندەك نەرسىلەرنى ئېلىپ كەلسەڭ ياخشى بولاتتى. بالا گەپمۇ قىلماي سىرتقا مېڭىپتۇ. ئۇ يولدا كېتىۋېتىپ، بىر ئېتىزلىقنىڭ چېتىگە باغلاپ قو-يۇلغان كالىغا كۆزى چۈشۈپتۇ.

تىدىكى بىر ئائىلىدە ئۈچ جان بار بولۇپ، تۇرمۇ-شى ناھايىتى غۇربەتچىلىكتە ئۆتىدىكەن. ئاتا — ئانا تىرىشىپ — تىرىشىپ ئوغلىنى ناھايىتى تەس-لىكتە باقىدىكەن. ئوغۇل يەتتە ياشقا كىرگەن يىلى دادىسى باقى ئالەمگە سەپەر قىپتۇ. ئارىدىن بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى تې-خىمۇ بەتتەرلىشىپتۇ. ئانا — بالا ئىككىسى بارىدا توق، يوقىدا ئاچ يۈرۈپتۇ. بۇنداق جاپالىق كۈنلەر جېنىغا پاتقان ئانا بىر كۈنى ئوغلىغا: — ئاپپاق بالام، سەنمۇ چوڭ بولۇپ قالدىڭ، بىرەر ئىشنىڭ پېشىنى تۇتىدىغان ۋاقتىڭ بولدى، بىكار ئولتۇرماي چىقىپ يېگۈدەك نەرسە تېپىپ كىرمىسەڭ بولىمىدى، — دەپتۇ.

بالا «ماقۇل ئانا» دەپ ئۆيدىن چىقىپتۇ. ئۇ كوچا — كويلارنى ئايلىنىپ يۈرۈپ ھېچنەرسە تا-پالماپتۇ. ئۇنىڭ قورسىقى ئېچىپ كوركىراپ كې-تىپتۇ. ئۇ قايتاي دېسە قۇرۇق قول قايتىشقا رايى بارماپتۇ. دەل شۇ چاغدا، ئۇ يول بويىدىكى سامان-لىقتىن بىر مېكىياننىڭ قاقاقلاپ چىقىۋاتقانلىقى-نى كۆرۈپ قاپتۇ. ئۇ سامانلىقنىڭ ئىشىكىنى ئې-چىپ قارىسا، سامان ئۈستىدە تۆت — بەش دانە تۇ-خۇم تۇرغانىكەن. ئۇ تۇخۇملارنى پەم بىلەن ئېلىپ ئۆيىگە قايتىپتۇ. ئوغلى ئېلىپ كەلگەن تۇخۇملار-نى كۆرۈپ ئانىنىڭ چىرايىغا خۇشاللىق يۈگۈرۈپ-تۇ. ئۇ بالىسىنىڭ بۇ تۇخۇملارنى نەدىن ئېلىپ كەلگەنلىكىنى سوراشنىڭ ئورنىغا بالىسىنى ماخ-

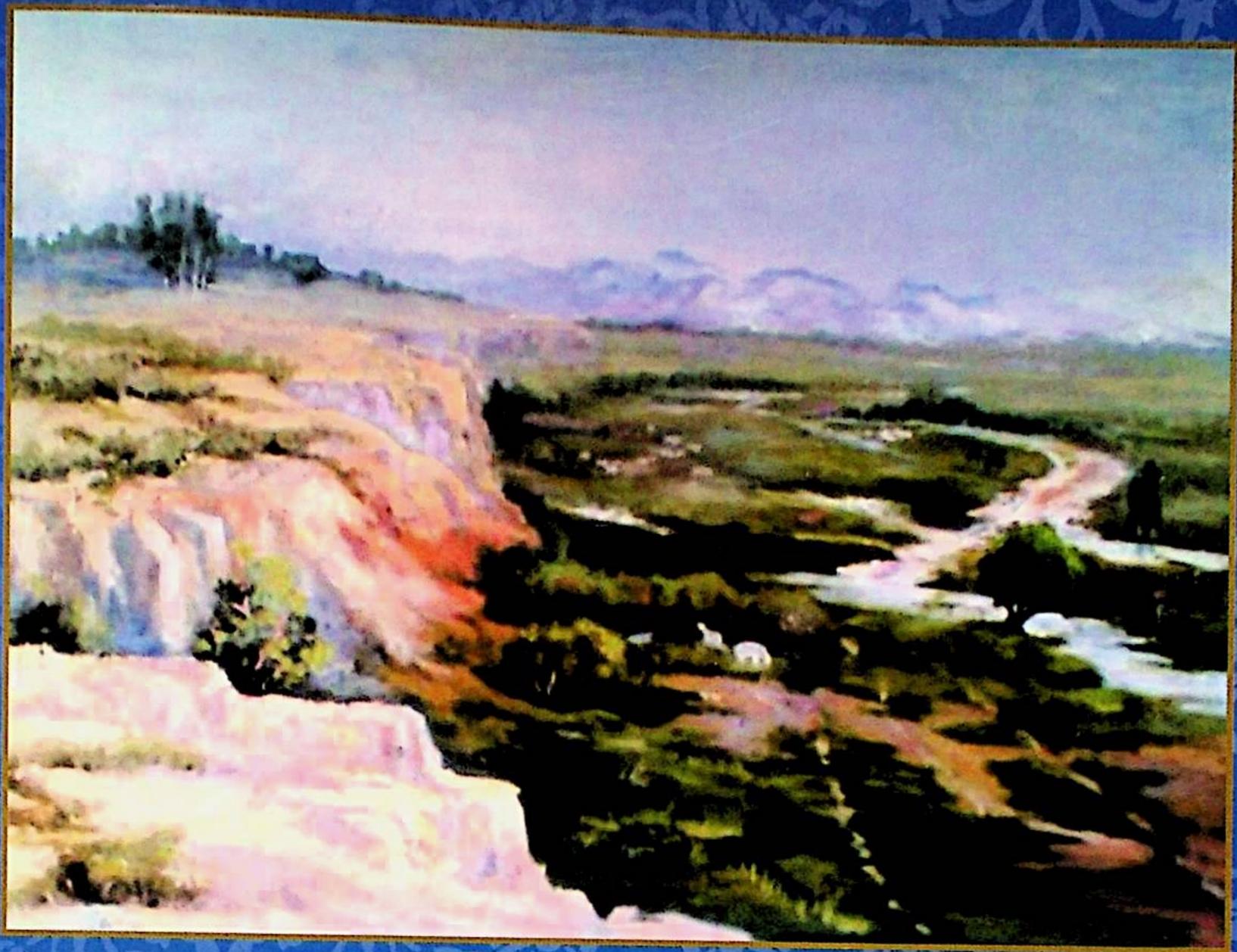
(ئېيتىپ بەرگۈچى قۇمۇل شەھەر ئاستانە بازىرىدىن مەھمۇت نىياز، توپلاپ رەتلىگۈچى قۇمۇل ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمەكتىن دەم ئېلىشقا چىققان)

ئىناق ئائىلە

مەكىت دېھقانلار رەسىملىرىدىن

ئابلەت ئوسمان سىزغان

گۈزەل باي مېنىڭ يۇرتۇم (ماي بوياق)

源 泉 (布拉克)

بۇلاق

(维吾尔文)

总158期

(قوش ئايلىق ژۇرنال) ئومۇمىي 158 - سان

BULAK A BIMONTHLY JOURNAL IN UIGHUR LANGUAGE

主编: 艾力·托合提 副主任: 穆合塔尔·马木提

باش مۇھەررىر: ئەلى توختى مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: مۇختار مامۇت

新疆人民出版社编辑出版
(乌鲁木齐市解放南路348号)
乌鲁木齐八家户彩印有限公司印刷
乌鲁木齐市邮局发行
中国国际图书贸易总公司国外发行
全国各地邮局订阅

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تۈزدى ۋە نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي گازادلىق يولى 348-نومۇر)
ئۈرۈمچى باجياخۇرەڭلىك ماتېئەنچىلىك چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارقاقىتى
جۇڭگو خەلقئارا كىتاب سودىسى باش شىركىتى چەت ئەللەرگە تارقىتىدۇ
جايلاردىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

国内统一连续出版物号: ISSN 1005-0876
国外发行号: Q1118 邮政编码: 830001
邮政代码: 58-108 定价: 8.50元
广告经营许可证号: 6500006000043

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى: ISSN 1005-0876
خەلقئارالىق ئۆلچەملىك ژۇرنال نومۇرى: Q1118
چەت ئەللەرگە تارقىتىش ۋاكالەت نومۇرى: Q1118 پوچتا نومۇرى: 830001
پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 58-108 باھاسى: 8.50 يۈەن
ئېلان تىجارىتى ئىجازەتنامىسى نومۇرى: 6500006000043